

asobid

Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

AMASYA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

ISSN: (Print) 2548-0480
(Online) 2602-2567

Haziran/June
2018

Cilt/Volume 2
Sayı/ Number 3

asobid

Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

ISSN: (Print) 2548-0480
ISSN: (Online) 2602-2567

Yılda 2 sayı yayımlanır.

**Cilt/Volume 2
Sayı/Issue 3**

**Amasya
Haziran/ June 2018**

asobid

Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

ISSN: (Print) 2548-0480 / (Online) 2602-2567

Cilt/Volume 2 • Sayı/Issue 3 • Haziran/ June 2018

Editörler/Editors

Dr. M. Fatih KÖKSAL

Dr. Mücahit KAÇAR

Dr. İbrahim SERBESTOĞLU

İngilizce Editörü/ English Editor

Dr. Melike BAŞ

Sekretarya/Sekretariat

Arş. Gör. Mevlüt İLHAN

E-mail: ilhanmevlut@gmail.com

Mizanpaj/Layout

Arş. Gör. Mevlüt İLHAN

Amasya Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi İpekköy/AMASYA

Telefon: 0(358) 242 16 13-14

Fax: 0(358) 242 16 16

E-mail: asobid@amasya.edu.tr

Web: <http://dergipark.gov.tr/asobid>

asobid

Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

ISSN: (Print) 2548-0480 / (Online) 2602-2567

Cilt/Volume 2 • Sayı/Issue 3 • Haziran/June 2018

Sahibi / Owner

Fen-Edebiyat Fakültesi Dekanlığı Adına
On Behalf of the Deanery of Science and Literature Faculty
Prof. Dr. M. Fatih KÖKSAL

Yayın Kurulu / Editorial Board

Dr. Cengiz Alyılmaz

Atatürk Üniversitesi, Türkiye
Ataturk University, Turkey

Dr. Edith Gülçin Ambros

Viyana Üniversitesi, Avusturya
Wien University, Austria

Dr. Dimitar Atanassov

Bulgar Bilimler Akademisi, Bulgaristan
Bulgarian Academy of Science, Bulgaria

Dr. İhsan Bulut

Akdeniz Üniversitesi, Türkiye
Akdeniz University, Turkey

Dr. Mustafa Çolak

Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Türkiye
Gaziosmanpasha University, Turkey

Dr. Nihada Delibegović Džanić

Tuzla Üniversitesi, Bosna Hersek
Tuzla University, Bosnia & Herzegovina

Dr. Gisela Procházka-Eisl

Viyana Üniversitesi, Avusturya
Wien University, Austria

Dr. Mehmet Evsile

Amasya Üniversitesi, Türkiye
Amasya University, Turkey

Dr. Zafer Gölen

Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Türkiye
Mehmet Akif Ersoy University, Turkey

Dr. Osman Horata

Hacettepe Üniversitesi, Türkiye
Hacettepe University, Turkey

Dr. Kamibek Isakov

Oş Devlet Üniversitesi, Kırgızistan
Osh State University, Kyrgyzstan

Dr. M. Fatih Köksal

Amasya Üniversitesi, Türkiye
Amasya University, Turkey

Dr. Ludmila Dmitrevna Lebedeva

Moskova Pozitif Teknoloji ve Danışma
Enstitüsü, Rusya

Dr. Ema Miljkovic

Belgrad Üniversitesi, Sırbistan
University of Belgrade, Serbia

Dr. Benedek Péri

Eötvös Loránd Üniversitesi, Macaristan
Eötvös Loránd University, Hungary

Dr. Kemal Polat

Amasya Üniversitesi, Türkiye
Amasya University, Turkey

Dr. Nadija Rebronja

Novi Pazar Devlet Üniversitesi, Sırbistan
State University of Novi Pazar, Serbia

Dr. M. Saffet Sarıkaya

Süleyman Demirel Üniversitesi, Türkiye
Suleyman Demirel University, Turkey

asobid

Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

ISSN: (Print) 2548-0480 / (Online) 2602-2567
Cilt/Volume 2 • Sayı/Issue 3 • Haziran/June 2018

Danışma Kurulu / Advisory Board

Dr. Anna Alexieva

Sofya Üniversitesi, Bulgaristan
University of Sofia, Bulgaria

Dr. Hasan Babacan

M. Akif Ersoy Üniversitesi, Türkiye
M. Akif Ersoy University, Turkey

Dr. Salahaddin Bekki

Ahi Evran Üniversitesi, Türkiye
Ahi Evran University, Turkey

Dr. Faik Bilgili

Erciyes Üniversitesi, Türkiye
Erciyes University, Turkey

Dr. Bernt Brendemoen

Oslo Üniversitesi, Norveç
University of Oslo, Norway

Dr. Eva Csaki

Pázmány Péter Katolik Üniv., Macaristan
Pázmány Péter Catholic Uni., Hungary

Dr. Özkul Çobanoğlu

Hacettepe Üniversitesi, Türkiye
Hacettepe University, Turkey

Dr. Masoumeh Daei

Tabriz Payame Noor Üniversitesi, İran
Tabriz Payame Noor University, Iran

Dr. Mehmet Demiryürek

Hitit Üniversitesi, Türkiye
Hitit University, Turkey

Dr. Marija Djindjic

Bilimler ve Sanatlar Akademisi, Sırbistan
Serbian Academy of Sciences & Arts, Serbia

Dr. İlhan Ekinci

Ordu Üniversitesi, Türkiye
Ordu University, Turkey

Dr. Gürer Gülsevin

Ege Üniversitesi, Türkiye
Ege University, Turkey

Dr. Osman Köse

Polis Akademisi, Türkiye
Police Academy, Turkey

Dr. Yıldırım Özbek

Akdeniz Üniversitesi, Türkiye
Akdeniz University, Turkey

Dr. Oqtay Quliyev

Azerbaycan Devlet İktisat Üniv., Azerbaycan
Azerbaijan State Uni. of Economics, Azerbaijan

Dr. Marijan Premović

Montenegro Üniversitesi, Karadağ
University of Montenegro, Montenegro

Dr. İbrahim Şahin

Osmangazi Üniversitesi, Türkiye
Osmangazi University, Turkey

Dr. Burhan Varkıvanç

Akdeniz Üniversitesi, Türkiye
Akdeniz University, Turkey

Dr. Vachkov Igor Viktorovich

Moskova Eğitim ve Psikoloji Üniv., Rusya
Moscow City Uni. of Psyc. and Edu., Russia

Dr. Nagima Zhaulibaykızı

Al Farabi Kazak Devlet Üniv., Kazakistan
Al- Farabi Kazakh National Uni., Kazakhstan

asobid

Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

ISSN: (Print) 2548-0480 / (Online) 2602-2567
Cilt/Volume 2 • Sayı/Issue 3 • Haziran/June 2018

Bu Sayının Hakemleri / Referees of This Issue

Dr. Turan Açık Aksaray Üniversitesi	Dr. Beyhan Kesik Giresun Üniversitesi
Dr. Mükerrerem Bedizel Aydın Kâtip Çelebi Üniversitesi	Dr. Bünyamin Kocaoğlu Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Dr. Salih Çeçen Ankara Üniversitesi	Dr. M. Fatih Köksal Amasya Üniversitesi
Dr. Ahmet Doğan Ahi Evran Üniversitesi	Dr. Orhan Kurtoğlu Gazi Üniversitesi
Dr. Önder Duman Ondokuz Mayıs Üniversitesi	Dr. Cihan Özgün Anadolu Üniversitesi
Dr. Ahmet Cem Erkman Ahi Evran Üniversitesi	Dr. Ahmet Tanyıldız Dicle Üniversitesi
Dr. Bahadır Güneş Karadeniz Teknik Üniversitesi	Dr. Sadık Yazar İstanbul Medeniyet Üniversitesi
Dr. Mücahit Kaçar Amasya Üniversitesi	Dr. Ahmet Yüksel Cumhuriyet Üniversitesi

Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi (ASOBİD) yılda iki defa yayımlanan hakemli bir dergidir. ASOBİD’de yayımlanan yazıların, dil, bilim ve hukuk bakımından bütün sorumluluğu yazarlarına, yayın hakları ASOBİD’e aittir. Yayımlanan yazılar yayıncının yazılı izni olmaksızın kısmen veya tamamen herhangi bir şekilde basılamaz, çoğaltılamaz. Yayın Kurulu dergiye gönderilen yazıları yayımlayıp yayımlamamakta serbesttir.

Amasya University Journal of Social Science (ASOBID) is a peer-reviewed twice a year journal. Authors bear the sole legal responsibility for their published works in ASOBID. Amasya University Journal of Social Science (ASOBID) has the sole ownership of copyright to all published works. No part of this publication shall be produced in any form without the written consent of the ASOBID. The Editorial Board makes the final decision to publish articles.

asobid

Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

ISSN: (Print) 2548-0480 (Online) 2602-2567
Cilt/Volume 2 • Sayı/Issue 3 • Haziran/June 2018

İÇİNDEKİLER

Savaşkan Cem Bahadır Bir Üç Yüz Hadis Tercümesi: Alî Halîfe'nin <i>Enîsü'l-Münkati'in</i> 'i	1-17
Mehtap Erdoğan Taş Hoca Sa'deddîn Efendi'nin Mensur Hilyesi: <i>Hilye-i Celiyye ve Şemâ'il-i 'Aliyye</i>	19-60
Mehmet Evsile Demokrat Parti'nin İktisadî İstiklâl Mücadelesi	61-75
Mücahit Kaçar Kadıızâdelilerin Din ve Ahlâk Anlayışını Yansıtan Bir Eser: Seyyidî'nin <i>Şifâ-i Kulûb'u</i>	77-96
Sibel Murad, Büşra Ateş Muhammed b. Garsü'd-dîn el-Halebî'nin <i>Cevher-nâme'si</i>	97-116
Veli Ünsal Urartu ve Frig Devletlerinin Yıkılışında Bozkır Kavimlerinin Rolü	117-143
Sadık Yazar Amasyalı Seyyid Hüseyin Efendi ve Manzum Kasîde-i Bürde Tercümesi	145-187
Yayın İlkeleri	189

**BİR ÜÇ YÜZ HADİS TERCÜMESİ:
ALÎ HALÎFE'NİN ENÎSÜ'L-MÜNKATİ'İNİ
A THREE HUNDRAD HADITHS TRANSLATION:
ALÎ HALÎFE'S ENÎSÜ'L-MÜNKATİ'İN**

Doç. Dr. Üyesi Savaşkan Cem BAHADIR
Karadeniz Teknik Üniversitesi
sacemb@ktu.edu.tr

Özet

Klasik Türk şiiri olarak da adlandırılan Divan Edebiyatı XIII. yüzyıl sonlarından, XIX. yüzyılın ikinci yarısına kadar varlığını altı asır sürdürmüş bir edebiyat geleneğidir. Divan edebiyatının kaynakları arasında dinin önemli bir yeri vardır. Hadisler de sözü edilen dinî kaynaklar arasındadır. Edebiyat tarihi açısından hadisler kendilerini ayrı bir külliyat oluşturacak kadar çok esere konu olmuştur. Kütüphanelerde yer alan kırk ve yüz hadisler bunun en belirgin örneğidir. Hz. Peygamberin: “Ümmetimin dinî işlerine dair kırk hadis derleyen kimseyi Allah Teâlâ fakihler ve âlimler topluluğu arasında diriltir.” hadisinin etkisi ile çok sayıda tercüme/ telif kırk ya da yüz hadis meydana getirilmiştir. Hadis derlemelerinde kırk ve yüz sayısı ön plana çıksa da bazı eserlerde bu sayı daha fazla olabilmektedir. Alî Halîfe tarafından tercüme edilen ve içerisinde üç yüz hadis barındıran Enîsü'l-Münkati'în de bu eserlerden biridir. Eser içerisinde üç yüz hadis ve ardından hadislerle alakalı üç yüz hikâye yer almaktadır. Bu çalışma Enîsü'l-Münkati'în adlı eseri tanıtmayı ve mütercimi hakkında bilgi vermeyi amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Üç Yüz Hadis, Kırk ve Yüz Hadisler, Dinî Hikâyeler, Alî Halîfe, Enîsü'l-Münkati'în.

Abstract

Divan Literature, which is also called classical Turkish poetry, is a literature tradition that lasted from the XIIIth century to the second half of the XIXth century. Religion had an important place among Divan literature resources. Prophet Muhammad's hadiths are among these religious resources. Literary history has too many works on hadiths. Forty and a hundred hadiths placed in the libraries show the importance of hadiths. One of Prophet Muhammad's hadiths says that 'whoever compiles forty hadiths related to the religious works of ummah; they will rise from the grave with wise and religious people in the judgment day.' This hadith resulted in many forty or a hundred hadiths. Some of these works include much more hadiths. Enîsü'l-Münkati'în, translated by Alî Halîfe is one of the examples of this kind of hadiths compilation. In this work there are three hundred hadiths and three hundred stories related to these hadiths. This study aims to present Enîsü'l-Münkati'în, and to give information about its interpreter Alî Halîfe.

Keywords: Three Hundred Hadiths, Hundred and Forty Hadiths Religious Stories, Alî Halîfe, Enîsü'l-Münkati'în.

Giriş

Divan şiirini oluşturan ve şekillendiren en temel kaynak hiç şüphesiz İslamiyet'tir. Klasik edebiyat metinleri, Kur'ân-ı Kerîm, hadisler, peygamber kıssaları vb. dinî kaynaklardan yoğun bir şekilde beslenmektedir. Hatta kuruluş dönemi olarak adlandırılan XIII- XV. yüzyılda yazılmış eserler incelendiğinde yazılan ve tercüme edilen eserlerin başında dinî kaynakların geldiği görülmektedir. Klasik edebiyata kaynaklık eden hadislerin ise edebiyat tarihinde özel bir yeri vardır. Bilindiği üzere hadis "Hz. Peygamber'in sözlerini, fiillerini ve tasviplerini ifade eden terim; hadisleri tespit, nakil ve anlamaya yönelik ilim." (Kandemir, 1997: 27) olarak tanımlanmaktadır. Klasik edebiyat için hadislerin özel olma sebebi Hz. Muhammed'in "Ümmetimin dinî işlerine dair kırk hadis derleyen kimseyi Allah Teâlâ fakihler ve âlimler topluluğu arasında diriltir." (Kandemir, 2002: 467) hadisidir. Bu hadis üzerine Arap edebiyatı başta olmak üzere Fars edebiyatı ve Türk edebiyatında erbain hadis/ çihil hadis/ kırk hadis adı verilen edebî tür ortaya çıkmaya başlamıştır. İlk örneklerine henüz H. II./M. VIII. yüzyılda rastlanan kırk hadisler bir yönüyle dinî ve

ahlâki, diğere yönüyle edebî özelliklere sahip olduğu için İslam edebiyatının temel türlerinden biri hâline gelmiştir. Arap edebiyatında daha çok mensur olarak kullanılan bu tür, İran ve Türk edebiyatında önce manzum-mensur¹ karışık bir tür olarak kullanılmıştır. Arap edebiyatçılar neredeyse hiç manzum kırk hadisler yazmadıkları halde Fars ve Türk şairler ilerleyen yıllarda bütünüyle hadislerin nazmından müteşekkil eserler meydana getirmişlerdir (Karahana, 2002: 470). Genel itibariyle kırk hadis; çeşitli konularda kırk hadis ihtiva eden eserlerdir. Bu eserler manzum ve mensur yazılmış olmakla birlikte edebiyatımızda en çok manzum kırk hadislere rastlanmaktadır. Sözü edilen eserler genellikle itikad, âhiret, fıkıh, zühd, ahlak, nefis terbiyesi, zikir, dua, ibadetlerin faziletleri gibi konular ile ilişkili hadisleri derlemiştir. Edebiyat tarihine bakıldığında kırk hadislerin kendi içerisinde farklılıklar gösterdiği farklı şahıslara ait eserlerde farklı hadislerin konu edildiği görülür. Bazı kırk hadislerin tercüme bazılarının ise telif olduğu göze çarpar. Bazen şairlerin birden çok kırk hadis yazdıkları da görülmüştür.² Edebiyatımızda yer alan ve doğrudan hadislerle ilgili bir başka eser grubu da yüz hadislerdir. Kırk hadislere gösterilen ilginin bu eserleri ortaya çıkardığını söylemek yanlış olmayacaktır. Nihat Öztoprak çalışmasında yüz hadis yazılmasının temel nedenini yukarıda aktarılan kırk hadis ezberlenmesi ile ilgili hadis olduğunu belirtir. Kırk ya da yüz hadis içeren eserler bazen sadece hadislerin manzum- mensur çevirileri ile birlikte değil bu hadislerle ilgili hikâyeleri de konu edinmiştir (Erkan, 1979). Ayrıca bu eserlerin oluşturulmalarını, daha fazla sevap kazanmaya, yüz sayısının ictimaî, edebî ve dinî hayattaki yerine, okuyucuların duasını kazanmaya, Hz. Peygamber'in şefaatine nail olmaya, faydalı iş yapmaya, devlet adamlarından caize almak gibi sebeplere bağlamaktadır (Öztoprak, 1993: 7-11). Bu zengin edebî kaynak sadece kırk ya da yüz hadisler gibi eserlerle sınırlı kalmamış, içerisinde daha fazla hadis barındıran

¹ Ayrıntılı bilgi için bk. Bayak, 2015: 597-622; Karahana, 1952; Karahana, 1954; Sevgi, 1999:1-145; Avcı, 2016: 1-32; Avcı, 2007; Aksu, 2004: 17-34; Akot, 2013: 71-84; Aksoy, 1997: 121-130; Gıynaş, 2012: 1133-1157; Poyraz, 2014: 109-135; Özdemir, 2016: 323-342; Yıldırım, 2015: 123-141; Yıldız, 2003: 91-124; Yıldız, 2011: 127-150; Kılıç, 1993; Erkan, 1979.

² Ayrıntılı bilgi için bk. Öztoprak, 1993; Bulgurcu, 2004.

hacimli eserler de meydana getirilmiştir. Tanıtımı yapılacak olan eser de bahsi geçen bu hacimli hadis tercümelerine bir örnektir.

1. Alî Halîfe ve Enîsü'l-Münkati'ın İsimli Eseri

1.1. Alî Halîfe (ö. 1655'ten sonra)

Edebiyat kaynaklarında adı geçmeyen Alî Halîfe'nin biyografisi, yazmış olduğu eserlerden hareketle oluşturulabilmektedir. Elimizdeki eserin müterciminin tam künyesi Alî Halîfe b. Mehmed Antalyavî'dir. Alî Halîfe b. Mehmed Antalyavî hakkında kaynaklarda çok fazla bilgi yer almamaktadır. Müellifin hayatı hakkında en geniş bilgiye Sadık Yazar'ın hazırladığı "Gazzâlî'nin XIII-XIX. Yüzyıllar Arasında Batı Türkçesinde Tercüme Edilen Eserleri" (Yazar, 2011: 106) makalesinde rastlanmaktadır. Bahsi geçen çalışmada Gazzâlî'nin Eyyühe'l-Veled başlıklı eserinin tercümeleri sıralanıyorken ikinci sırada Alî Halîfe b. Mehmed Antalyavî'nin Tercüme-i Eyyühe'l-Veled³ isimli eseri tanıtılmış ve mütercimnin hayatı hakkında eserinden hareketle kısa bilgiler verilmiştir. Çalışmada, mütercimnin ölüm tarihinin 1655'ten sonra olduğu söylenmektedir. Antalyavî'nin tercüme ettiği eserin giriş bölümü olan nüshalarında hamdele ve salveleden sonra tercümenin hangi sebebe binaen yapıldığı ve hangi padişaha sunulduğunun açıklandığı bölümle devam etmektedir. Buna göre:

Sultan Murad (IV. Murad, 1612-1640) zamanında Sarây-ı Cedîd'e girdiğini söyleyen mütercim, her ilim ve marifetin peşinde koştuğunu, Sultan Mehmed b. İbrâhîm (IV. Mehmed, 1642-1693) tahta geçtiğinde, ilim ve marifete çok önem verdiği için sarayda bulunan herkesin ilim ve marifet kesbetmekle uğraştığını ve sarayda o zamana kadar görülmemiş sayıda talebe ve hâfızın bulunduğunu söyler. Bu durumun kendisine tesir ettiğini söyleyen

³ Aslı Farsça olan Eyyühe'l-Veled, adı bilinmeyen bir kişi tarafından Arapçaya tercüme edilmiştir. Bu Arapça versiyonların çoğunun başında yer alan rivayete göre Gazzâlî'nin öğrencilerinden biri, kendisinden pek çok alanda ilim tahsil etmiş olmakla beraber bu bilgilerden hangisinin âhiret için faydalı olacağını öğrenmek istemiş, bunun üzerine düşünür de bu öğrencisine hitaben "Ey oğul" diye başlayan bölümlerden oluşan bu risaleyi kaleme almıştır. Gazzâlî eserinde öğrencisini çalışmaya, ibadete, nefsinin arındırmaya teşvik eder. Öğrencinin sorduğu sorulardan bir kısmının manevî zevkle ilgili olduğu için açıklanamayacağını, bir kısmının ise İhyâ'da açıklandığını belirtir. Bu arada öğrencisine dört şeyi yapıp dört şeyden kaçınmasını tavsiye eder.

mütercim, Gazzâlî'nin mevize ve nasihatlerle dolu olan Eyyühe'l-Veled isimli eserini tercüme edip padişaha sunduğunu ve padişahın ismine atfen tercümesini Tercüme-i Eyyühe'l-Veled ilâ Nâmi's-Sultân Muhammed diye isimlendirdiğini açıklamaktadır.” (Yazar, 2011:106).

Verilen bilgi ile Alî Halîfe'nin unvanı olan “halife” kavramı da açıklığa kavuşmaktadır. Zira halife unvanı Osmanlı Devleti'nde şu şekilde tanımlanmaktadır:

“Enderunun büyük ve küçük odalarının itibar sahibi oğlanlarına, zülüflü baltacıardan Ayasofya derslerine devam edip yetiştikten sonra harem ağalarını okutanlara, sekban fırınlarında ekmekçibaşidan sonra gelen fırıncının en eskisine verilen unvan. Bunlara halife unvanı yerine kalfa da denirdi” (Yılmaz, 2010:214).

Sadık Yazar çalışmasında kaynaklara müracaat edildiğinde bu isme rastlanmadığını ancak hazırlamış olduğu tezde tanıttığı ve aynı isim tarafından yazılmış olan “Tercüme-i Enîsü'l-Münkati'nin ilâ İbâdeti Rabbi'l-Âlemîn, Şerh-i Vasiyyet-i Ebû Hanîfe ve Şerh-i Fıkhü'l-Ekber” isimli başka eserleri de bulunan kişi olmasının kuvvetle muhtemel olduğunu dile getirmektedir (Yazar, 2011: 760).

Çalışmamızda tanıtılan eser bu bilgidен hareketle Alî Halîfe b. Mehmed Antalyavî'ye nispet edilmiştir. Bahsedilen *Eyyühe'l-Veled* adlı eser 10 Rebiülevvel 1065/18 Ocak 1655'te tamamlamıştır. Bu bilginin ışığında Alî Halîfe'nin ölümünün 1655'ten sonra olduğu anlaşılmaktadır. Alî Halîfe b. Mehmed Antalyavî ismi bu çalışmanın dışında iki makalede ve Sadık Yazar'ın tezinde geçmektedir. Bu makalelerden ilki “Ebû Mutî Rivâyetli el-Fıkhü'l-ekber Şerhi'nin Müellifi Meselesi” (Birinci, 2008: 57-72) isimli çalışmadır. Alî Halîfe b. Mehmed Antalyavî'nin adı çalışmada “el-Fıkhü'l-ekber” adlı eseri şerh eden şarihler arasında zikredilmiştir. Bunun haricinde Antalyavî hakkında makalede bir başka bilgiye yer verilmemiştir. Çalışmada yer alan bölüm şu şekildedir:

Süleymaniye Kütüphanesi'nden edindiğimiz verilere göre, Hammâd b. Ebû Hanîfe yoluyla gelen el-Fıkhü'l-ekber, şu müellifler tarafından şerh edilmiştir: Ali el-Karî, Ebû'l-Müntehâ el-Mağnîsâvî, Beyâzîzâde Ahmed Efendi, Ekmeleddin el-Bâbertî, Hakîm İshak er-Rûmî, Muhyiddin Muhammed b. Bahâeddin el-Bayrâmî, İbrâhim b. Hasan

el-İşkodravî, Muslihuddin, Ebü'l-Hüdâ Muhammed b. Hasan Vadi er-Rifâi es-Seyyâdî, Ali Halîfe b. Muhammed Antalyavî ve İlyas b. İbrîhim es-Sinobî. Bunun yanında ismi belirsiz bazı müelliflerin şerhleri de bulunmaktadır. Ancak bütün bu şerhlerin müelliflerine nispetinin sübûtu, ayrı bir çalışmanın konusunu oluşturmaktadır (Birinci, 2008: 59).

Antalyavî'nin adının geçtiği diğer çalışma ise, "Mâtürîdî-Hanefî Aidiyetin Osmanlı'daki İzdüşümleri" (Kalaycı, 2016: 9-72) isimli çalışmadır. Bu makalede ise Antalyavî'nin adı dipnotta yer almakta ve şu şekilde geçmektedir:

Yazma eser kütüphanelerinden çok sayıda nüshası bulunan bu şerhin IV. Murad döneminde sarayda görevli olan Ali Halife b. Muhammed el-Antalyavî tarafından tercüme edilmiş olması muhtemelen eserin yaygınlığını ve etki alanını genişletmiştir. Bk. Fıkh-ı Ekber Tercümesi, Süleymaniye Ktp., Carullah, nr. 2098. (Kalaycı, 2016: 44)

Görüldüğü üzere bu çalışmada da sadece mütercimnin adı geçmekte ve hayatı hakkında kısa bilginin yer aldığı yazmaya atıfta bulunmaktadır. Alî Halîfe b. Mehmed Antalyavî'nin adının geçtiği tespit edilebilen son çalışma "Anadolu Sahası Klâsik Türk Edebiyatında Tercüme ve Şerh Geleneği" isimli tezdır. Söz konusu tezde Antalyavî'nin adı toplam dört eser ile birlikte zikredilmektedir. Bahsi geçen eserlerden birisi tanıtıma konu olan Enîsü'l-Münkati'în isimli yazmadır. Tezde Antalyavî'ye nispet edilen eserler şunlardır:

Alî Halîfe b. Mehmed Antalyavî (ö.1652'den sonra), Şerh-i Vasıyyet-i Ebû Hanîfe.⁴

Alî Halîfe b. Mehmed Antalyavî (ö.1652'den sonra), Şerh-i Fıkhü'l-Ekber.⁵

Alî Halîfe b. Mehmed Antalyavî (ö.1652'den sonra), Tercüme-i Sultâniyye.⁶

Alî Halîfe b. Mehmed Antalyavî (ö.1652'den sonra), Tercüme-i Eyyühe'l-Veled.⁷

⁴ Nüshası için bk. Süleymaniye Ktp. Lala İsmail 683/2.

⁵ Nüshası için bk. Süleymaniye Ktp. Lala İsmail 683/1.

⁶ Nüshası için bk. Nuruosmaniye Ktp. 2314.

Belirtilmesi gereken bir başka husus da Alî Halîfe hakkındaki bilgilerin bizleri aynı dönemde yaşayan iki kişiye yönlendirmesidir. Bunlardan ilki Minkârî Alî Halîfe Efendi ikincisi ise Alî Halîfe b. Mehmed Antalyavî'dir. Minkârî Alî Halîfe'nin 1653 yılında "Şifâ'u'l-Mü'mîn" isimli bir eseri dönemin sultanı IV. Mehmed'e sunduğu bilinmektedir (Baer, 2008: 69).⁸ Elimizde varolan bilgiler her ne kadar Alî Halîfe'nin iki farklı kişi olabileceğini gösterse de Enîsü'l-Münkati'în adlı eserin girişinde yer alan "Bu kitâb sahîb-i Şifâ'ü'l-Mü'mîn nâm kitâbuñ te'lîfidir" şeklindeki ibareden hareketle bu iki mütercim aynı kişi olabileceği ihtimali de düşünölmelidir. Zira Alî Halîfe hakkındaki bilgilerden, kendisinin IV. Murad döneminde saraya girdiği ve IV. Mehmed döneminde de sarayda bulunduğu anlaşılmaktadır. Bu biyografi iki kişiye de uymaktadır. Çünkü iki mütercim de eserlerini ya IV. Murad'a ya da IV. Mehmed'e sunmuştur. Dolayısı ile bahsi geçen bu iki kişinin aynı dönemde yaşamış bir tek Alî Halîfe olması ihtimali vardır.

1.2. Enîsü'l-Münkati'în

Çalışmamızda ele alacağımız eser "Enîsü'l-Münkati'în" adını taşımaktadır. Eserin mütercimi Alî Halîfe b. Mehmed Antalyavî'dir. Bu eser hakkında bilgi Sadık Yazar'ın hazırladığı tezde bulunmaktadır. Çalışmaya konu olan eser için Sadık Yazar: eserin birkaç nüshasının tarafından göröldüğünü; bu eserin mütercimini eserin Beyazıt Devlet Ktp. Bâyezîd 1426 numarada kayıtlı başka bir nüshadan hareketle tespit ettiğini; eserin kaynak metninin Şeyh Mu'âf b. İsmâîl'e ait olduğunu; eserin padişah ve valide sultanın isteği üzerine yazıldığını (padişah ve valide sultan adı eserde belirtilmemektedir); hadisleri genişçe tercüme ettikten sonra kaynak metinde yer alan hikâyeleri de tercüme ettiğini belirterek incelenen nüshanın yaprak sayısı hakkında bilgi

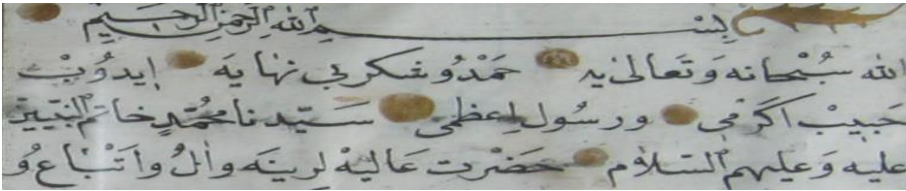
⁷ Nüshası için bk. Süleymaniye Ktp. Laleli 1386.

⁸ Ayrıca tarafımızdan tespit edilen ve üzerinde çalıştığımız Risâle-i Sa'âdet Nevâle isimli eser de Minkârî Alî Halîfe'ye aittir. Bu eser Topkapı Sarayı Kütüphanesi'nde K. 825 numarada kayıtlı bulunmaktadır. Alî Halîfe bu eserde kendini "Alî Halîfe-i bî-mikdâr" olarak tanıtmış ve eseri Sultan Muhammed Han'ın (IV. Mehmed) işareti üzerine yazdığını belirtmiştir.

vermektedir (Yazar, 2011: 760). Tezde bu bilgiler ve eseri tanıtmak için okunan kısa bir bölüm haricinde bilgi yer almamaktadır. Nüsha üzerinde tarafımızdan yapılan inceleme sonrasında eserin tavsifi aşağıdaki şekilde yapılmıştır.

1.2.1. Nüshanın Tavsifi

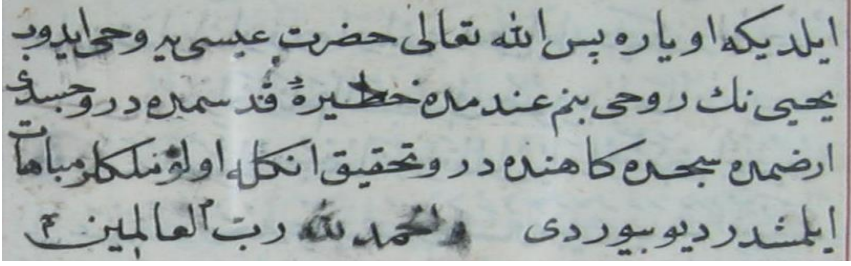
Eserin adı ilk sayfasında belirtildiği üzere “Enîsü’l-Münkati’în ilâ ‘İbâdeti Rabbi’l-Âlemîn”dir. Müstensih eserin adını kaleme alırken “Enîsü’l-Münkati’în” bölümünü kırmızı mürekkeple yazmıştır. Bu sebeple eser “Enîsü’l-Münkati’în” olarak anılacaktır. Tanıtımı yapılan eser Süleymaniye Kütüphanesi Pertevniyal 435 numarada kayıtlıdır. Nüsha şemsiz düz siyah meşin bir cilde sahiptir. Cilt özensiz bir şekilde kaplandığı için bu cildin orijinal cilt olmadığı anlaşılmaktadır. Nüshanın son sayfasından sonraki sayfaların koparılmış olabileceği gözlemlenmiştir. Eser aharlı kâğıt üzerine harekeli nesih hatla yazılmıştır ve 264 varaktan oluşmaktadır. Eserin ilk sayfası çiçek desenli bir işlemeye sahip ve altın yazdırlı cetvel ile cetvellenmiştir. Yazmanın diğer sayfaları ise kırmızı mürekkep ile cetvellidir. Eserin her sayfasında 17 satır mevcuttur. Eserin istinsah tarihi ve müstensihi bir ferağ kaydı olmadığı için bilinmemektedir. Eserin son sayfasında yer alan mühür h. 1279/ 1862-63 yıllarına işaret etmektedir. Ancak nüshanın daha eski olduğu kullanılan kâğıt ve yazıdan hareketle söylenebilir.

Nüshanın baş kısmı:

Bismillâhi'r-rahmâni'r-rahîm

Allâh subhânehu ve te'âlâya hamd u şükr-i bî-nihâye idüp ceyb-i ekremi ve resûl-i i'zâmu seyyidînâ Muḥammedin ḥâtemü'l-nebiyyîn 'aleyhi ve 'aleyhümü's-selâm hazret-i 'âliyelerine ...

Nüşhanın son kısmı:

*Pes Allâhu Te'âlâ hazret-i 'Îsâya vahy idüp Ya'hyânuñ rûlu benüm
'indümde hatîre-i kudsümeddür. Ve cesedi arzmda secde-gâhundadır
ve ta'ḥkik anuñla ulu melekler mübâhât eylemişlerdir diyü buyırdı
ve'l-ḥamdülillâhi rabbi'l-'âlemîn*

1.2.2. Eserin Muhtevası

Enîsü'l-Münkati'î'nî mevcut kırk hadis veya yüz hadislerden ayıran özelliği içerisinde üç yüz hadis bulunmasıdır. Eser içerisinde bulunan hadis sayısı yönüyle diğer hadis tercümelerinden ayrılmaktadır. Enîsü'l-Münkati'î'nî'de mütercim üslubu şu şekilde özetlenebilir; mütercim önce hadisin orijinal metnini ve ardından Türkçeye tercümesini vermiştir. Bunun ardından verilen hadis ile ilgili bir hikâye anlatılmıştır. Aşağıdaki bölümde eserin girişi ve metin ile ilgili kısa açıklamalar ve örnek parçalara yer verilmektedir.

Eserin giriş bölümü kısa bir hamdele ve salve ile başlamaktadır. Ardından mütercim tercüme ettiği kaynak metnin Şeyh Mu'âf b. İsmâîl'e ait olduğunu şu sözlerle belirtmektedir: "... iz'ân ola ki eizze-i 'ulemâdan Şeyh Mu'âf bin İsmâ'îl raḥmetullâhi Te'âlâ 'aleyh cem' ü te'lîf eylediği..." Bu bilginin ardından mütercim eserin içeriğini, adını ve ne amaçla yazıldığını belirtir. Antalyavî eserin içerisinde üç yüz hadis ve bunların ardından bu hadislerle ilgili üç yüz hikâye olduğunu söylemektedir. Eserin tam adı metinde Enîsü'l-Münkati'î'nî ilâ 'İbâdeti Rabbi'l-Âlemîn şeklinde geçmektedir. Şeyh Mu'âf b. İsmâîl'e ait olan eserin tercüme sebebi

ise dönemin padişahının ve valide sultanın⁹ bu kitabın kolay bir Türkçeye çevrilmesini istemesi ve ona bu görevi işaret etmesi şeklinde anlatılmıştır. Mütercim bahsedilen bölümü şu şekilde dile getirmektedir:

üç yüz hadîş-i şerîfi ve aķıblerince üç yüz hikâyeyi müstemîl Enîsü'l-Münkati'în ilâ 'İbâdeti rabbi'l-Âlemîn-nâm kitâb-ı laţîf sa'âdetlü ve şevketlü pâdişâh-ı cihân-penâh hazretlerinüñ maķbül-ı řab'-ı pâkleri ve merġub-ı hâtır-ı derrâkleri olup şâhibetü'l-hayrât ve'l-âşârü'l-cemîle ve râġibetü'l- ħasenât ve'ş-şelâtü'l celîle devletlü sa'detlü (2a) Vâlide sultân hazretlerinüñ daĥi yümn-i teveccühleri ve meyl-i hâtırı olmaġın ol kitâbuñ lisân-ı Türki-i âsân-ile tercüme olunması için bu bendelerine işâret-i 'aliyye buyurdılar [1b-2a]

10

Ardından eser bir sayfa (2a/ 4. satırdan, 2b/ 8. satıra kadar) boyunca padişaha övgü ve duada bulunur. Padişah övgüsünün bittiği yerden sonra dönemin valide sultanına övgü ve uzun ömür için duada bulunur. Mütercim, “*pâdişâh-ı vâla-câh hazretlerini serîr-i salţanatda aķ şaķallı pîr görmesini müyesser eyleyüp âhîretde mekân u me'vâsını cennât-ı 'âliyât içre firdevs-i â'lâda kıla amîn*” (2b) diyerek dua faslını bitirir ve eseri hakkında bilgi vermeye devam eder. Antalyavî, hemen sonra kitabında hadis-i şeriflerin asıllarını verip ardından imkân dâhilinde kolay Türkçe ile hadisleri açıkladığını, eserde geçen hikâyeleri de Türkçe tercüme etmeye başladığını, Allah'ın yardımıyla bu işi de tamamladığını dile getirerek eserin mübarek ve uğurlu kılması için Allah'a dua ederek kitapta yer alan ilk hadis-i şerife geçer. Anlatılan kısım metinde aşağıdaki şekilde geçmektedir.

Bu daĥi ma'lûm ola ki bu fakîr kitâb-ı mezkûrdaki her bir hadîş-i şerîfi 'aynî ile yazup 'aķıbince tercümesin 'alâ ķaderi'l-imkân âsân vehile 'ayân u beyân eyleyüp hikâyelerin daĥi ancaķ lafz-ı Türki

⁹ Eserin sunulduğu padişah, mütercimin yaşadığı dönem ve tarafımızdan tespit edilen Risâle-i Sa'âdet Nevâle isimli eserde geçtiği üzere IV. Mehmed; Enîsü'l-Münkati'în'de işaret edilen valide sultan ise IV. Mehmed'in annesi ve döneminin güçlü karakteri Hatice Turhan Sultan'dır.

tercüme itmege sürü' eyledi Allâh Tebâreke (3a) ve Te'âlâ itmâmın müyesser idüp mübârek ve ferhunde kıla amîn. [2b-3a]

Yukarıdaki bölümün devamında mütercim sürh mürekkebi ile “Pes ol eḥādîş-i şerîfenüñ evvelkisi budur” diyerek üç yüz hadisin ilkinin verir. Alî Halîfe'nin tercüme esnasında düzenli bir üslup takip ettiği görülmektedir. Eser boyunca bütün hadis-i şerif numaralarını Türkçe olarak yazmış, hadis numarasının ardından hadisin Arapça metnine yer vermiş hemen ardından “tercüme” başlığı atarak hadisin tercümesine yer vermiştir. Tercüme bittikten sonra “hikâye” başlığı atılmış ve hadis-i şerif ile ilgili bir hikâye anlatılmıştır. Tercüme edilen hadisler birbirinden farklı uzunlukta tercümelere ve hikâyelere sahiptir. Eserde tercüme edilen hadis ve hikâyeler bazen kısa bazen uzun bir tercüme ile okuyucuya verilmektedir. Aşağıdaki ilk örnek kısa tercüme, ikinci örnek metnin çoğunda yer alan orta uzunluktaki tercümelere son örnek ise uzun olarak değerlendirilebilecek hadis ve hikâye tercümelerine örnek olarak verilmiştir.

(106b) Yüz yigirmi birincisi budur من عامل الناس فلم يظلمهم وهدّ ثهم فلم يكذبهم و وعدهم فلم يخلفهم فهو ممن كملت مروته ظهرته عدالته و وجبت اخوته

Tercüme: Şol kimesne ki nâs ile mu'âmele vü mu'aşeret eyledikde anlara zulm eylemez ve anlar ile söyleşdikde anlara yalan söylemez ve anlara bir nesnede va'de eyledikde va'desine ḥilâf itmez işte ol kişi mürüvvet-i insâniyyeti kâmil ve 'adâlet ü şalâhı zâhir olmağın (107a) uḥuvveti ve döstliğı vâcib olan mü'minlerden olur Hikâyet: Bazı şüleḥâ-yı 'ulemâdan hikâyet olınur buyurmuş ki mürüvvet-i insâniyyet didikleri ma'nâ-yı fâzil u kemâlün şâhidlerinden ve luṭf u keremün delîllerindendir ve ol mürüvvet nüfûsuñ hîlesi ve hememün rütbesi olup ihvân u aşdikânuñ mürâ'âtına ve ḥussâd [u] 'adânuñ müdârâtına bâ'ış olur.

(78b) Toksan yedincisi budur من قال عند هم يهيمه عشر مرات حسبي الله لا اله الا هو عليه توكلت و هو رب العرش العظيم اذ هب الله همه و من سلم على عشر مرات فكا نما اعتق رقبة

Tercüme; ziyâdesiyle elem ü ıztırâb viren ḥüzni kıatında ol kelimâti on kerre diyen kimesneden Allâh Te'âlâ ḥüzn ü şiddetini ve tasa ve

miñnetini giderüp anı mesrūr u ferāhnāk eyleye ma'lūm ola ki bu zıkr-i şerīf gāyetle mücerrebdür ki buña iştiğāl üzere olanuñ lābüd hüznü feraha ve şiddeti feraha tebdil olunur ve baña on kerre selām viren müselmān kişi güyā ki Lillāhi Te'ālā on kul (94a) āzād itmiş gibi olur ya'nī on bende āzād itmenüñ şevābına nā'il olur meşelā es-selāmu 'aleyke yāhūd 'aleyhi's-selām demek gibi ammā efḍāl olan selāma şalātı koşmağdır meşelā eş-şelātü ve's-selāmu 'aleyke yā resūla'llāh demek gibi Hikāye: Mālik bin Dīnārdan raḥmetu'llāhi te'ālā hikāyet olunur şöyle buyurmuş ki dīvānelerden Sa'dūn-nām mecnūnı gördüm ki şehri oğlancıkları daşlayup başını ve çehresini yaralamışlar ve ol dīvāne ise güler pes yanına varup aña yerhamuke'llāhu te'ālā seni nās daşlayup rencide iderler de sen gülersin didüm cevāb virüp didi ki anun-çün ḥazz u hezm idüp anlaruñ gönülleri hoş olduğun isterüm ki ol ki bunlaruñ baña böyle itmekleri ile sevindikleri sebeble Allāh te'ālā baña mağfīret eyleyüp beni muḳarreb kullarından kıla ve ol sözden soñra ḥasbiyllāhu vettikālī 'ala'llāhi diyüp ḥatm-i kelām eyledi ya'nī cemī' mühimmātumdan ḥāşılı umūr-ı dünyā vü āḥiretümde Allāh te'ālā baña kifāyet idicid[ür] māsivādan hiç bir nesne recāsında degilüm ol baña kāfidür ve tevekkülüm daḥi añadır ki cemī' umūr-ı mühimmātımı (94b) aña tefvīz [ü] teslīm itmişümdür pes üzerime her ne ile kaža vü ḥüküm iderse rāzī ve ḥoşnūdum aşlā bir nesne cez' ü fez' eylemem.

(45a) Altmış dokuzuncısı budur: عمر نور الاسلام في الدنيا وسراج في الجنة

Tercüme; mervīdür ki bir kerre Ḥasan ve Ḥüseyn Ḥazretleri Ḥazret-i 'Ömerüñ hilāfeti zamānı ḥuzūrlarına varup Raḍiyallāhu Te'ālā 'anhüm gördiler ki halīfe ḥazretleri kendü merāqıbesinde şugul üzeredir pes ikisi de ḥuzūrında oturdıkları gibi başın kaldırıup bunları görünce hemān ayağ üzere kalkup anları taḳbīl idüp i'zāz u ikrām eyledi ve her birine biñer altun bağışlayup ve anlara luṭf idüp ḥāḫırınıza bir nesne gelmesün zīrā sizüñ içerü geldügiñüzi duymadım idi diyü i'tizār eyleyüp ve tamām muşāḥebet u ḥüsn ü mu'āşeret eylediklerinden soñra ikiside kalkıp ḥalīfenüñ ḥareket-i pür-berekātından şükr iderek vālid-i mācidleri 'Alī bin Ebī Ṭalib Raḍiyallāhu 'anh ḥazretleriniñ

yanına varup halîfenüñ hüsni ü mu'amelesinden sürür ile haber virdiklerinde peder-i ferhunde eşerleri dañi ben hazret-i 'Ömerüñ fezâ'ili beyânında bir nesne bilürim ki anı benden gayrı kimesne ne işitmişdür ve ne ma'lûm idinmişdür ol ma'lûmum olan budur ki habîbüm hazret-i Resûlullâh şallâhu Te'âlâ 'aleyhi vesellemî
عمر نورالاسلام فى الد نياوسراج اهل الجنة

diyü buyurırlar idi diyüp Hasan ve Hüseyin hazretleri dañi bu hadîs-i şerîfi işitdikleri gibi gâyetle ferañ-nâk ve şâdmân olup ve halîfeye bu beşâretten özge hediye olmaz diyüp tekrâr kalkup halîfe huşûrına gelüp halîfe dañi anlaruñ kapudan içerü girdiklerin görüp fi'l-hâl ayağ üzre kalkup hoş geldiñüz ahlen ve sehlen hîç bir sâ'at olmaya kim sizüñ cemâliñüzü görmeyem hîç bir hâcetiñüz var mıdır ki anıcân u dilden görem diyüp anlara hüsni'l-iltifât u kirâm u ikrâm eyledi pes anlar dañi babalarından işitdikleri hadîs-i şerîf-i beyân idüp ve halîfe hazretleri dañi bu beşâret üzere hamd u şükr idüp oğlı 'Abdu'l-lâh tiz devât getir diyüp bir kâğıza bunı

بسم الله الرحمن الرحيم حدثنا سيد اشبارب اهل الجنة عن ابيهما عن
جدهم رسول الله كليلي الله تعالى عليه و سلم انه قال عمر بن الخطاب
نورالاسلام فى الد نياوسراج اهل الجنة

yazdı ba'de oğlı 'Abdu'l-lâha buyurdı ki ey oğul bu kâğıdı pek şaklaup vefât itdüğim zamân kefenüm içre göğsüm üzre ço tâ kim bu şehâdetle Allâh Subhânehu ve Te'âlâya mülâkî ve vâsıl olayım diyü buyurup oğlı dañi ol kâğızı hıfz eyleyüp vefât itdiklerinde vaşiyyet itdikleri gibi ol kâğızı kefen içre göğsü üzre koyup anuñla bile defn eylediler pes ertesi gün olduğı gibi kabır-i şerîfleri üzere bunı

صدقاً و صدق ابو همارسول الله صلى الله عليه و سلم فى قوله
عمر نورالاسلام فى الد نياوسراج اهل الجنة

yazılmış buldılar ya'nî İmâm Hasan ve Hüseyin şâdıqlardır ve babaları dañi şâdıqlardır ve dedeleri dañi şâdıqlardır 'Ömer dünyâda İslâmuñ nûrı ve ehl-i cennetin serâcıdır didiklerinde Rağıyallâhu Te'âlâ 'anhüm ecma'ın hikâye; Şöyle hikâyet olmur ki hazret-i 'Ömer vefât itdiklerinde hazret-i 'Alî Rağıyallâhu Te'âlâ 'anhümâ re's-i

şerifleri ucunda oturup vâfir ağladı ve ağlayı ağlayı dir idi ki vallâhi ve billâhi tahkîk Allâh Te‘âlâ dîni senûn sebebüñle i‘lân ve izhâr idüp müselmânları mü‘eyyide ve kavî kıldı yeryüzünde senden ğayrı kimesne şahîfesiyle Allâh Te‘âlâya varmağa lâyıķ degildir ancak saña lâyıķdır yâ ‘Ömer Allâh Te‘âlâ senden hayât u memâtuñdan râzî ve hoşnûddur Rağıyallâhu Te‘âlâ ‘anhüma ve in cemî‘ü’l-şahhâbihi [45a-46b]

Eserin hadis tercümesi üslubu eserin sonuna kadar aynı şekilde devam etmektedir. Eser içerisinde Antalyavî, bazen “mütercim/ mütercim-i fakîr” başlığı altında ara cümlelere ve bazen Şeyh Sâ’dî (9b), kaside-i bürde sahibi (Ka’b b. Züheyr) (138b) gibi şairlerin mısralarına da yer vermektedir. Mütercim eserin bazı bölümlerinde hadisin hangi olay üzerine söylendiği ile ilgili kısa bilgi verdikten sonra hadisi aktarmaktadır:

Elli dördüncüsü budur; ħazret-i ‘Âyişe Rağıyallâhu Te‘âlâ ‘anha buyurur ki bir kerre bir kişi ħapuya gelüp resûlullâh şallallâhu Te‘âlâ ‘aleyhi ve sellemden buluşmağa izin taleb idüp ol sultân-ı ‘âlî-şân daħi ol kişi ħabîlesiniñ ħatı yaramazı ve bed-ĥûyıdır izin virüñ içerü gelsün diyü buyurıp ba‘de ol kişi gelüp anlar ile buluşınca aña mülâyemet ü mülâtafet gösterüp ĥüsn-i kelâm ile mu‘âmele eylediler pes ben ħazretüñ aña luĥ ile mu‘âmelesinden ta‘accüb idüp ol kişi ğitdikden soñra yâ Resûlullâh siz demin ol kişi için ħatı yaramaz kimesnedir diyü buyurdıñuz idi ammâ şimdi aña lîn-i kelâm u ĥüsn-i ta‘bîr ile söyleyüp güler yüz gösterdiñüz aşlı ne ola didim pes baña cevâb virüp ان شرنالناس عند الله يوم القيمة من اكرمه الناس اتقاد [33b-34a]

Elli dört numaralı hadiste aynı zamanda mütercimin farklı hadis rivayetlerini metne nasıl yansıttığının örneği yer almaktadır. Mütercim, hadisin farklı kaynaklardan hangi farklı söyleyiş ile geldiğini belirterek aynı hadis için iki tercüme yapmıştır. Aşağıda bahsi geçen bölüm verilmektedir:

Tercüme: ħıyâmet ğüninde ‘İndallâhi Te‘âlâ şîrâr-ı nâsuñ eñ yaramazı ya ‘nî sâ’ir bed-ĥûy olan yaramazlardan yaramaz kişi şol kimesnedir ki nâs aña fuĥşından ħorħup ri‘âyet ü ikrâm ideler fuĥş diyü ħavlen ve

*fi'ilen hâdden aşırı bed-hûylık ve dil-âzârlık eylemege dinür haşılı her yaramaz haşlete fuşş dinür pes eger ağzından fuşşiyât ve türrehât çıkaran yâve-güya mahallinde melâmiyet ü hüsn-i ta'bîr ile mu'âmele olunmazsa yaramaz hûyın eline alup diline geleni söyler mütercim-i fakîr gâfere'llâhu Te'âlâ lehdîr dir ki rivâyet-i uhrâda bu hadîş-i şerîfde ki **تركه الناس** **واقي** 'dür pes bu taqdîrce ma'nâ dimek olur ki yaramazların eñ ziyâde yaramazı şol bed-hûy ve bed-fi'âl dir ki nâs anıñ mücâlese ve muşâhabetini terk idüp fuşşından ihtirâz için anıñla muhâlağa itmezler yâhûd kazâ ve kaderle aña rast gelüp anıñla muşâhabeti muştar olurlarsa bed aqvâlini ve kabîh ef'âlini redd ve inkâr itmeyüp açmaz qorlar tâ kim hunfesan bucagı gibi tehrîk olunca dañi bed râyiha virmeye şöyle ma'lûm-ı tab'-ı çalâk ve mefhûm-ı hâtır-ı pâk ola ki resûlullâh şallallâhu te'âlâ 'aleyhi ve sellemüñ ol recülüñ gıybetinde söylediği gıybet degildir zîrâ dimişler ki ol kişi Uyeynetübni Husayn olup ol günde kâfir idi yâhûd İslâmını za'îf üzere izhâr itmiş idi velikin ol hazret-i 'âliye anıñ 'âkıbeti neye müncerr olacağı nûr-ı nübüvvetle bilüp ahvâlini halka beyân eyledi tâ kim herkes andan ihtirâz üzere ola ve hem fi'l-vâkı'a buyırdıkları gibi zuhûr idüp anlardan soñra mürtedd olup hazret-i Ebâbekrûñ rağıyallâhu te'âlâ 'anha hilâfeti zamânı mürtedîn vaqı'asında esîr olup halîfenüñ huzûrına eli bağıu getürdiler ve yâhûd ol kişi yaramaz ef'âlini izhâr idici fâsık idi ve fışkınu izhâr iden fâsıķı gâyibâne kabîh fi'ili ile añmaq gıybet degildir. [34a-35b]*

Eser, üç yüzüncü hadisin tercümesi ve ilgili üç yüzüncü hikâye ile hatimesiz bir şekilde sonlanmaktadır.

Sonuç

Hazırlanan çalışma edebiyat tarihimizde geniş bir alana sahip hadis külliyyatında hacmi yönüyle farklı bir eseri konu etmeyi amaç edinmiştir. İstinsah tarihi ve müstensihi bilinmeyen Enîsü'l-Münkati'nî isimli eser Şeyh Mu'âf b. İsmâîl'in aynı adlı eserinden Alî Halîfe b. Mehmed Antalyavî tarafından tercüme edilmiştir. Eserde üç yüz hadis, bu hadislerin tercümeleleri, hadislerle ilgili üç yüz hikâye ve bazı şiir parçaları yer almaktadır. Enîsü'l-Münkati'nî

hacmi yönüyle dikkat çekmektedir. Eserin dönemin sultanı ve valide sultanının işareti ile yazılmış olması, saray içerisinde dinî eserlerin yazılmasının teşvik edildiği düşüncesini ortaya çıkarmaktadır. Yaşanılan dönemde var olan Kadızâdeliler ve Sivâsîler çatışmasının bu noktada etki ettiği de düşünülebilir. Bahsedilen eserin kısa zamanda ilim âlemine sunulması amaçlanmaktadır.

Kaynakça

- Akot, Bülent (2013). Mevlânâ İdris-i Bitlisî ve Manzum Kırk Hadis Tercümesi: Hadîs-i Çihil. *Journal of Islamic Research*, 24 (2), s. 71-84.
- Aksoy, Hasan (1997). Fevrî'nin Manzum Kırk Hadis Tercümesi. *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 13-14-15, s. 121-130.
- Aksu, Cemal (2004). Hanîf'in Manzum Kırk Hadis Tercümesi Şerhi. *İlmî Araştırmalar Dergisi*, S. 17, İstanbul, s. 17-34.
- Avcı, İsmail (2016). 16. Asır Şairlerinden Lutfî'nin Manzum Kırk Hadisi. *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, S. 18, s. 1-32.
- Avcı, İsmail (2007). *Hazînî'nin Manzum Serh-i Hadîs-i Erbaîn Tercümesi*. Yüksek Lisans Tezi. Balıkesir: Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Baer, Marc David (2008). *Honored by the Glory of Islam*. Oxford: Oxford University Press.
- Bayak, Cemal (2015). Sehmî ve Manzum Hadîs-i Erbaîn Tercümesi. *Turkish Studies*, V. 10/8, Spring, s. 597-622.
- Birinci, Züleyha (2008). Ebû Mutî' Rivâyetli el-Fıkhü'l-ekber Şerhi'nin Müellifi Meselesi. *Marmara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, C.35, s.57-72.
- Bulgurcu, Kahraman (2004). *Kemapaşazâde'nin Hadis İlimindeki Yeri (Kırk Hadisler Örneği)*. Yüksek Lisans Tezi. Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Donuk, Suat (2018). İlmî Mahlaslı Bir Şaire Atfedilen Manzum Yüz Hadis Tercümesi. *Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi (ASOBİD)*, C.1, S.2, 2017, s.55-97.
- Erkan, Mustafa (1979). *Yüz Hadis ve Yüz Hikâye (Mustafa Darîr)*. Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih- Coğrafya Fakültesi.
- Gıynaş, Kâmil Ali (2012). Hilâlî'nin Manzum Kırk Hadis Tercümesi. *Turkish Studies*, C. 7, S. 1, s. 1133-1157.
- Kalaycı, Mehmet (2016). Mâtürîdî-Hanefî Aidiyetin Osmanlı'daki İzdüşümleri. *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi*, S. 2, s. 9-72.
- Karahan, Abdülkadir (1952). *Câmî'nin Erbaîn'i ve Türkçe Tercümeleri*. İstanbul: Osman Yalçın Matbaası.
- Karahan, Abdülkadir (1954). *İslam-Türk Edebiyatında Kırk Hadis*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- Karahan, Abdülkadir (2002). Kırk Hadis. *İslam Ansiklopedisi*. C. 25 İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. s. 470-473.
- Kılıç, Müzahir (1993). *Hâkânî: Hayatı, Edebî Sahsiyeti, Eserleri ve Hadîs-i Erbaîn'in Tenkitli Metni*. Yüksek Lisans Tezi. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Özdemir, Mehmet (2016). Muhyî'nin Manzum Hadîs-i Erbaîn Tercümesi. *Journal of Turkish Language and Literature*, C. 3, S. 1, s. 323-342.
- Öztoprak, Nihat (1993). *Klasik Türk Edebiyatı'nda Manzum Yüz Hadîsler*. Doktora Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.
- Poyraz, Yakup (2014). Manastırlı Hasan bin Ali'nin Ehâdîs-i Erbaîn Adlı Manzum Kırk Hadis Tercümesi. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, C. 14, S. 2, s. 109-135.
- Sevgi, Ahmet (1999). Molla Câmî'nin Erbaîn'i ve Türkçe Manzum Tercümeleri. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 6, s. 1-145.

- Yazar, Sadık (2011). *Anadolu Sahası Klâsik Türk Edebiyatında Tercüme ve Şerh Geleneği*. Doktora Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yazar, Sadık (2011). Gazzâlî'nin XIII-XIX. Yüzyıllar Arasında Batı Türkçesinde Tercüme Edilen Eserleri. *Dîvân*, C. 16 S. 31, s. 67-156.
- Yıldırım, Yusuf (2015). Hâkî'nin Manzum Kırk Hadis'i. *CÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 39, S. 1, s. 123-141.
- Yıldız, Alim (2003). Okçuzâde Mehmed Şâhî ve Manzum Kırk Hadis Tercümesi: Ahsenü'l-hadîs. *DEÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. XVII, s. 91-124.
- Yıldız, Alim (2011). Sirâcî'nin Manzum Kırk Hadis Tercümesi. *CÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. XV, S. 1, s. 127-150.
- Yılmaz, Fehmi (2010). *Osmanlı Tarih Sözlüğü*. İstanbul: Gökkuşbe Yayınları.

HOCA SA'DEDDÎN EFENDİ'NİN MENSUR HİLYESİ: *HİLYE-İ CELİYYE VE ŞEMÂ'İL-İ 'ALİYYE* HOCA SA'DEDDÎN EFENDİ'S HILYE IN THE FORM OF PROSE: *HILYE-I CELIYYE VE ŞEMÂ'IL-I 'ALIYYE*

Doç. Dr. Mehtap ERDOĞAN TAŞ
Cumhuriyet Üniversitesi
merdogan@cumhuriyet.edu.tr

Özet

Bugüne kadar üzerinde fazla çalışma yapılmamış ve manzum hilyeler ile levha hilyeler kadar dikkat çekmemiş olmakla birlikte edebiyatımızda çok sayıda mensur hilye yazılmıştır. Bunlardan biri de yazıldığı yüzyılı göz önünde bulundurarak mensur hilyelerin ilk örneklerinden olduğunu düşündüğümüz Şeyhülislam Hoca Sa'deddîn Efendi'nin *Hilye-i Celiyye ve Şemâ'il-i 'Aliyye* adlı eseridir. Elinizdeki çalışmada önce mensur hilyeler ve bu hilyelerin nüshaları hakkında bilgi verilerek söz konusu eser; yazılış tarihi, nüshaları, şekil ve muhteva özellikleri gibi çeşitli açılardan incelenmiştir. *Hilye-i Celiyye ve Şemâ'il-i 'Aliyye* ile Hoca Sa'deddîn Efendi'nin küçük oğlu Mehmed Es'ad Efendi'nin *Gülistân-ı Şemâ'il* adlı manzum Hz. Peygamber hilyesi arasındaki dikkat çekici bazı benzerliklere değinilmiş ve çalışmanın sonuna hilyenin transkripsiyonlu metni eklenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Hilye, mensur, Şeyhülislam Hoca Sa'deddîn, Mehmed Es'ad Efendi, 16. yüzyıl.

Abstract

Many hilies were written in our literature in the form of prose, although we haven't studied them much until today, and they haven't taken our attention as much as hilies in the form of poem and plate. One of them is Şeyhülislam Hoca Sa'deddîn Efendi's

work called “Hilye-i Celiyye ve Şemâ’il-i ‘Aliyye”, which we think was one of the earliest examples of hilyes in prose in terms of the century it was written. In this study, firstly information about hilyes in prose and their copies was provided. The aforementioned work was examined with respect to several aspects such as its date of writing, copies, shape and content properties. Some remarkable similarities between “Hilye-i Celiyye ve Şemâ’il-i ‘Aliyye” and a poetic hilye called “Gülistân-ı Şemâ’il” that belongs to Mehmed Es’ad Efendi, who was Hoca Sa’deddîn Efendi’s younger son, was mentioned, and the transcription of hilye was included at the end of the study.

Keywords: Hilye, prose, Şeyhülislam Hoca Sa’deddîn, Mehmed Es’ad Efendi, 16th century.

Giriş

Türk edebiyatında ilk izlerine 15. yüzyıldan itibaren rastlanmaya başlanan hilye, zaman içerisinde büyük gelişme göstermiş ve varlığını 21. yüzyılın başlarına kadar sürdürmüş Türk edebiyatına özgü bir türdür.

20

Hz. Muhammed’in fiziksel görünüşünü, güzel ahlakını, karakterini, güzel vasıf ve sıfatlarını, kıyafetini anlatan aynı zamanda diğer peygamberlerin, dört halifenin, aşere-i mübeşşereden diğer sahabelerin, Hz. Hasan ve Hüseyin ile bazı tarikat kurucularının öncelikle fiziksel yapıları olmak üzere onlarla ilgili diğer bazı hususları da konu edinen eserlerin genel adıdır (Erdoğan, 2013: 19).

şeklinde tanımlanan hilyeler genellikle mesnevi nazım şekliyle manzum olarak yazılmıştır. Bununla birlikte çok sayıda mensur örnekleri de vardır. Aynı zamanda hilyelerin çok az da olsa mensur-manzum olarak kaleme alındığı ve levha şeklinde de hazırlandığı bilinmektedir.

Başta Hz. Peygamber’e duyulan eşi görülmemiş büyük sevgi, onun hilyesini okuyanın ve ezberleyenlerin bu dünyada ve ahirette büyük mükafatlara erişeceği, onu rüyasında göreceği ve birçok felaketten korunacağına dair oluşan inançlar bu türün ortaya çıkmasında etkili olmuştur. Hz. Peygamber’in şefaatine vasıl olma isteği, iyi bir eser bırakarak gelecek nesiller tarafından anılma arzusu, kimliği belirli ya da belirsiz bir kimsenin hilye yazılması yönündeki isteği, Hz. Peygamber’in resminin yapılmasına İslam inancının izin vermemesi de bu türün yaygınlaşmasında rol oynayan etkenlerdir (Erdoğan, 2013: 43).

Ayrıca hilye sahasında Hâkânî'nin gösterdiği başarı, daha sonraki hilye yazarları için ilham verici olmuş, hilye kaleme alan hemen herkes eserinde onun adını anmadan geçememiştir.

Yukarıda da belirtildiği gibi hilyeler, manzum ve mensur şekilde yazılabildiği gibi bu türün levha şeklinde hazırlananları da vardır. Bugüne kadar bilinen bütün manzum hilyeler üzerine pek çok çalışma yapılmıştır. Levha hilyelerle ilgili olarak da zaman zaman sergilerin düzenlendiğini biliyoruz. Yani manzum hilyeler ile levha hilyeler edebî yönü ve sanat değeri yüksek eserler olarak daha ön plana çıkarken mensur hilyeler bu eserlerin biraz gölgesinde kalmıştır. Oysa Türk edebiyatında çok sayıda mensur hilye de kaleme alınmıştır. Bunlar üzerine yapılacak çalışmalarla hilye türüne katkı sağlanacağını ve türle ilgili tamamlayıcı bilgilere ulaşılabileceğini düşünüyoruz. Bu düşünceden hareketle aşağıda bu mensur hilyelerin bir listesini oluşturmaya çalıştık.

Mensur hilyelerin müelliflerini ve adlarını, müellif adına göre alfabetik olarak aşağıda veriyoruz.¹

Mensur Hz. Peygamber Hilyeleri: 1. Abdülahad Nûrî, *Hilye-i Şerîfe-i Nebeviyye*; 2. Abdülmecîd Sivasî, *Şerh-i Hilye-i Resûl-i Ekrem*; 3. Ahmed b. Receb El-İstanbulî, *Nüzhetü'l-Ahyâr fî Şerh-i Hilyeti'l-Muhtâr*; 4. Ahmed Şemsî Halvetî, *Hilye-i Şerîfe*; 5. Akkirmânî Muhammed B. Mustafa (öl. 1174/1760-1761), *Hilye-i Sa'âdet*; 6. Ali Molla, *Hilye-i Şerîf-i Resûlullâh*; 7. Debrelî Vildân Fâik, *Risâle Fî-Şerhil'l-Hilyeti'n-Nebeviyye*; 8. Erzurumî Mehmed Hanefî Efendi, *Hilye-i Şerîfe*; 9. Eyüp Sabri b. Cemîl, *Mûlahhas Şemâ'il-i Hz. Muhammed*, Üsküp 1325; 10. Halîl b. Ali El-Kırımî, *Hilye-i Nebevî*²; 11. Hilmi Efendi, *Hilye-i Muhammed*; 12. Hulûsî Ârif Eskişehirî, *Şerh-i Hilye-i Nebevî*; 13. Kâdi Şâmî, *Şerh-i Hilyetü's-Şerîfe*; 14. Mantıkî Mustafa Efendi (öl. 1244/1828), *Mufasssal Hilye-i Şerîfe*; 15. Mehmet Ergüneş, *Hilye-i Şerîf-i Muhammediye*; 16. Nazmi Türe, *Hilye-i Şerîfe ve Şemâ'il-i Muhammediyye Hazret-i Muhammed Aleyhisselamın Vâsf-ı Şerîfeleri ve Şemâ'il-i*

¹ Mensur hilyelerin kütüphane kayıt bilgileri için bk. Erdoğan, 2013: 65-68.

² Bu hilyenin Latin harfli metni bir inceleme ile birlikte yayımlanmıştır. bk. Gözütok Tamdoğan, 2016: 389-413.

Mübârekeleri; 17. Sa'dî Çelebi, *Tercüme-i Hilye-i Şerîf*; 18. Şeyh Emir Tarikatçı, *Hilyetü'n-Nebî*; 19. Şeyhü'l-İslam Hoca Sa'deddîn Efendi, *Hilye-i Celiyye ve Şemâ'il-i 'Aliyye*; 20. Vahdî İbrahim b. Mustafa, *Terceme-i Hilye-i Şerîf*; 21. Vecdî Ahmed, *Hilye-i Nebî*; 22. Müellifi Bilinmeyenler.

Mensur Dört Halife Hilyeleri, Peygamberler Hilyesi, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin Hilyeleri: 1. Dursunzâde Abdülbâkî/Abdülvahab Dursun, *Hilyetü'l-Enbiyâ ve Hilye-i Çehâr-Yâr-ı Güzîn*; 2. Müstakimzâde Süleyman Sa'deddîn Efendi, *Hilye-i Nebeviyye ve Hulefâ-i Erbâ'a*; 3. Müellifi Bilinmeyenler.

Osmanlı Padişahlarının Hilyeleri: Hilye denilince akla ilk gelen isim Hz. Peygamber'dir. Bunun yanı sıra diğer peygamberler, dört halife, Hz. Hasan ile Hüseyin, bazı din ve tarikat büyükleri için de hilyeler yazılmıştır. Konuyla ilgili hiçbir kaynakta Osmanlı padişahlarının hilyelerinden bahsedilmemektedir. Oysaki müstakil olmasa bile bazı eserlerin içinde Osmanlı padişahlarının mensur hilyeleri yer alır. Örnek olması açısından aşağıda iki eserden bahsedip bu eserlerde yer alan hilye örneklerini vermek istiyoruz. Gelibolulu Ali'nin *Künhü'l-Ahbâr*'ında özellikle hilye kelimesinin kullanılması dikkat çekici görünmektedir.

1. Lokmân bin Hüseyin El-Urmevî, Kıyâfetü'l-İnsâniyye Fî Şemâ'ili'l-Osmâniyye: Adından da anlaşılacağı üzere eserin ilk yarısı kıyâfet-nâmeye ayrılmıştır. İkinci yarısında ise şemâil başlığı altında ilk 12 Osmanlı padişahının hilyesi verilmiştir. Orhan Gazi'nin hilyesinin anlatıldığı bölümü aşağıda veriyoruz.

Orhan Gazi: Ve çehre-i nûrânîleri beyâza mâ'il olup kırmızı uzuntrak gird ve mehîb ve binâgûşunda bir dâne hâl-i dil-firîb olup âlem ol cevher-i ferdin kemîne bendesi ve şâh-ı Hind gulâm-ı efgendesî sayılırdı. Ve kaşları hilâl gibi çatma olup kassâm-ı bahr-ı cûd keffe-i kefi ve mübârek kulakları dürr-i nasîhat sade fi olmagla koyun ala gözlü ve koç burunlu ve tatlı sözlü, sînesi yassı ve alnı açık, gerden ve kâmet-i latîfleri bülend ve cism-i cesîmi kuvvetli ve ercümend ve üzengiliği uzun, gürbüz ve pençesi arslana benzer, yaraşık sakallı ve keşide bahâdırâne bıyıklı, gayûr, kakhâr ve sabûr ve kîne-güzâr hudâvendigâr-ı kâm-kâr ve şehriyâr-ı nâm-

dâr idi ki misli ahdinde bulunmayıp hulku hılkî ve latîf, tab'ı tabî'î olmağa vecâheti hadden efzûn ve bi'l-cümle matbû' u mevzûn idi (Lokman bin Hüseyin El-Urmevî: 24a).

2. Gelibolulu Âli, Künhü'l-Ahbâr: Gelibolulu Âli'nin en önemli eserlerinden biri olan *Künhü'l-Ahbâr*'da hayatı anlatılan Osmanlı padişahlarının hilyeleri, eşkâl-i şerîfleri ya da hilyeleri başlığı altında verilmiştir. Sultan Orhan'ın hilyesinin anlatıldığı bölümü aşağıda veriyoruz:

Hilyeleri: Nûrânî-şekl, min-vechin beyâza mâ'il, surh-rû, uzun boylu, sultân-ı sibâ' gibi mehîb ve gazâ vü cihâd demlerinde bî-havf u nehîb, mübârek gûşu yanında bir hâl-i siyâh-ı dil-firîb, elâ gözlü, çatık kaşlı, koç burunlu, tatlu dillü, neberd ü heycâda alnı açık, kerem ve 'atâda eli açık, sînesi vesî', derisine dolu, kuvveti çok, mu'tedilü'l-lihye, matbû'u'l-hilye, gayûr ve merd-i kakhâr bir pâdişâh-ı düşmân-sûz u kîne-güzâr idi (Uğur vd., 1997: 68).

Yukarıda görüldüğü gibi mensur hilyelerin büyük bir çoğunluğu Hz. Peygamber için yazılmıştır. Diğer peygamberler ve dört halife için yazılan meşhur birkaç hilyenin dışında müellifi belli olmayan Hz. Hasan ile Hz. Hüseyin hilyeleri de bulunmaktadır. Bazı eserlerin içinde yer alan ve hilye başlığı ile verilen Osmanlı padişahlarının fiziksel özellikleri, hilye yazma geleneğinin Türk edebiyatındaki gelişimini ve yayılma sahasını göstermesi bakımından dikkat çekicidir.

Bu çalışmada yukarıda sıralanan mensur hilyelerden Hoca Sa'deddîn Efendi'nin *Hilye-i Celiyye ve Şemâ'il-i 'Aliyye* adlı mensur Hz. Peygamber hilyesi çeşitli açılardan incelenecektir.

Hilye-i Celiyye ve Şemâ'il-i 'Aliyye

A. Eserin Adı

Eserin adı konuyla ilgili hemen bütün kaynaklarda *Hilye-i Celîle ve Şemâ'il-i 'Aliyye* adıyla geçmektedir. Ancak Süleymaniye Kütüphanesi Laleli Böl. No: 1715/2 ile Kayseri Raşid Efendi Eski Eserler Kütüphanesi No: 495/5'te kayıtlı nüshalarda eserin başlığı *Hilye-i Celiyye ve Şemâ'il-i 'Aliyye* şeklindedir. Zaten celiyye ve 'aliyye kelimelerinin bir arada kullanımı seci açısından daha

uygun görünmektedir. Bu sebeple eserin adının *Hilye-i Celiyye ve Şemâ'il-i 'Aliyye* olarak kullanılması gerektiğini düşünüyoruz.

B. Eserin Yazılış Tarihi

Eserin sonunda yer alan *Temmeti'r-risâletü'ş-şerîfetü'n-nefîsetü'l-mevsûmetü bi'ş-şemâ'ili fi-evâ'ili şehri'l-mevlûdi "fi-şâmini'l-aḥâdi ve'l-aşarâti min tâsi'i'l-mi'âti 'an-hicretin* şeklindeki kayıttan *Hilye-i Celiyye ve Şemâ'il-i 'Aliyye*'nin 988/1580-81 yılının rebiü'l-evvel ayının ilk günlerinde tamamlandığını anlıyoruz. Bu kayıt sadece Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Mahmud Efendi Böl. 4423 numaralı nüshada bulunmaktadır.

C. Eserin Nüshaları

Eserin ulaşabildiğimiz beş nüshası bulunmaktadır. Ancak Abdurrahman Daş, *Hoca Sadeddin Efendi'nin Hayatı ve Eserleri* adlı makalesinde eserin üç nüshasının olduğunu söylemekte ve Şehid Ali Paşa nr. 277/1'de *Risâle fi'l-hilyeti'l-Muhammediyye* adıyla kayıtlı bir nüshadan bahsetmektedir (2003: 203). Bu eser, kütüphane kayıtlarında *Risâletü'n-Nikât* adıyla kayıtlı olup Şeyhülislam Hoca Sa'deddîn Efendi'nin hilyesiyle ilgili görünmemektedir. Yine aynı şekilde bazı kaynaklarda Süleymaniye Kütüphanesi Laleli Böl. No: 1715/3, v. 62a-119a'da Hoca Sa'deddîn Efendi'nin hilyesinin *Şerhu Hilye ve Şemâ'il-i Nebevî* adıyla kayıtlı olduğu bildirilmektedir. Ancak eserin baştan birkaç varacağı Hoca Sa'deddîn Efendi'ye ait olup eserin geri kalan kısmı ağırlıklı olarak Hâkânî'nin hilyesinden bölümlerin alınmasıyla oluşturulmuştur. Hâkânî'ye ait beyitlerin başında mensur bölümler bulunmaktadır. Adının Abdullah olduğunu tahmin ettiğimiz mensur bölümlerin yazarı, bunu Hz. Peygamber'in şefaatine nail olmak amacıyla yaptığını bildirmektedir. Bu nüshanın ilk birkaç sayfası ancak *Hilye-i Celiyye ve Şemâ'il-i 'Aliyye*'nin çok eksik bir nüshası olarak kabul edilebilir.

Yukarıda adı geçen iki nüshayı bir kenara bırakırsak kütüphanelerde değişik adlarla kaydedilen eserin tespit edebildiğimiz nüshalarını şu şekilde sıralayabiliriz.

1. S1: *Hilye-i Celiyye ve Şemâ'il-i 'Aliyye*, Süleymaniye Kütüphanesi Laleli Böl. No: 1715/2, v. 33b-61b.

2. S2: *Hilye-i Şerîfe*, Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Mahmud Efendi Böl. No: 4423, 21 varak.

3. S3: *Tercüme-i Şemâ'il-i Şerîf*, Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih Böl. No: 5427/1, 10 varak.

4. R: *Hilye-i Celiyye ve Şemâ'il-i 'Aliyye*, Kayseri Raşid Efendi Eski Eserler Kütüphanesi No: 495/5, v. 66b-81b.

5. M: *eş-Şemâ'ilü'n-Nebevîye ve'l-Hasâ'ilü'l-Mustafâviye*, Millî Kütüphane 06 Hk 2393/1.

Eserin Latin harfli metni oluşturulurken S1, S2, R ve M nüshaları kullanılmış, S3 nüshası ise yazısı çok kötü olduğu için çalışmaya dâhil edilmemiştir.

D. Eserin Şekil Özellikleri

Hilye-i Celiyye ve Şemâ'il-i 'Aliyye, içerisinde en uzununu yedi beyitlik sekiz manzum parçanın yer aldığı mensur bir eserdir. Bunlardan Türkçe olanlar hilye özelliği taşımaktadır. Türkçe olan 3. manzum parçada Hz. Peygamber'i rüyada görmenin önemine ve özelliklerine değinilmiş, yine bir beyitlik Türkçe 6. manzum parçada Hz. Peygamber'in yüzünden ve yüzünün kokusundan bahsedilmiştir. Arapça ya da Farsça olan diğer manzumeler daha çok övgü niteliğindedir. *Hilye-i Celiyye ve Şemâ'il-i 'Aliyye*'yi sadece mensur bir hilye olarak değerlendirmemizin nedeni hem manzum parçaların eser içerisinde çok fazla yer tutmaması hem de bu manzum parçaların esas konu ile doğrudan ilgili olmamasıdır.

Eser içerisinde yer alan manzumelerin özellikleri şöyledir:

1. Manzum Parça: Farsça, dörtlük.
2. Manzum Parça: Farsça, 5 beyit.
3. Manzum Parça: Türkçe, 7 beyit.
4. Manzum Parça: Farsça rubai.
5. Manzum Parça: Arapça, dörtlük.
6. Manzum Parça: Türkçe, 1 beyit.
7. Manzum Parça: Farsça, 5 beyit. Sa'dî'ye ait.

8. Manzum Parça: Farsça, dörtlük.

E. Eserin Muhtevası

Eser, Hz. Peygamber'e övgü ile başlayıp sebep-i telif ile devam eder. Sebeb-i telif bölümünde Hz. Peygamber, "Beni rüyada gören kimse, gerçekten beni görmüştür. Zira şeytan benim kılığımı giremez." şeklindeki sözüne dayanılarak onun hilyesini bilmenin gerekliliği ifade edilir. Ayrıca Sultan Murad'ın³ isteği ve Hz. Peygamber'in şefaatine nail olma dileği de eserin yazılış sebepleri arasında yer alır.

Medhiye ve sebep-i teliften sonra Hz. Peygamber'in fiziksel özellikleri verilir. Buna göre Hz. Peygamber'in fiziksel özellikleri şu şekildedir:

Boyu: Ne çok uzun ne de kısa idi. Orta boyludan uzundu. İki uzun boylu arasında yürüdüğünde ikisinden de uzun görünürdü. Yalnız yürüdüğünde orta boylu görünürdü. Oturduğunda omuzları orada bulunan diğer insanların omuzlarından yüksek idi.

Yüzünün Rengi: Yüzü ne süt gibi beyazdı ne de çok esmerdi. Buğday tenliden biraz daha açık beyaza meyilliydi. Beyazında biraz kırmızılık vardı.

Saçları: Saçları ne kıvrıkcıktı ne de çok düzdü. İkisinin arasında idi. Saçında ve sakalında yirmi beyaz kıl yoktu. Allah, onu yaşlılığın ayıplarından korumuştur. Siyah olan saçları sıkı ve kulak memesi hizasındaydı. Bir rivayete göre de omuzlarına ve kürek kemiklerine kadar uzundu.

Başı: Mübarek başları büyüktü, ölçülü ve güzeldi. Başın iri olması anlayış gücüne delalettir. Mübarek saçlarını kulakları hizasında toplarlardı. Topladıklarında kulak memesini geçmezdi. Bazen saçlarını örülmüş dört bölük hâlinde bırakırlardı.

Alnı ve Kaşları: Açık alınlı idi. Kaşları uzun, ince, kavisli ve düzgündü. Birbirine yakın olan kaşlarının arasında bir damar vardı ve gazap anında bu damar ortaya çıkardı.

³ Hoca Sa'deddîn Efendi'nin yaşadığı dönem (1537-1599) ve eserin yazılış tarihi (1580-81) göz önünde bulundurulduğunda eserde bahsedilen Sultân Murâd'ın III. Murâd (saltanat yılları: 1574-1595) olduğu anlaşılmaktadır.

Burnu: Uzun ve inceydi. Üzerinde yükselen nurdan dolayı ortası biraz yüksek görünürdü.

Sakalı: Sık olan sakalı ne uzundu ne de kısa. Sinesini doldururdu.

Yanakları ve Yüzü: Mübarek yanakları yumru ve çukur değildi. Ne çok etliydi ne de çok fazla yuvarlaktı. Yüzü ay gibi parlardı.

Ağız: Ağız genişti. Araplar arasında geniş ağız makbuldür. Küçük ağız beğenilmez ve kuvvetin azlığına delalet eder. Hz. Peygamber, güzel konuşma gücüne ve becerisine sahipti.

Dişleri: Mübarek dişleri inci gibiydi. İki ön dişi seyrekli. Konuştuklarında dişlerinin arasından sanki nur çıkardı.

Gözleri ve Kirpikleri: Mübarek gözleri siyah ve iriydi. Gözlerinin beyazında bir miktar kırmızılık vardı. Kirpikleri sık ve uzundu.

Boynu: Güzel boyunları sanki fil dışından ya da gümüşten yapılmış gibi hoş görünürdü. Gümüş gibi saf ve temizdi.

Bedeni: Bedeni güçlüydü. Cüssesi kahramanlığını ve kuvvetini yansıtırı. Yetmiş adam kuvvetinde olması onun açık mucizelerindedir.

Göğsü: Geniş göğüslü idi.

Sırtı ve Karnı: Göğsü ve karnı aynı hizadaydı. Göğsü ve sırtı düzdü. Sırtı düz ve güçlüydü.

Omuzları: Omuzlarının arası açıktı yani geniş omuzluydu. Yassı yağırlydı.

Kemik Başları: Kemik başları iriydi. Bu da kuvvet ve kahramanlık alametidir.

Teni ve Bedenindeki Kılıları: Mübarek bedenleri saf gümüş gibiydi. Bütün bedeni kıllı değildi. Göğsünden göbeğine kadar kıldan ince bir çizgi vardı. Mübarek kolları, omuzları ve göğsünün yukarı taraflarında kıl bulunurdu. Koltuk altlarında kıl yoktu.

Kolları: Mübarek kolları uzundu.

Avuçları ve Ayak Altları: Avuçları genişti. Cömertti. Ellerinin ve ayaklarının parmakları düzgün ve kalındı.

Ayakları: Ayaklarının altı yerden yüksekçe idi. Yani düztaban değildi. Mübarek ökçelerinin eti azdı.

Adımları: Ayaklarını yerden kaldırarak yürürlerdi. Kibirli insanlar gibi ayaklarını sürüyerek yürümezlerdi. Yürürken salınmaz, adımlarını yere sertçe vurmazlardı. Ağırbaşlı, yumuşak adımlar atar ve tevazu içinde yürürlerdi.

Bakışları: Bir yere bakacakları zaman bütün bedenleri ile dönüp bakarlardı. Çünkü boynu bükerek bakmak hafif insanların işidir. Bütün bedenle dönmek ulu, ağırbaşlı insanlara yakışır. Göz kapaklarını kaldırıp bakmazlardı. Haya ve edeplerinden dolayı yere bakışları semaya bakışlarından fazla idi.

Ashabının Ardından Yürümesi: Ashabının ardından yürürlerdi ve karşılaştıklarına selam verirlerdi.

Göğsünün Yarılması: Göğsü dört kere yarılmıştır. Biri süt annesinin yanındayken biri on yaşında biri Hira dağında mağarada diğeri ise miraçta olmuştur. Birinde Cebrail aleyhisselam göğsünü yarıp göğsünden bir uyuşuk kan çıkarmış ve altın leğen içinde zemzem suyu ile yıkamıştır. Birinde iki melek kar, buz ve soğuk su getirip Hz. Peygamber'i arkası üzerine yatırıp mübarek karınlarını yarmışlar ve altın leğen ile su getirip kalbini yıkamışlar. Sonra biri göğsünü, sonra kalbini yarmış, içinden hasedi çıkarıp atmış ve içine beyaz fil dişi suretinde nurani bir nesne koymuştur. Ona kalbin yumuşak, lisanın sadık ve nefsin rahat ve insanların en anlayışlısın, derler.

Konuşması: Fesahat ile konuşurlardı. İnsanların en güzel konuşanı idi. Sözleri tatlı, hoş edalı, gönül alıcı idi.

Heybeti ve Görünüşü: Ansızın görenler onun heybetinden çekinirdi. Ancak bir arada bulunup tanışıp kaynaşınca ona karşı muhabbet duyarlardı. Onu vafedenler ne önce ne de sonra ondan daha güzelini görmedim, demişlerdir. Câbir b. Semüre, mehtaplı bir gecede Hz. Peygamber'i kırmızı elbise içinde gördüğünü, bir aya bir ona baktığını neticede Hz. Peygamber'in cemalinin

parlayan aydan daha güzel olduğunu ve parlak göründüğünü söylemiştir.

Peygamberlik Mührü: Mührün sureti yani görünüşü, rengi, yeri, üzerinde yazı olup olmadığı ve mührün vuruluş zamanı hakkında bazı rivayetler vardır. Buna göre, Güvercin yumurtası kadar bir et olup bedeninin yüzeyinden biraz yüksekte, kızıla meyilli hoş bir şişlikti. Üzerinde siğil şeklinde siyah benler vardı. Bedeninin rengine nispetle kırmızıya meyilliydi. Kılların renginden dolayı siyahımsı ya da yeşilimsi olduğu da söylenir. Kürek kemiklerinin sağında, solunda ya da arasında olması hususunda da rivayetler vardır. Geçerli olan rivayet, sol kürek kemiğinin yukarısında yani kalbinin hizasında olmasıdır. Peygamberlik mührü üzerinde bir yazı olup olmadığı hususunda da sıhate ermemiş rivayetler bulunmaktadır. Mührün doğuştan mı yoksa sonradan mı var olduğu da rivayetler vardır. Birinci rivayete göre Hz. Peygamber Mekke'de iken iki melek gelmiş. Biri diğerine "Karnını yar." demiş. O da yarararak Hz. Peygamber'in kalbini çıkarmış, göğsünü ve kalbini yıkamıştır. Daha sonra karnını dikmiş ve kürek kemikleri arasına mühür vurmuştur. Bir diğer rivayete göre doğum anında bir melek beyaz bir kese getirip içinden bir mühür çıkarmış ve mübarek kürek kemikleri arasına o mührü vurmuştur.

Hz. Peygamber'in Mucizeleri: Siyer sahipleri, Hz. Peygamber'in tepeden tırnağa kadar bütün mübarek uzuvlarının mucizeyle dolu olduğunu söylemişlerdir.

Saçlarıyla İlgili Mucizeler: Hâlid bin Velid'in bir takkesi vardı. Bütün muharebelerde o takkeyi giyerdi. Birgün Şam askeri ile muharebe etti. O takkeyi bulamayınca çok hüznüldü. Sonra bulunca da çok sevindi. Sebebini sorunca şöyle cevap verdi: "O takkenin içinde fahr-i âlemin saçından birkaç kıl vardı. Saçlarını tıraş edip ashabına dağıttıklarında bana da birkaç tel hediye etmişlerdi. Ben de takkenin içinde saklayıp onları baş tacı edindim. Bu külâh başımda olduğu sürece her savaşta zafer muhakkaktı."

Yüzüyle İlgili Mucizeler: Selmân-ı Fârisî rivayet etmiştir: Birgün Hz. Peygamber beni kolumdan tuttu ve beraber yola

koyulduk. Hz. Âişe'nin yanına gittik. Hz. Âişe gülümsedi ve Hz. Aleyhisselam sebebini sorduğunda dedi ki: "Yâ resulallah örtünüzü dikmek için iğnem yoktu, ödünç aldım. İğne elimden düştü. Ev karanlık olduğu için iğneyi bulamadım. Şimdi geldiniz, alnınız evi öyle aydınlattı ki o parlaklık ile kaybolan iğnemi buldum.

Birgün cemaat Enes bin Mâlik'in ziyaretine gittiler. Önlerine bir mendil içinde yemek geldi. Hz. Enes cariyelerine buyurdu, ateş yaktılar ve o mendili ateşe bıraktılar. Bir süre sonra mendili ateşten süt gibi beyaz çıkardı, bir ipliği bile yanmamıştı. Misafirler şaşırıp hikmetini sorduklarında Hz. Enes, şu cevabı verdi: "Hz. Peygamber bazen bu mendil ile yüzlerini silerlerdi. Ne zaman kirlense kirini bu yol ile giderirlerdi."

Gözleriyle İlgili Mucizeler: Hz. Âişe şöyle rivayet etmiştir: "Hiç şüphesiz ki ben, ışıktaki gördüğüm gibi karanlıkta da görürüm ve muhakkak ki ben, önden gördüğüm gibi arka tarafımdan da görüyorum."

30

Kulaklarıyla İlgili Mucizeler: Hz. Peygamber uyanırken nasıl iştirtilerse uyurken de öyle iştirtilerdi. Hz. Peygamber, Bedr gazasında Hz. Abbâs'dan yüz ukiyye altın talep etti. Hz. Abbâs kendisinde o kadar altın bulunmadığını söyleyince Hz. Peygamber, "Sen, Ümm-i Fazl'a altın emanet ettin. Eğer savaştan selametle gelirim alırım, eğer ölürsem bu malı evladıma verirsin, dedin." deyince Hz. Abbâs, Hz. Peygamber'e bunu nasıl işittiğini sorar. Hz. Peygamber ise, "Cebrail haber verdi." diye yanıtlar. Aynı zamanda cansız nesnelere kelimeleri de duyarlardı. Taş ve çamurun "es-selâmu 'aleyke yâ resûlallâh" dediğini işitirdi.

Elleriyle İlgili Mucizeler: Mübarek elleri her neye dokunsa hayır ve bereket ortaya çıkardı. Huneyn Savaş'ında bir avuç toprağı kafirlerin yüzüne saçmış ve toprak cümlesinin gözüne isabet etmiştir. Elindeki taş parçası lâ ilâhe illallâh sözünü tekrar ederdi. Ümm-i Ma'bed'in koyununu sağdığında çok miktarda süt çıkarmışlar, ellerini dokundurmasıyla yemekler bereketlenmiş ve birçok kişi bu yemekle doymuştur. Parmaklarından su akıtmıştır. Katâde bin Milhân'ın yüzüne mübarek ellerini sürdüklerinde Milhân'ın yüzü nurla dolmuş, ay gibi parlamıştır.

Sırtıyla İlgili Mucizeler: Hz. Peygamber'in sırtındaki mühür açık bir mucizedir.

Ayaklarıyla İlgili Mucizeler: Câbir'in (radiyallahu anh) oturduğu yerde suyu acı bir kuyu vardır. Hz. Peygamber'e bu durumdan şikayetçi olur. Hz. Peygamber bir leğende ayaklarını yıkarlar ve Câbir (radiyallahu anh), o suyu kuyuya döker ve kuyunun acı suyu tatlılaşır.

Câbir'in (radiyallahu anh) borcu vardır. Ancak hurma bahçesinin geliri borcunu karşılamaya yetmez. Durumu Hz. Peygamber'e bildirir. Hz. Peygamber'in hurma bahçesine gider ve Câbir'in alacaklılarını çağırır ve elde edilen mahsulden bütün borçlar ödenir.

Ağzı ve Ağız Suyuyla İlgili Mucizeler: Enes bin Mâlik, evlerinde suyu acı bir kuyu olduğunu, Hz. Peygamber'in ağzının suyu ile o kuyunun suyunu tatlandırıldığını öyle ki Medine'de öyle tatlı bir kuyunun olmadığını söylemiştir. Uhud savaşında boğazına ok değan Gülsûm bin Husayn'ın boğazı, kaynar kazanda eli yanan Muhammed bin Tayy'ın eli, bir adamın kopan eli, mağarada ayağını yılan sokan Hz. Ebubekir'in ayağı, Hayber savaşında Hz. Ali'nin göz ağrısı Hz. Peygamber'in ağızları suyu ile şifa bulmuştur.

Dişleriyle İlgili Mucizeler: Konuştuklarında dişlerinin arasından nur ortaya çıkardı ve bulunduğu yer aydınlanırdı. Hz. Peygamber bir gece Hz. Aişe'nin yanına gider. Mum ve چراغ olmadığı için etraf karanlıktır. Hz. Peygamber'in tebessüm etmesiyle etraf öyle aydınlanır ki o ışıkla bazı kadınlar koyun yünü eğirir bazıları de elbise diker. Uyku vakti gelinceye kadar o ışık devam eder.

Diliyle İlgili Mucizeler: Hz. Hasan ve Hüseyin susuzluktan şikâyet ettiklerinde Hz. Peygamber zülal menbası o mübarek dillerini onların ağızlarına verirlerdi. Susuzlukları geçer suya kanarlardı.

Hz. Peygamber, Selman'ı sahibi Yahûdî'den satın almak için üç yüz hurma ağacı diker. Hurma ağaçları meyve verince kırk ukiye altın karşılığında onu kurtaracaktır. Bütün ağaçlar o yıl meyve verir. Yalnız Hz. Ömer'in diktiği bir ağaç meyve vermemiştir. Hz.

Peygamber ağacı yerinden çıkarıp tekrar diker ve o ağaç da o yıl meyve vermeye başlar. Elde edilen ganimetten kuş yumurtası kadar altın getirirler. Hz. Peygamber mübarek dillerini etrafında dolandırıp altını tartar. Altın tam kırk ukiye çeker. Böylece Selmân-ı Fârisî o altın ile Yahudî'nin kölesi olmaktan kurtulur.

F. Hilye-i Celiyye ve Şemâ'il-i 'Aliyye ile Mehmed Es'ad Efendi'nin Gülistân-ı Şemâ'il'i Arasındaki Bazı Benzerlikler ve Farklılıklar

Mehmed Es'ad Efendi, ünlü şeyhülislam ve tarihçi Hoca Sa'deddîn Efendi'nin küçük oğludur. Geniş bir kültüre sahip olup Arapça ve Farsçayı şiir söyleyecek kadar iyi bilirdi. Türkçe ve Farsça divanların yanı sıra iki hilye sahibi bir şairdir. Hilyelerinden biri 2223 beyitlik *Gülistân-ı Şemâ'il* adında bir Hz. Peygamber hilyesidir. Diğeri ise *Çâr-Bâğ* adında 1178 beyitlik manzum dört halife hilyesidir. Bunlardan *Gülistân-ı Şemâ'il*, babası Hoca Sa'deddîn Efendi'nin *Hilye-i Celiyye ve Şemâ'il-i 'Aliyye* adlı eserinden temelde manzum olması yönüyle ayrılmaktadır. Ancak eserin tertip şekli, Hz. Peygamber'in fiziksel özelliklerinin sıralanışı babasının eseriyle benzer özellikleri taşımaktadır. Mehmed Es'ad Efendi'nin hilyesi, özellikle Hz. Peygamber'in mucizelerinin anlatıldığı bölüm, babası Hoca Sa'deddîn Efendi'nin mensur eserinin manzum hâli gibi görünmektedir.

Her iki eser arasındaki bazı benzerlikler ve farklılıklar şöyledir:

a. Yapı Bakımından Benzerlikler ve Farklılıklar

Her iki hilyede Hz. Peygamber'e övgü ve sebab-i telif bölümlerinden sonra Hz. Peygamber'in uzuvları aynı sırayla verilmiştir. Boyu, yüzünün rengi, saçları, başı, alnı ve kaşları, burnu, sakalı, yanakları ve yüzü, ağzı, dişleri, gözleri ve kirpikleri, boynu, bedeni, göğsü, sırtı ve karnı, omuzları, kemik başları, teni ve bedenindeki kılları, kolları, avuçları ve ayak altları, ayakları, adımları, bakışları, yürümesi, konuşması, heybeti ve görünüşü, peygamberlik mührü, mucizeleri. Özellikle verilen bütün mucizelerin her iki hilyede aynı sırayı izlemesi ve hemen hemen aynı kelimelerle anlatılması dikkat çekicidir. Ayrıca hiçbir manzum hilyede Hz. Peygamber'in mucizeleri böylesine detaylı bir şekilde anlatılmamıştır. Mehmed Es'ad Efendi'nin eserinde

mucizeler bölümünü böyle detaylı bir şekilde anlatması babası Hoca Sadeddîn'i ve eserini kendisine örnek almasına bağlanabilir.

Hoca Sadeddîn'in eserinde Hz. Peygamber'e övgüden hemen sonra sebab-i telif bölümü gelirken Mehmed Es'ad Efendi'nin eserinde bu iki bölüm arasında dört halifenin, Hz. Hasan ile Hüseyin'in, Sultan Ahmed'in övgüsü ile münacat bölümünün bulunması, iki eser arasındaki yapısal farklardan birisi olarak görünmektedir.⁴

b. Kelime Kadrosundaki Benzerlikler

Mehmed Es'ad Efendi'nin hilyesinde özellikle Hz. Peygamber'in mucizelerinin anlatıldığı bölümde kullandığı kelimeler babası Hoca Sa'deddîn Efendi'nin kullandığı kelimelerle hemen hemen aynıdır. Âdeta babasının mensur olarak anlattığı Hz. Peygamber'in mucizelerini nazma aktarmış gibi görünmektedir. Birkaç örnek aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Hoca Sa'deddîn Efendi	Mehmed Es'ad Efendi
Ammâ mu'cizat-ı rûy-ı mübârekleri Selmân-ı Fârîsi'den rağiyallâhu 'anhu mervîdür ki dimiş Һazret-i risâlet-penâh şallallâhu 'aleyhi ve sellem bir kerre bâzûma yapışup hem-râh itdiler ve ümmü'l-mü'minîn Һazret-i 'Â'îşe rağiyallâhu 'anhâ menziline iletdiler. Һazret-i 'Â'îşe tebessüm itdi. Һazret 'aleyhi's-selâm sebebinden su'âl itdikle didi ki: "Yâ resûlallâh mübârek izârîñiz dikmege igne Һazır bulmadım. Süheyle-i enşâriyyeden 'âriyet aldım. Ol igne elümden düşdi ve Һâne târik oldı bulmadım. Şimdi ki sa'âdet ile geldiñüz mübârek cebin-i mübinüñüzden bir şu'â'-ı sâti' iltimâ' itdi ki Һâne rüşen olup ol nûr-ı pertevî ile sûzen-i güm- geştemi buldum.	Buyurmuş Һazret-i Selmân-ı ekrem Resûlullâh Һıdmet-kâr-ı hem-dem ... Yapışdı luğ ile bâzûma birgün Beni hem-râh idindi ol yüzi gün İletdi dâr-ı ümmü'l-mü'minîne Ki cüft olmuşdı o sultân-ı dîne ... Bizi gördükde çün itdi tebessüm Dehânı gül gibi kıldı tebessüm Şorup vech-i tebessümden o Һazret Didi ol meh cebin-i mihr-ğal'at ... Didi ki yâ resûlallâh mübârek İzârüñ kim olupdur tâc-ı târek Һıyâtat itmege yoğ idi sûzen

⁴ bk. Erdoğan, 2013: 162-170.

	<p>Şafâlarla dikem tâ kim anı ben Süheyle'den kim oldu fazlı zâhir Alup 'âriyyeti bir igne âhir Şurû' itdikde anı dikmege ben Elimden nâ-gehân düşdi o süzen Çün oldu hâne târik igne bârik Mecâl olmadı anı bulmağa lik Olup mihr-i cemâlün nûri lâmi' Güneş gibi ziyâsı oldu sâti' Olup ol nûr ile bu hâne rûşen Bulundı fevri ol güm-geşte süzen (Erdoğan, 2013: 225).</p>
<p>Dest-i mübârekleri her neye tokınsa hayr u bereket peydâ olurdu. Bedr ü Huneyn'de bir avuç türâbı vücûh-ı küffâra saçdıklarında cümlesinün çeşmine işâbet itdüğü gibi ve kefi pür- şereflerinde seng-i rîze tesbîh itdüğü gibi ve kefi pür-şereflerinde seng-i rîze tesbîh itdüğü gibi.</p>	<p>Mübârek destine her ne tokınsa O keff-i pâke ger bir zerre kónsa Olurdu anda yümn ü hayr hâşıl Olurdu birri berr ü bahre vâşıl Huneyn ü Bedr'e idüp fetî-i bâbı Alup keffine bir avuç türâbı Şaçup ol hâki küffârün yüzine İşâbet itdi a'dânun gözine Kef-i eşreflerinde rîze-i seng İdüp tesbîh ile tehlîle âheng ... (Erdoğan, 2013: 227, 228).</p>
<p>'Â'îşe-i Şiddîka radıyallâhu 'anhâ eydür ki: "Bir gice ki nevbet benüm idi ve hücremde çerâğum yoğ idi. Kudûm-ı behcet-keremleri ile hücreyi teşrîf itdiklerinde hücrede çerâğ kalmadığın izhâr itdüm." Buyurdılar ki: "Ey 'Â'îşe ister misin ki fetîlesiz ve revgansız saña</p>	<p>Ki bir şeb kim baña gelmişdi nevbet Ki ide hücremi teşrîf hazret O gice yoğ idi mûmum çerâğım Bulunmadı fetîlim dağı yağım Çü geldi hâneme ol şem'-i rûşen</p>

<p>bir çerâğ uyaram.” Didim ki: “Ne‘am.” Tebessüm itdiler. Miyân-ı esnân-ı nûr- efşânlarından bir nûr-ı rahşende tâbân oldı ve ol kadar imtidâd buldı ki şu‘â‘ı ile ba‘zı koyun yûni egirdiler ve ba‘zı câme dikdiler. Tâ hâb zamânına dek fürûğî bâkî idi.</p>	<p>Çerâğ olmaduğın aña didim ben Hıfâb idüp didi ey ‘Â’işe sen Diler misin ki bir şem‘ uyaram ben Ki anuñ olmayup yağı fetilî Ziyâda olmaya ammâ ‘adilî Didim kim dilerem ey mihr-i enver Tebessüm eyledi ol nûr-ı ekber Çün ol dendân-ı nûr-efşân açıldı Şanasın kim meh-i rahşân açıldı Olup bir nûr-ı rahşende nümâyân Ziyâ-yı mihr gibi oldu tâbân Bulup ol nûr-ı rahşende temâdî Şu deñlü oldu anuñ imtidâdî Şu‘â‘ıyla anuñ tâ oldu tâbân Egirdi rîsmânın ba‘zı nisvân İdüp ba‘zıları da câme-düzî Ferâmuş itdiler envâr-ı rûzî Bu hâlet kim ‘ıyânen oldu meşhûd Zamân-ı hâb olınca oldu memdûd (Erdoğan, 2013: 232).</p>
---	--

c. Ortak Manzum Parçalar

Her iki eserde de bazı küçük farklarla iki ortak manzum parça bulunmaktadır. Hoca Sa‘deddîn Efendi’nin hilyesindeki,

Mâh-ı fürûmânde ez-cemâl-i Muhammed
Serv ne-rûyed be-i‘tidâl-i Muhammed

şeklinde başlayan 7. manzum parça Mehmed Es‘ad Efendi tarafından da *Gülistân-ı Şemâ’il* adlı eserde kullanılmış, Sa‘dî’ye ait olduğu

belirtilen bu gazelin aynı zamanda manzum tercümesi de yapılmıştır.⁵ Hoca Sa‘deddîn Efendi’nin eserindeki,

Ey nûr-ı dîde şem‘-i ruhet mihr ü mâh-râ

şeklinde başlayan 8. manzum parça (rubai) da yine Mehmed Es‘ad Efendi’nin *Gülistân-ı Şemâ’il*’inde yer almaktadır.⁶

Bunun yanı sıra Hoca Sa‘deddîn Efendi’nin hilyesindeki rüyada Hz. Peygamber’i görmenin önemini anlatıldığı 3. manzum parça ile Mehmed Es‘ad Efendi’nin hilyesindeki aynı bölüm arasında dikkat çekici benzerlikler bulunmaktadır. Aşağıda söz konusu iki bölüm arasındaki karşılaştırma tablo hâlinde verilmiştir.

Hoca Sa‘deddîn Efendi	Mehmed Es‘ad Efendi
Hilyesine muhâlif ise menâm Şanma anı cemâl-i hayr-ı enâm	Gören şeklinde o hayrî’l-enâmı Sevinsün kim şahîh oldu menâmı (Erdoğan, 2013: 171).
Hilyeye ger uyarsa rü’yâsı Görmüş olur ol ekremü’n-nâsı	Uyarsa hilye-i pâkine rü’yâ Görünmüş olur ol zîbâ muhayyâ (Erdoğan, 2013: 172).
Ger görürse şahîh ü hurrem ü şâd İtmiş olur şerî’atin âbâd	Eger kim görse anı hurrem ü şâd Şerî’at milkin itmiş olur âbâd (Erdoğan, 2013: 172).
Cism-i pâkin görürse ger rencûr Eylemişdür şerî’atin mehcûr	Eger kim cism-i pâkin görse rencûr Şakınsun eylemişdür şer’i mehcûr (Erdoğan, 2013: 172).
Her ne hâl üzere görse ol şâhı Aña ol hâl gösterür râhı	Ne hâl üzere görürse ol cemâli Nümâyân olur andan hâl ü kâli (Erdoğan, 2013: 172).
Lâzım oldu ki hilyesin sâlik Hıfzı ide tâ ki olmaya hâlik	Gerekdür kim bile sâlik cemâlin Ki tâ yañılmaya görse mişâlin (Erdoğan, 2013: 172).

⁵ bk. Erdoğan, 2013: 216.

⁶ bk. Erdoğan, 2013: 225.

G. Hilye Metni⁷

Hilye-i Celiyye ve Şemâ'il-i 'Aliyye li-Şeyhi'l-İslâm merhûm Sa'düddîn Efendi Ceme'aha li's-sultân Murâd Hân 'aleyhi'r-raĥmetü ve'l-ġufrân.⁸

Bismillâhirrahmânirrahîm

Elĥamdülillâhillezi ĥalaka'l-insâne fî aĥseni taĥvîm ve hedâhu bi-fazlıhi ile's-sırâti'l-müstakîm ve 'allemehu min ledühü 'ilmen yufaddiluha 'ale'l-melâ'iketi bi-meziyyeti't-ta'lîm ve'stafâ ĥabîbehu'l-mükerrrem bi-ĥalkin kerîm ve ĥulûkin 'azîm fe-ĥassene şemâ'ilehu kemâ tayyebe ĥaşâilehu fe subĥânehu men ĥakîmin 'alîm ve's-şalatü ve's-selâmu 'alâ seyyidinâ Muĥammedini'l-men'ûti bi-aĥseni's-şemâ'ili'l-muĥallâ bi-ĥilyeti't-ta'zîm şallallahu Te'âlâ 'aleyhi ve sellem ve 'alâ âlihi ve aşĥâbihi ezkā şalaten ve ebĥâ teslîm.⁹

Ammâ ba'dü çün ĥazret-i seyyidü'l-mürselîn ve ĥâtemü'n-nebiyyîn ħurretü'l-'ayn-ı âdem ü âdemiyân ve dürretü't-tâc-ı 'âlem ü 'âlemiyân edîb-i mü'eddibân dergâh-ı ĥabîb-i mükarrîbân lî-ma'allah mu'allim-i ta'lîm-i fa'lem ennehu lâ ilâhe illallâh¹⁰ mükerrim-i tekrîm ve kefâ billâhi şehîden¹¹ Muĥammedün resûlullâh şalavatullâhi 'aleyhi ve selâmuhu ki beyân kişverinüñ efşahı ve cemâl iklîminüñ emlahıdır ve cilvegâh-ı şabâĥat ve melâĥatde çün ene emlah¹² peyâmın muşarraĥ eyledi. Hikâyet-i ĥüsn ü bahâ-i Yûsuf-ı Ken'ân çâh-ı nisyanında nihân olmuştur.

⁷ Gereklî görülen yerlerde Arapça kısımların tercümesi yapılmıştır.

⁸ Bu başlık sadece S1'de var.

⁹ Bismillahirrahmânirrahîm. İnsanı en güzel biçimde yaratan, fazlıyla dosdoğru doğru yola ileten ve ona kendi katından ilim öğreten, öğrenme meziyetiyle insanı meleklerden üstün kılan, güzel bir yaratılış ve yüce bir ahlak ile ikram olunmuş habibimi seçen, özelliklerini iyi yaptığı gibi şemailini de güzel yapan Allah'a hamd olsun. O hakîmdir, hikmeti apaçık olandır. Onun bütün fiillerinde mükemmellik vardır. Alîmdir, onun ilmi her şeyi içine almıştır. Salat, selam ve tazim, vasıflarla süslenmiş ve en iyi şemalle gönderilen efendimiz peygamberimizin üzerine olsun. Allah'ın selamı onun, evlad u ıyalinin ve ashabının üzerine olsun.

¹⁰ Bilin ki Allah'tan başka hiçbir İlah yoktur. Muhammed Suresi, 19. Ayet.

¹¹ Şahit olarak Allah yeter. Nisa Suresi, 166. Ayet.

¹² Ben en melahatli olanım.

[1]¹³

Nazm:

(Mefâ‘ilün Fe‘ilâtün Mefâ‘ilün Fe‘ilün)
Zi-nûr-ı hüsn-i ruheş pertevî be-Yûsuf tâft
Be-Mısr-ı hûbî ez-ân manşıb-ı ‘azîzî yâft
Çü şod musahhar-ı şît-i cemâl-i û âfâk
Hadîs-i Yûsuf u hüsneş be-çâh-ı garb şitâft

Nesr: Ve ğurre-i cebhe-i vücûd ve turre-i nâşiye-i şühûd olan bâ-cemâlleri ufq-ı risâletden ‘izz ü sa‘âdet ile tulû‘ idelden berü keşf-i recâ-yı ğavâyet için âfitâb-ı ‘âlem-tâbı maşrık-ı hidâyet oldukları şöhre-i âfâk olmuştur. *Hüvellezzi şavvaraküm fe ahsene şuvereküm*¹⁴kâr-hânesinüñ şanâyi‘-i bedâyi‘inüñ ebda‘ u ecmeli ve ahsen ü ekmeli ol cân-ı pâk ve hulâşa-i ‘âlem-i idrâk ve netîce-i halk-ı eflâk idüğine azher delîl hadîs-i levlâkdur.

[2] Nazm:

(Fe‘ilâtün Fe‘ilâtün Fe‘ilâtün Fe‘ilün)

- 1 Ey ki der-bâĝ-ı risâlet çü tu şimşâd be-hâst
Kâr-ı İslâm zi-bâlâ-yı bülended bâlâst
- 2 Şekl-i ğisû vü dehân-ı tu be-şûret hâ-mîm
Harf-i menşûr-ı cemâl-i tu be-ma‘nâ tâ-hâst
- 3 Pîş-i ân turre-i ğisû-yı ‘abîr-efşânet
Suhan-ı nâfe-i Tâtâr ne ğuyem ki hatâst
- 4 Ez-tu müyî be-cihânî ne-tüvân dâd ez-ân
Yek ser-i müy-ı turâ her dü-cihân nîm-bahâst
- 5 Der-tu bestîm be-yek-müy-ı dil ezher dü-cihân
Ki be-yek-müy-ı tu kâr-ı dü-cihân gerd revâst

¹³ Hoca Sa‘deddîn Efendi’nin eserinde yer alan manzum parçaların Mehmed Es‘ad Efendi’nin Gülistân-ı Şemâ‘il adlı hilyesiyle karşılaştırılmasında kolaylık sağlaması için manzum parçalara taramızca numara verilmiştir.

¹⁴ Sizi suretlendiren ve suretlerinizi de en güzel kılan odur. Mü‘min Suresi, 64. Ayet ve Tegabün Suresi, 3. Ayet.

Neşr: Çün ol nûr-ı lâmi' u mazhar-ı câmi' müstecmi'-i şifât-ı kemâl-i zî'l-celâl ve mücellî-i tecellî-i cemâl idi. Hüsn-i şûrî vü ma'nevîleri ber-kemâl idi. Mir'ât-ı zât-ı sûtûde-şifâtları siyer-i celîle ile mücellâ olduğu gibi şûret-i cân-fezâları hilye-i hüsn ü bahâ ile muhallâ idi. Çün taşfiye-i kalb ü mir'ât-ı dilden nuqûş-ı 'alâyıkı selb iden murtâzlaruñ hazz-ı rûhları ve netice-i fütûhları mişâl-i bî-mişâl-i habîb-i zî'l-celâl müşâhedesi ile qarîrû'l-'ayn olmağdur. *Men re'anî fekad re'a'l-Hakk fe inne 'ş-şeytâne lâ yetemeşşelü bi'¹⁵* fehvâsınca hilye-i celiyye vü şemâ'il-i 'aliyyelerini bilmek ve ehadîş-i şahîhâ ile tebeyyün ü ifşâh olunan 'alâmâtı hıfz eylemek lâzımdır.

[3] Nazm:

(Fe'ilâtün Mefâ'ilün Fe'ilün)

- 1 Hilyesine muhâlif ise menâm
Şanma anı cemâl-i hayr-ı enâm
- 2 Gördiği şûret-i 'amelleridür
Şekl-i endîşe vü emelleridür
- 3 Hilyeye ger uyarsa rü'yâsı
Görmüş olur ol ekremü'n-nâsı
- 4 Ger görürse şahîh ü hurrem ü şâd
İtmiş olur şerî'atin âbâd
- 5 Cism-i pâkin görürse ger rencûr
Eylemişdür şerî'atin mehcûr
- 6 Her ne hâl üzre görse ol şâhı
Aña ol hâl gösterür râhı
- 7 Lâzım oldı ki hilyesin sâlik
Hıfz ide tâ ki olmaya hâlik

Neşr: Nev-bahâr-ı devlet nûr-ı nehâr-ı millet şem'-i şebistân-ı bahtiyârî gülbün-i gülistân-ı kâm-kârî, dür-i deryâ-yı haqîkat der-i

¹⁵Beni gören gerçekten görmüştür; çünkü şeytan benim suretime giremez.

sîmâ-yı ma‘rifet gevher-i efser-i hîlâfet sultân-ı murâd-bağş ve hâkân-ı felek-rağş lâ-zâle tavâ-yife bâbehu li’l-mülûki murâd ve emedehullâhu fi küllî mâ erâd¹⁶ ol seyyid-i evâhir ü evâ’il şemâ’illerini hıfza mâ’il olup bu dâ’î-i âsitân-ı dâstân-nüvâzları bu hıdmet-i istiğdâmı ile ser-firâz idüp edâ-yı rûmiyân ve inşâ-i miyân ile tahrîr-i şemâ’il ve taşvîr-i haşâ’il-i nebeviyye ârzûsı zamîr-i münîrlerinde cây-gîr idügin iş‘âr buyurdıklarında *ma‘a kışari’l-bâ‘ ve kılleti’l-metâ‘*¹⁷ rivâyât-ı şahîhada şarîha olan şîfât cem‘ olunup ol şefî‘ü’l-ümem şallallâhu Te‘âlâ ‘aleyhi ve sellem hâzretlerinden recâ-yı himem idüp ümîd-i şefâ‘at ile beyâza getirildi. Ümîddir ki vesîle-i beyâz-ı vech ola.

[4] Rubâ‘î

(Ahreb)

Şâhî ki zi-hâl-i müflisân âgâhest

Çendân ki güneh buved şefâ‘at hâhest

Tevkî‘-i şehâdetes kefâ billâhest¹⁸

Ya‘nî ki Muḥammedün resûlullâhest¹⁹

*Allahümme lâ tuḥarrinnâ şefâ‘atehu ve yessir lenâ bi-tevfîkike itâ‘atehu fele-neşre‘u fi’l-mağşûdi bi-‘avni’l-meliki’l-ma‘bûd.*²⁰

Şurû‘u Matlâbın Fî Tefsîri Şemâ’il

Delâ’il-i maḥâsin-i haşâ’il ve eḥâsin-i efâzıl olan celâ’il-i şemâ’il-i Muḥammediyye ârzûsını gerden-i câna u dillerine ḥamâ’il idinen sâlikân-ı râh-ı yakîne rûşen ola ki ‘ulemâ-yı dîn rıdvânullâhi Te‘âlâ ‘aleyhim ecma‘în buyurmuşlardır ki fahîr-i ‘âlem server-i benî Âdem şallallâhu Te‘âlâ ‘aleyhi ve sellem hâzretlerine tamâm îmândandır böyle i’tikâd olunmak gerekdür ki ol hâzretüñ beden-i meymenetlerinde cem‘ olunan maḥâsin-i zâhire, maḥâsin-i bâtınanun ‘alâyim ü emârâtı ve ahlâk-ı zekiyyenun delâ’il ü şevâhididür ve

¹⁶ Kendisinden sonra müluk için bir zümre istenir. Allah isteği her şeye ulaştırır.

¹⁷ Kusurlu akıl ve araç gereç azlığıyla birlikte.

¹⁸ Şahid olarak Allah yeter. Nisa Suresi, 166. Ayet.

¹⁹ Muhammed Allah’ın elçisidir. Fetih Suresi, 29. Ayet.

²⁰ Allahım, onun şefaatinde bizi mahrum bırakma ve tevfinin ile ona itaat etmemizi kolaylaştır. Kendisine ibadet edilen Allah’ın yardımıyla şimdi başlayalım.

maḥâsin ü aḥlâḳda bir aḥad ol ḥazrete mûmâsil ve mûsâvî vü mûşâkil degildir. Medlûl ki bâtındur böyle olıcaḳ dâll ki zâhirdür medlûl gibi bâhirdür. Bu cihetdendir ki İmâm-ı Kırtubî raḍiyallâhu 'anhu buyurmuşlar ki peygâmbere 'aleyhi's-şalâtu ve's-selâm ḥazretlerinin tamâm-ı ḥüsneri zâhir kılmadı. Ve illâ a'yün-i aşḥâb nazara ḥâḳat getürmez idi.

[5] Şi'r:

Ekrim bi-ḥuluḳi nebiyyin êâtühü ḥuluḳun
Bi'l-ḥüsni müştemilin bi'l-bişri müttesimi
Ke'z-zuhri fi terefin ve'l-bedri fi şerefin
Ve'l-baḥri fi keremin ve'd-dehri fi himemi

[Boyu]

'Ulemâ-yı evâ'il şemâ'il-i nûrâniyyesine dil ü cân ile mâ'il olan ḥulâşa-i kevneyn ve resûlü's-şakaleyn nûr-ı dîde-i enbiyâ 'aleyhi mine's-şalâti ezkâhâ ḥazretinin şemâ'il-i ḥamîde ve ḥaşâ'il-pesendîdelerini beyânda şöyle rivâyet eylemişlerdür: *Kâne reb'aten leyse bi't-tavîl velâ bi'l-kaşîr* ya'nî kâmet-i istikâmetleri i'tidâlden ne ziyâde tûl üzere ve ne kûtâh ḳadd dinilecek üzere belki orta boylu idiler ki meyleri tûl cânibine idi. Nitekim Berâ bin 'Âzib raḍiyallâhu anhu rivâyetinde *ve hüve ile't-tûli akrab* vârid olmuştur. Bu cihetden 'Abdullâh bin el-İmâm Aḥmed rivâyetinde *fevka'r-reb'a* vârid olmuştur ki bu cihetden 'Abdullâh bin el-İmâm Aḥmed rivâyetinde *fevka'r-reb'ati vârid olmuştur ki* pes ma'lûm oldu ki reb'a ile vaş iden taḥdîd ḳaşdı ile itmemiştir. Belki emr-i taḳrîbi ḳaşd eylemiştir. Nitekim Ḥazret-i 'Â'işe-i Şiddîka raḍiyallâhu Te'âlâ 'anhâdan mervîdür ki buyurmuşlar: *Kâne yunsebu ile'r-reb'ati* ve İbni Ebî Hâle demiş: *Kâne aḥvele mine'l-merbû'i ve aḳşara mine'l-muşezzeb* pes bu cümleden mütelaḥḥaş oldu ki ol *reşîku'l-ḳaddi esilü'l-ḥaddi* orta boyludan bülend imişler. Ve bu daḥı şıḥḥate irmişdür ki bir dırâz bâlâ ile ki mûmşâd itseler ya'nî yanınca yürüseler andan aḥvel görünürlerdi. Gâḥ olurdu ki iki tavîlü'l-ḳâme arasında yürürlerdi. İkisinden bile bâlâ görünürlerdi. Tenhâ yürüseler kâmet-i şerîfleri reb'aya nisbet olunurdu ya'nî vasaḥü'l-ḳâme görünürlerdi. Ve hengâm-ı cülûsda daḥı mübârek ketf-i laḥifleri ya'nî omuzları sâ'ir câlislerden erfa' idi.

[Yüzünün Rengi]

Velâ bi'l-ebyaži'l-emhaķi. Emhaķ, süd ağı gibi ĥumret ve nûrdan ĥâlî beyâz ile ebyaz olana dirler. ‘Arab içre maķbûl degildir ya’nî ebyaz ol mertebe degiller idi. Belki esmerü’l-levn idiler. Beyâzları ĥumretle meşûb ve maĥlûṭ idi. Nitekim Ḥazret-i Enes raḍiyallâhu Te’alâ ‘anhu buyurmuşlardır: *Kâne ezhere’l-levni ve kâne ebyaza melîḥe’l-vechi velâ bi’l-âdemi* ya’nî şedîdü’l-âdem degiller idi ya’nî kaṭı gendüm-gûn daĥı degiller idi. Belki gendüm-gûndan açık beyâza mâ’il idiler. Nitekim Ḥazret-i Enes’den raḍiyallahu ‘anhu Beyhaķî rivâyet ider ki buyurmuşlar: *Kâne ebyazu beyâzihi ile’s-sümret²¹* ve İbn ‘Abbâs buyurmuşlar: *Kâne laḥmuḥu ve cismuḥu aḥmere ile’l-beyâzi²²*.²² Pes sümre ile murâd bir ĥumretdür ki beyâza muĥâlîtdür ve egerçi ba’zı rivâyetde şiddet-i beyâz ile vaşf olunmak vâķi’ olmuştur. Emr-i nisbîye mahmûl olur. Ĥumret ile meşûb olmasını men’ eylemez sâ’ire nisbet şedîdü’l-beyâz olmak lâzım gelmez. Pes *ve lâ bi’l-ebyaži²³* rivâyetini tevĥîm idenler işâbet itmiş olmazlar. Zîrâ taşvîr olunan üzere rivâyât-ı şahîḥa ile münâfât yokdur ve ba’zı rivâyât üzere esmerü’l-levn olmalarını daĥı bu tavşîf münâfi degildir. Zîrâ vech-i tevfiķ beyâz olunmuştur.

[Saçları]

Velâ bi’l-ca’di’l-kaṭaṭi velâ bi’s-sebiṭi ya’nî mûy-ı dil-cûları ve ĥîsû-yı müşg-bûları ziyâde kıvırcık degil idi. Kezâlik ĥilâfı daĥı degil idi. Belki ikisi arasında miyânda idi ve *mâ kâne fi re’sihi ve liḥyetihi ‘iṣrûne şa’reten beyzâ’e* ya’nî ser-i sa’âdet-efserlerinde ve maĥâsinlerinde yigirmi beyâz kıl yoğ idi. Ḥazret-i Enes raḍiyallâhu ‘anhu dimişlerdir: *Lem yeşinhullâhu bi’s-şeybi* ya’nî Ḥaķķ celle ve ‘alâ ḥabîb-i ekremine şeyb ile şeyn virmemişti. Ya’nî tâ’ife-i nisâ pîrlerden ibâ-yı ṭabî’î üzere olmak ĥâlibdür. Ol tâ’ife arasında mekrûh olan ĥâlden Rabb-i zü’l-celâl ḥabîbini şıyânet eyleyüp emâret-i fütûr u za’f olunan hey’etden ĥıfz eylemişdür. Cemâlü’d-dîn Muḥaddiṣ dimişdir ki: Reng-i rûy u mûy-ı ‘anberleri siyâh idi ve *kâne ‘azîmu’l-cümmeṭi ilâ şaḥmeṭi ‘üzneyhi* ya’nî mübârek saçları çok ve sık idi ve şaḥme-i üznlerine inmiş idi. Şaḥme-i üzn kulaĥuñ yumuşaķ laḥmına dirler. Ba’zı rivâyetde *ilâ ketifihi ev menkibeyhi* ve ba’zı rivâyetde *yaḍrib menkibeyhi* vâķi’ olmuştur ya’nî küreklerine ve omuzlarına

²¹ Esmerimsi bir beyazlığa sahipti.

²² Eti ve cismi beyaza yakın kırmızıydı.

²³ Beyaz değil.

inmiş idi veyâ mübârek dūşların döger idi. Vech-i tevfiķ budur ki gâh takşîr iderler idi. Ol hâlde dūşlarına iner idi. Pes ihtilâf-ı tûl u kışar bu sebeble olur idi ve hem gūşları yanında olan saçları şaħme-i üznden tecâvüz itmeyüp cânib-i ħalfde olan omuza ve kürege deger idi. Pes rivâyetde münâfât yoķdur.

[Başı]

Ve kâne 'azîme'l-hâmeti ya'nî mübârek başları 'azîm idi. Ammâ kemâl-i ħüsn ve mevzûnluk üzere idi ve 'azîm-i re's kemâl-i kuvâ-yı dimâgiyyeye dâlldür. *İzâ teferrekat 'aķışatühu fereķahâ ve illâ felâ yücâvizü şa'ruhü şaħmete üzüneyhi iz hüve vefferehu.* Mübârek saçların ekşeriyâ üznlere ħizâsında cem' iderler idi ve cem' itdikleri zamânda şaħme-i üznlerenden tecâvüz itmez idi. Müteferriķ olur idi. Ol hâl üzere korlar idi. Ya'nî bir şa'r-ı münbiti semtinde 'alâ hâlihi ķalurdı. Evâ'ilde cem'a mâ'il idiler. Müşrikler tefriķ itdikleri için ve 'âdet-i marziyyeleri bu idi ki emr-i İlâhî vârid olmayan umûrda ehl-i kitâb vaz'ıyyeti ihtiyâr buyururlardı. Ehl-i kitâb ise cem' iderlerdi. Şoñra tefriķ daħı ider oldılar ya'nî kendüsinden müteferriķ ve perîşân olduğı ħinde hâli üzere ibķâ iderlerdi. Ve sedil ve cem'i iltizâm itmezlerdi. Cemâlü'd-dîn Muħaddiş demiş: Gâhi dört örölmüş gîsü daħı irsâl iderlerdi.

[Alnı ve Kaşları]

Esmere'l-levn vesî'a'l-cebîn. Açık alınlı idiler ya'nî mübârek cebînleri güşâde idi. *Ezece'l-ĥavâcibi sevâbiğa fi ġayri ķarenin* ya'nî ebrûların kemân nişânları pür-mû vü dirâz ve ince vü hem-vâr ve muķavves ü mevzûn idi. Ķaren fetĥ-i râ ile ittişâldür ya'nî muttasılı'l-ĥâcibeyn degiller idi. İmâm-ı Ma'bed rivâyetinde ve ġayrîden *ezece aķrene* vâki' olmuşdur ya'nî maķrûnü'l-ĥâcibeyn idiler demek olur ki rivâyet-i evvelîye muĥâlif görünür ve İbni Keşîr evvelki rivâyeti terciĥ itmişdür. Lakin tevfiķ daħı itmişler bu vechle ki mübârek kaşları arasında bir fūrce-i dakıķa var idi. Diķķat ile nazâr idene zâhir idi. Pes vâki'de aķren olmayup ammâ imtidâdları kemâlde olmağla iltiķâyâ ķarîb olup bi-hasebi'z-zâhir aķren görünürlerdi ve câ'izdür ki beyne'l-ĥâcibeyn şa'rât-ı yesîre olup aķren diyen ol i'tibâr ile diye aķren degildür diyen aşl-ı ĥâcib gibi pür-mû olmaduğı cihetden ke-ennehu ĥâcibden 'add itmemiş ola bu cümleden mütelaĥĥuş oldu ki egerçi çatıķ kaşlı degiller idi. Ammâ kaşları biri birine ķarîb ve muķavves ve

memdûd idi. Beynehümâ *'ırkun yedurruhu'l-ğazab* ya'nî iki mübârek kaşları arasında bir tamar var idi ki hâl-i ğazabda mümtelî olurdu veyâ ğazab ol tamarı tahrîk itmekle zâhir eyler idi.

[Burnu]

Akne'l-'irneyn. 'Irneyn, müctemi'ü'l-hâcibeyn mâ-tahtî olan ol enfdür. Ya'nî iki kaş cem' olduğu maḥallüñ altı yanında olan kaşaba-i enfdür. Aknâ uzun ve iñce ve ortası yüksek olan enfe dirler. *Nûrun yahsebuhu men lem yete'emmehu eşemme* ya'nî enf-i şerîflerinüñ 'ulüvv-i nûrından vasaṭı yüksek görünürdi. Egerçi katı yüksek degil idi. Eşemme kaşaba-i enfi mürtefi' olup a'lâsı müstevî olandır.

[Sakalı]

Keşse'l-lihyeti. Maḥâsin-i muṭahharları şık idi. Ne uzun ve ne kışa idi. *Milâ'e şadrihi* sîne-i bâ-sekîneleri pür eyler idi.

[Yanakları ve Yüzü]

Sehle'l-ḥaddeyn ya'nî ḥaddeyn-i es'adeynleri hem-vâr idi. Ya'nî mübârek yañaqları yumrı ve çukur degil idi ve Beyhaḳî rivâyetinde *kâne esilü'l-ḥaddeyni* vâkı' olmuşdur ve ma'nâları birdür ve sühûlet-i ḥad 'inde'l-'Arab eclâdur.

Velem yekün bi'l-muṭahhami ya'nî müntefihü'l-vech degiller idi yâ ziyâde semîn degiller idi. Zîrâ muṭahham luğatda ezdâddandır *velâ bi'l-mükelsem ve kâne fî vechihi tedvîr* ya'nî vech-i münevverleri ziyâde müdevver degiller idi. Belki tedvîr-i vechleri sühûletle idi.

Yetele'leu vechuhu tele'lu'e'l-kameri leylete'l-bedri ya'nî vech-i mükerrerleri bedr-i münîr gibi tele'lu' ve leme'ân iderdi.

[6] Beyt:

(Fe'ilâtün Fe'ilâtün Fe'ilün)

Rûyına beñzer idi bedr-i münîr

Bûyına beñzer idi misk ü 'abîr

Ve ba'zı rivâyetde *mâ ra'aytü şey'en aḥsene min resûlillâhi kâne'ş-şemse tecrî fî vechihi*.²⁴ Hüsnüñ vech-i resûlde cereyânı şems felekinde cereyânına teşbîh ola veyâ vech-i vecihlerini şemse maḳarr

²⁴ Ben, Resulullah Efendimizden daha güzel birisini görmedim; güneş, onun yüzünde devreder gibiydi.

ve mekân i'tibâr itmekle kuvvet-i müşâbehete işâret ola. Lâkin evşâf-ı cemîle ve nu'ût-ı celîle-i nebeviyye şems ü kamer ve sâir eşyâ ma'lûl olur degildir. Pes teşbîh hemân ezhâna takrîb için tasvîr ve temsîldür. Nitekim büleğâ-yı 'Arab'uhn 'âdetleridür ve ziyâsı eclâ olan şemse teşbîh olunmuş iken bedre teşbîh olunmağla nükte şems-i nazarı müşevveş idüp bâsıraya za'f virmesi olmak var veyâ tâhâ ki hazretüñ bir ismi olmak üzere dahı tefsîr olunmuşdur. Mecmû'-ı tâhâ on dört harf olup leyle-i bedr ayıñ on dördüncü gicesi olmağla bedre ol cihetden bir münâsebet-i uhrâ olması olmak var.

[Ağzı]

Dalî'a'l-fem vesî'a'l-fem idiler. 'Arab içinde si'at-ı fem maqbûldür ve şağîr fem mezmûmdur ve dalî'ü'l-kuvâ ma'nâsına dahı gelür ya'nî feşâhat-i kavıyyü'l-fem idiler ve esnânları tamâm idi demek olur. Feşâhat-ı nuçka kuvvet-i tâmmeleri var idi demektir.

[Dişleri]

Müflice'l-esnân. Mübârek dendânları dürr-i şehvâr gibi idi ve berrâk idi. *Ke enneme'l-lü'lü'ü'l-meknûni fi şadefin min ma'dini mantıkin minhu ve mübtesimi*.²⁵ İbni 'Asâkir rivâyetinde berrâkü's-şenâyâ dahı vâki' olmuşdur. Şenâyâ ikişer ön dişleridür. Eflece seyrek ma'nâsına dahı gelür. Nitekim böyle rivâyet dahı olunmuşdur. *Kâne eflece's-şeniyyeyn izâ tekelleme rü'ye ke'n-nûri yaħrücü min şenâyâhu* ya'nî ön dişleri seyrek idi. Tekellümleri zamânında şöyle görünürlerdi ki güyâ şenâyâları eşnâsından nûr çıkar.

[Gözleri ve Kirpikleri]

Ed'ace'l-ayneyn. Mübârek çeşm-i münevverleri siyâh idi. Nitekim Hazret-i 'Alî kerremallâhu vechehden menkûldür ki dimiş: *Kâne esvede'l-hadaqati*²⁶ ve Şifâ-i Kâdî 'Iyâz'da vârid olmuşdur ki encele nûn ve cîm ile ya'nî bâdemîlerinüñ şakķı vâsi' idi ya'nî iri gözli idi. Câbir bin Semure hadîşinde *eşkelü'l-ayn* vâki' olmuşdur ki râvî-i hadîşdür mervî-'anh olan Semmâke dimiş *mâ-eşkelü'l-ayn* Semmâke dimiş ki *tavîlu şukķi'l-ayni eşhele* ya'nî beyâz-ı 'aynlarında cüz'î

²⁵ Sedef içerisinde korunmakta olan inci, âdeta peygamberimizin mübarek sözleri ve tebessümünün madenindedir.

²⁶ Göz bebeği siyah idi.

humret var idi. Ehdebü'l-eşfâr müje-i çeşm-i münevverleri şık ve dırâz idi.

[Boynu]

Kâne 'unuquhu ceyyidün dümyetin fî şafâi'l-fıddati. Gerden-i laîfleri gûyâ 'âcdan ve fıdda-i beyzâdan maşnû' olan şûret-i gerdeni gibi mevzûn idi ve hoş-nümâ idi ve gümüşden dökülmüş pâk ve şâfi idi.

[Bedeni]

Mu'tedile'l-halki bâdin. Tenâsüb-i a'zâ-yı şerîfleri kemâl-i i'tidâl üzere olup beden-i meymenetleri kavî ve cüsse-i şerîfeleri 'alâyim-i kuvvet ve şecâ'ati muhtevî idi. *Mütemâsik çün bâdin* ya'nî bedenleri olmağla vaşf olundu. Ya'nî mütemâsikü'l-a'zâ-yı istirhâ-yı fütûrdan mu'arrâ idiler. Yetmiş tüvânâ âdem kuvveti virildiği mu'cizât-ı celîyyelerinden ma'dûddur.

[Göğsü]

'Arîze 'ş-sadr ya'nî şadr-ı 'âlî-kadrleri 'arîz ve vâsi' idi. Nitekim kâdî-i vâsi'ü'ş-sadr ile vaşf itmişlerdür ve ol bir vaşfdur ki si'at-i fütûriyye ve ma'neviyyelerine şümûli vardır ve dâ'ire-i hilm ü 'afvlarınıñ si'atine dağı mütenâvildür.

[Sırtı ve Karnı]

Sevâe 'z-zahri ve'l-batni ve 'ş-sadr ya'nî batn u zahr u şadrları berâber idi. Pîş ü pesleri hem-vâr ve kâmet-i istikâmetleri gûyâ bir serv-i hoş-reftâr idi. Ne batnları şadrlarından bâriz idi ve ne metîn-i zahrları ham idi ve mübârek arkalari muhkem idi.

[Omuzları]

Ba'ide mâ-beyne'l-menkibeyni ya'nî mübârek omuzları arası ırak idi. Muhaşşal yaşşı yağırlı idi.

[Kemik Başları]

Dağme'l-kerâdisi ya'nî rü'ûs-i 'izâmları iri idi. Mürfekeyn ve menkibeyn ve rûkbeteyn gibi *celîlü'l-meşâsi'l-ketid* dağı mervîdür ve ma'nâları vâhiddür. Ketid fetḥ-i kâf ve tâ kesriyle iki ketfüñ cem' olduğu maḥaldür ve bunların dağhâmeti kuvvet ve şecâ'at 'alâmetidür.

[Teni ve Bedenindeki Kılıları]

Envere'l-mütecerredi. Bürehnelikleri güzel ya'nî soyğunı gökçek sîm-endâm gûyâ beden-i meymenetleri nukre-i hâm idi.

Ecrede ya'nî eş'ar degiller idi. Eş'ar cemî'-i bedeni kıllı olana dirler. Ecred hîlâfidur. Pes ba'zı bedeninde şa'rı olana ecred ıtlâk olunur. Pes sürrete ve sa'ideyni ve sâkeyn-i şerîfleri pür-mû iken ecred ile vaşf olundılar. Ba'zılar ecred gıll u gışşdan fıtrat-ı zâhireleri nûr-ı îmân ile münevver dimekdür didiler.

Zâ-mesrûbetin tavîle'l-mesrûbeti dağı rivâyet olunmuşdur. Mesrûbe feth-i mîm ve sükûn-ı sîn ve zamm-ı râ ile gayr-i menkûtateyn şa'rdan bir haţt-ı raķikdür ki şadrdan sürreye çekile ya'nî sîne-i sekînelerinden nâf-ı misk-evşâflarına dek bir haţt-ı bârik çekilmiş idi. Gûyâ kâfûr-ı enver üzere sünbül-i ter bitmişdi.

Tirmizî *müfellece'l-esnâni 'akîde dakîka'l-mesrûbe* rivâyet eylemişdür.

*Mevşûle mâ-beyne'l-lihyeti ve's-surreti bi-şarın yecrî ke'l-haţti.*²⁷ Lebed şadruñ mevzi'-i kılâde olan şarafıdır. Pes bir vaşf dağı tavîlü'l-mesrûbe dimekdür ve ol icmâlûñ tafşîlidir.

'Âriyye ş-seddiyeyni ve'l-baţni mimmâ sivâ zâlike ya'nî mübârek sedyleri ki nisânûñ memeleri yeridür ricâlde tenduh ıtlâk olunur ve dağı mübârek baţnları ol zıkr olan mesrûbe haţtından gayri şa'rdan 'ârî idi.

Eş'ara'z-zirâ'ayni ve'l-men kibeyni ve 'âli's-şadri. Mübârek kolları ve omuzları ve şadrlarınınuñ yukarı cânibleri kıllı idi. İmâm Kırtubî dimişdür ki mübârek koltukları altı dağı bî-mûy idi.

*Ġâliben küntü enşuru ilâ ġafureti ibţayhi izâ secede*²⁸ hadîsi ile istidlâl eylemişdür. Ġafure bir beyâzdu ki nâşi' degildür ya'nî hâliş ak degildür. Belki vech-i arz levni mertebesidür. Şeyhü'l-İslâm Ebû Zer'a dimişdür ki haşâyış ihtimâli ki şâbit göründi evvelâ huşuşen ġafure ta'bîri gösterür ki şa'r ola ve reng ve eşer-i şa'r ibţı ağfer göstere pes mübârek koltuklarında kıl olmak lâzım gelmez. İttifâk itmişlerdir ki ıbtılarınuñ râyiha-i fâyihası hoş-bûy u mu'atţar idi ve eġâdis-i şaġiha bu ma'nâya nâţıkdur.

²⁷ Göğsünde, göbeğine kadar inen ve ince, uzun bir çizgi gibi duran kıllar vardı.

²⁸ Secde ettiğinde çoğunlukla koltuk altlarının beyazına bakıyordum.

[Kolları]

Ṭavîle'z-zendeyni. Zend 'azîm-i zirâ'uñ kef ile ittişâli maḥallidür. Birine kû' [birine] kürsû' dirler ya'nî mübârek kolları uzun idi.

[Avuçları ve Ayak Altları]

Rahbe'l-râḥati ya'nî vâsi'ü'l-kef idiler şüreten ve ma'nen mübârek avuçları bol idi ya'nî kerem ü semâhatleri vâsi' idi. *Şeşne'l-keffeyni ve'l-ka-demeyni* şâ'-i şeşne mu'cemeteyn ile ya'nî laḥm ve etli ma'nâsına Aşmâ'î gılaz ve ḥuşûnet ile tefsîr itdikde dimişler ki Enes raḍiyallâhu 'anhdan rivâyet-i şahîḥa ile mervîdür ki: *Mâ lemestü ḥarîren velâ dibâcen elyene min keffî resûlillâhi şallallâhu 'aleyhi ve sellem*²⁹. Aşmâ'î daḥı ḳasem itmiş ki ḥadîşde nesne tefsîr itmeye Tirmizî dimişdür ki: *Eş-şeşen ve'l-gılazü'l-eşâbi'u mine'l-keffeyni vel-ka-demeyni*.³⁰ Ebû 'Ubeyde ğalîz-i kaşîr ile tefsîr itdüği taḳşîrdür. Zîrâ sâ'ilü'l-eṭrâfda tûl-ı eşâbi'leri ma'lûm olmuş idi. *Sâ'ile'l-eṭrâfi* eşâbi'-i kerîmeleri imtidâd-ı mu'tedil ile mümtedd idi. Şâ'il şın ile daḥı mervîdür mürtefi'ü'l-eṭrâf ma'nâsınadır ve me'âlleri vâḥiddür.

[Ayakları]

Ḥımşâne'l-aḥmeşeyni. Aḥmeş ka-dem ayağuñ altıdur ki yere başduğı zamânda yere ṭoḳunmaya pes ḥımşânü'l-aḥmeşeyn demek iki şerîfeyn-i aḥmeşleri yere ṭoḳunmaz idi ve mu'tedilü'l-ḥımş idi dimekdür. İbn-i A'râbî dimişdür ki: Eşfel ka-dem cidden müstevî ola yâ cidden mürtefi' ola mezmûmdur ammâ miyâne ola müstaḥsen ve memdûḥdur. Ol ḥazretüñ i'tidâl üzere idi. Pes Ebî Hureyre'de vâḳi' olan *izâ vaṭia bi-ka-demihî vaṭia bi-küllihâ leyse lehu aḥmeş*³¹ bu kelâma münâfi degildür. Zîrâ anlaruñ nefy itdükleri aḥmeş ğayr-i mu'tedildür. Ancak ökçe ile eşâbi' altı yere ṭoḳunup yâ taḥt-ı ka-dem vasaṭ-ı arzdan mürtefi' ve mütecâfi olmağı selb itmişlerdür. Bu tafşîlden zâhir oldı ki ḥımşâne'l-aḥmeşeyn şerḥinde mâ taḥt-ı ka-demleri arzdan cidden şedîdü'l-irtifâ' idi diyen vech-i marazî üzere şerḥ itmişlerdür. Câbir bin Semüre ḥadîşinde menhûsü'l-'akîb vâḳi'

²⁹ Resulullah Efendimizin avcundan daha yumuşak ne ipeğe ne de ipekli bir kumaşa dokundum.

³⁰ El ve ayak parmakları kalın idi.

³¹ Adım attığında ayağının tamamını basardı. Ayağının altında yere değmeyen kısım yoktu.

olmuştur ve râvî-i hadîs olan Semmâk *kalîlü'l-laḥme'l-'akîb* ile tefsîr itmişlerdür. Ya'nî mübârek ökçelerinüñ laḥmı az idi.

[Adımları]

Mesîḥa'l-kademeyni yembû'uhüme'l-mâ' ya'nî mübârek kademleri kemâl-i melâḥat ve leyyin cihetinden şu üzerine sür'atle seyelân eyler idi ve mu'ârif olmak ile serî'ü'l-cereyân idi. İmâm-ı Aḥmed ve sâ'ir muḥaddişîn rivâyet itmişlerdür ki kademeyn-i şerîfeynüñ sebbâbeleri vustâlarından aṭvel idi diyen ḥaṭâ itmişdür. Zîrâ bu ḥâlet sebbâbe-i kadem-i muḥteremlerine maḥşûşdur. *İzâ zâle zâle teḳallu'en* yâ maşdar ola bi-ma'ne'l-fâ'il yâ kesr-i lâm ile şıfat-ı müşebbehe ola. *Teḳallu'en li-riclihi mine'l-arz* ile tefsîr itmişlerdür. Ya'nî mübârek kademlerin yerden kaldırıcı oldukları ḥâlde meşy iderler idi. Ya'nî meşy-i ḥıyelen itmezler idi. Zîrâ mütekebbirler revîşidür. *Kâne izâ meşâ taḳalla'a* ve daḥı mervîdür ki *ey refe'a kademehu 'ani'l-arzi irtifa'eten vâḥidedeten keennehâ tuḳla'u minhâ* ile tefsîr itmişlerdür ve me'âl-i 'ibâreteyn vâḥiddür ya'nî hengâm-ı ref'târda kademlerin zemînden def'aten ref' iderler idi. Mütekebbir gibi zemîne sürüyüp yürümezlerdi. Tirmizî dimişdür ki: *Et-taḳallu'u meşyün bi-ḳuvvetin taḳalla'a*. Ḳuvvet ile meşy eylemekdür. *Yaḥṭu tekeffüen* tekeffeu hemze ile ve yâ ile sünen-i meşye meydür. Ya'nî ḳuddâm cânibine teveccühdür. Cerî sefine gibi meşyeleri temâyül ile degildür. Şalınup yürümezlerdi ve *yemşî hevnen teudühü ve sekînehu* ve ḥüsni semt ve vaḳâr u ḥilm ile yürürlerdi. Kademleri ile arzı ḍarb itmezlerdi ve *'ibâdü'r-raḥmâni yemşune 'ale'l-arzi hevnen* tefsîrinde İbni 'Abbâs raḍiyallâhu 'anhu dimişlerdür ki ya'nî tâ'at ve 'afâf ve tevâzu' iderler dimekdür.

Zerî'a'l-mişyeyti ya'nî vâsîtü'l-ḥaṭve idiler. Adımları şık atmazlar idi. Rıfḳ ve teşebbüt ile yürürlerdi. 'Acele ve mevc ile yere meşy itmezler idi. Bu cümleden bu mütelaḥḥış oldı ki *ḥayrû'l-umûri evsaṭuhâ*³² mûcibi üzere za'f ve fütür üzere meşy iderlerdi. Ve sekînet ve vaḳâra maḥall-i sür'at ile 'acele iderlerdi. Zührî dimiş: *Sür'atü'l-meşyi tüzhibu bihâ mâ'e'l-vechi* dimişler ki murâdı şol sür'ate meşydür ki ḥıffet ile ola ki aña Türkîde yortmak dirler ammâ seyrek adım ile olan isrâ' maḥall-i vaḳâr olmaz zerî'ü'l-meşyden murâd oldur *izâ meşâ ke ennemâ yenḥaṭṭu min şabebin*. Şabeb fetḥ-i bâ ile ḥudûr

³² İşlerin en hayırlısı orta olanıdır.

ya'nî iniş *inḥidârun mine's-şabebi* ile *taḳlau'* *mine'l-arzi* müteḳâribâtur. Taḳlau' arzdan irtifâ'dur. Kezâlik *inḥidârun mine's-şabebi* şûretinde yoḳuşdan inişe nüzûl iden ḳademeyn yerden ref' ide ve meşye-i mevşûfe a'del-i meşiyâtdendür ve aşḫâb-ı 'azm u himmet ve erbâb-ı vaḳâr u şecâ'at meşyesidür.

[Bakışları]

Ve izâ iltefete iltefete cemî'an. Bir cânibe nazar ve iltifât itseler cümle beden-i şerîfleri ile dönüp iltifât iderler idi. Ne ân ki mübârek gerdenlerin burup yüzlerin çevireler. Hâl-i nazarda yemîn ü yesârda 'unḳ eylemek tayş ve ḥiffet ehlinde olur ve cemî' beden ile iḳbâl ü idbâr celâlet ü vaḳâr şâhibine sezâ-vârdur.

Hâfiẓa't-tarfî ya'nî mübârek gözleri ḳapağın ḳaldırıp bakmazlar idi. Ekşeriyâ cânib-i nişibe nazar iderler idi. Nitekim te'emmül ve tefekkürleri ziyâde olmağın ḥafz-ı taraf ile nigâh iderler idi. *Nazaruhu ile'l-arzi aṭvelü min nazarihi ile's-semâi.* Kemâl-i hayâ vü edeblerinden arza nazarları semâyâ nazarlarından aṭvel idi. *Cüllü nazarihi'l-mulâḥazatü.* Ekşer nazar ve mülâḥazaları 'âlî idi. Ya'nî gûşe-i çeşm ile nigâh iderler idi.

50

[Yürümesi]

Yesûḳu aşḫâbahu ya'nî aşḫâb-ı kirâmların ḳuddâmlarında yürirler idi ve *ḥallu zahri li'l-melâ'iketi*³³ dirler idi ve *yebdeu men laḳıye bi's-selâmi* mülâḳî olduklarına selâm ile mübâderet ve müsâbaḳat iderler idi. Hâzret-i 'Alî kerremallâhu vechehu ḥadîşinde böyle vârid olmuşdur.

[Göğsünün Yarılması]

Beyne ketifeyhi ḥâtemü'n-nübüvveti ḥâtem-i risâletde beyân olunur ve *hüve ḥâtemü'n-nebiyyîne ecvedün-nâsi şadren* ecved cüddan olmaḳ var ve şadri mücâvir-i ḳalb olmağla şadırdan ḳalb irâde olunup *ecvedü'n-nâsi ḳalben* ma'nâsına olur. Ya'nî cüdları ṭabî'î idi tekellûf ile degil idi. Cevdetden olmaḳ var. Bu taḳdîrce şadrları ecved idi ve aḫsen ve aṭyeb ve aṭherdür dimekdür. Zirâ gıll u gışşdan pâk ü münezzeḫ idi. *Keyfe lâ ve ḳad şeraḫallahu şadrahu ve refe'a bi-şerḫihi ḳadrehu* ve keyfiyyet-i şadrda rivâyât ihtilâf üzere olduğunıñ vechi

³³ Sırtımı meleklerle bırakın.

budur ki şerh-i şadr dört kerre vâki' olmuştur. Biri murzi'aları olan Halîme yanında iken biri dağı on yaşında biri dağı Hirâ tağında mağarada biri dağı mi'râcda olmuştur. Birinde Cebrâ'il 'aleyhi's-selâm şakq-ı şadr idüp bir 'alaqa ya'nî uyuşuk kan çıkarup *hâzâ hazzu's-şeytâni minke*³⁴ diyüp altun legen içinde mâ'-i zemzem ile gâsl idüp ve birinde dağı iki melek qar ve buz ve mâ'-i bârid getürdiler ve hazreti kafâları üzerine yatırup mübârek batınlarını şakq itdiler ve biri taşt-ı zerrîn ile şu getürüp biri cevflerin gâsl itdi. Şoñra biri şadrların şakq itdi. Şoñra kalblerin şakq idüp birisi didi ki gill u hasedi çıkar. Pes 'alaqaya ya'nî uyuşmuş kana beñzer bir nesne çıkarup atdı. Şoñra didi ki kalbine re'fet ve rahmet idhâl eyle pes fiçda-i beyzâ hey'etinde bir nûrânî nesne idhâl eyledi. Şoñra bir derûr çıkarup üzerine saçdı ve didi ki kalb vâ'idür ya'nî hâfızdur. Ne işitse ferâmûş eylemez iki beyninde gözleri vardur ve sen Muhammed resûlullâhsın. Mucaffî ve hâşirsın. Kalbûñ selim ve lisânuñ şâdık ve nefsûñ muţma'inne ve halkuñ kayyim ve fehîmisin didiler. Vücûh-ı âher dağı mervîdür kütüb-i ehâdişde ve siyerde mestûrdur. Derûn-ı pâklerinde çün ol 'alaqa ihrâc olunmalı idi. Ne hoş halk olundu idi demek huţur iderse hikmeti tekmîl-i halk-ı insânîdür. Zîrâ eczâ'-i insâniyyeden şoñra emr-i Rabbânî ile ihrâc olunduğı Cenâb-ı Kibriyâ'dan habîb-i ekreme mezîd i'tinâ ve rezâ'il ve nekâyişden tenzîh ve tahtîrlerinde mübâlagadan nâşîdür. Ve li-hâzâ bu minnet-i 'azîme a'lâmî için *elem neşrah leke şadrek*³⁵ hitâbı vârid oldu.

[Konuşması]

Ve aşdakü'n-nâsi lehçeten ya'nî lisânları aşdakü elsine idi. Ya'nî mahâric-i hurûfla *alâ mâ hiye 'aleyh* tekellüm iderler idi. Bir feşâhat ile ki bir ahad böyle edâya kâdir degil idi. Zîrâ halkuñ efşahı idiler ve kelâm cihetinden a'zebi ve edâ cihetinden esra'ı ve mantık cihetinden ahlâsı idiler. Hattâ kelâm-ı hoş-nizâmları mecâmi'-i kulûbı ahz iderler idi ve güftâr-ı şîrinleri gönül alıcı idi ve hadîş-i şahîhdür ki *ene efşahü'l-'Arab*³⁶ ve ehl-i cennet lügat-ı şerîfleri ile tekellüm itdikleri mervîdür. Hazret-i 'Ömer radîyallâhu 'anhu dimişler "Yâ resûlallâh ne hâldür ki aramızdan çıkmadıñız ve biz kâdir olmadığımız feşâhat ile

³⁴ Senden şeytanın hissesine düşen budur.

³⁵ Biz senin göğsünü yarıp genişletmedik (ferahlatmadık mı?) mi? İnşirah Suresi, 1. Ayet.

³⁶ Ben Arapların en güzel konuşanıyım.

tekellüm idersiz.” Buyurmuşlar ki “Lügat-i İsmâ’il mensî olmuş idi. Cembrâ’il ‘aleyhi’s-selâm baña ta’lîm eyledi.” Hazret-i ‘Alî kerremallâhu vechehu ol hazretüñ lisân-ı merkûm ile luğatları üzere tekellüm buyurdukların gördükde dimişler: “Yâ resûlallâh bir ana evlâdından ayru bir beldede büyüdün. Ne hâletdür ki ‘indiyye-i elsine üzerine tekellüm idersiz ki ekşerin fehm itmezüz.” buyurmuşlar. *İnnallâhe ‘azze ve celle eddebenî fe ahsene te’dîbi ve neş’etü fi benî Sa’d İbn Ebî Bekrin ve elyenehum ‘ariketen*³⁷ ya’nî şabî’at-i şerîfleri kemâl-i leyyin ve mülâyemet üzere idi. Pes öyle olsa kemâl-i selâset ve muţava’at ve luţf ve ülfet üzere idiler ve hilâf-ı tehevürden dür idiler ve *ekremehum ‘aşîretuhu* ya’nî şöhet ve mu’âşeret cihetinden ekrem-i nâs idiler ve ba’zı nüşhada ‘aşîreten vâki’ olmuş cihet-i eb ü ümden ‘aşîretleri ekrem-i ‘aşâ’ir idi. İbn Merdeveyh rivâyet eylemiş ki hazret-i resûl şallallâhu ‘aleyhi ve sellem *le kad câeküm resûlün min enfüsiküm*³⁸ âyet-i kerîmesinde enfesiküm fetî-i fâ ile kırâ’at itmişler ve dimişler ki *ene enfeseküm neseben ve şihren ve haseben leyse fi âbâ’î min ledün âdeme sifâh küllühâ nikâhun*.³⁹ Ebû Nu’aym ve Taberânî Hazret-i ‘Â’îşe-i Şiddîka radîyallâhu ‘anhâdan rivâyet iderler ki hazret-i resûl şallallâhu ‘aleyhi ve sellem buyurmuşlar ki Cembrâ’il ‘aleyhi’s-selâm didi ki: *Kallebtü meşârîka’l-arzî ve megâribehâ fe lem era reculen efdale min Muhammedin şallallâhu ‘aleyhi ve sellem ve lem era nebiyyen efdale min benî Hâşimin*.⁴⁰ Ba’zı huffâz dimişler ki levâyih-i şihhat bu metn-i şafahâtı üzere zâhirdür.

[Heybeti ve Görünüşü]

Ve men re’âhu bedâheten hâbehu ya’nî kim ol maḥbûbü’l-kulûbı ansuzın görse celâlet ve vakâr ve mehâbetleri galebe idüp heybet alur idi ve *men hâleţahu mağrifeten eḥabbehu* ya’nî âşinâyâne muḥâlaţâ idenler maḥabbet iderler idi. Kemâl-i hüsn ü mu’âşeretleri ve mezîd-i te’ellüfleri olduğı ecilden *yeḳûlü nâ’ituhu lem era ḳablehu velâ*

³⁷ Beni Rabb’im terbiye etti ve edebimi ne güzel yaptı. Ben Sa’d bin Bekr kabilesinde yetiştim.

³⁸ Andolsun size, içinizden bir elçi gelmiştir. Tevbe Suresi, 128. Ayet.

³⁹ Soy, akrabalık, saygınlık bakımından ben sizin en kıymetlinizim. Âdem zamanından beri babalarımın da evlilik dışı ilişkisi yoktur. Hepsi nikâhlıdır.

⁴⁰ Yeryüzünün doğusunu ve batısını araştırdım; ama ne Hz. Muhammed’den daha iyi bir adam ne de Haşimoğullarından daha iyi bir aile gördüm.

ba'dehu ya'nî ol güzîde-i 'âlemiyânı vaşf ve na't iden dir ki: "Ne kâblehu ve ne ba'dehu mânendini gördüm." Berâ bin 'Âzib rağiyallahu 'anhudan mervîdür ki dimiş: *Mâ ra'eytu min zî limmetin fî ħulletin ħamrâ'e aĥsene min Resûlillâhi şallallâhu 'aleyhi ve sellem.* Câbir bin Semüre rağiyallâhu 'anhu dimiş: *Ra'eytü resûlullâhi fî leyleti'l-bedri idĥiyân ve 'aleyhi ħulletün ħamrâ'u fe ce'altü enzurü ileyhi ve ile'l-kameri fele-ĥüve aĥsenü 'indi mine'l-kameri* ya'nî bir gice mâhtâbda ol âfitâb-ı 'âlemi ħulle-i ħamrâ ile gördüm. Gâh ol bedr-sîmâ-yı iştifâya ve gâh aya nigâh eyler idüm. Nebînüñ cemâl-i bâ-kemâlleri kamer-i münevverden enver ü aĥsen görünürdi.

[7] Beyt:

- 1 Mâh-ı fûrûmânde ez-cemâl-i Muĥammed
Serv ne-rûyed be-i'tidâl-i Muĥammed
- 2 Çarĥ-ı felek-râ kemâl ü menzilet nîst
V'ez nazâr-ı ħadr-i bâ-kemâl-i Muĥammed
- 3 İn heme pîrâye-pest cennet-i firdevs
Tâ ki ħabûl-i ĥüsn koned Bilâl-i Muĥammed
- 4 Âdem ü Nûĥ ü Ĥalîl ü Mûsâ vü 'Îsâ
Âmede mecmû'-ı der-Ċelâl-i Muĥammed
- 5 Şems ü kamer ü zemîn ĥaşr ne tâbed
Mâh ne-bâşed meger cemâl-i Muĥammed

[Peygamberlik Mührü]

Ĥatm-i risâlet-i ĥâtem-i risâlet şallallâhu 'aleyhi ve sellem ĥâzretlerinüñ zâhr-ı İslâm olan zâhr-ı aźherlerindeki ĥâtem-i nübüvvet beyânı *ĥitâmuĥu misk*⁴¹ ħabîlinden olmağın beyân-ı rivâyât-ı şîĥâĥ ile ifşâĥ olunur. Evvelâ hey'etinden rivâyât vardır. Cümlesinden 'alâ vechi't-taĥkîk ve't-tevfîk telĥîş ve telfîk olunan budur ki gögercin beyzası miĥdârı laĥmdan bir bığ'a-i nâşire ya'nî satĥ-ı bedenden bâriz ve mürtefi' bir kıızıla mâ'il ĥudde-i laĥife idi ki üzerinde sigil şeklinde siyâĥ ĥâller olup şa'rât-ı müctemi'a altında görünmekle sebz ü siyâĥ olmağ daĥı rivâyet olunmuşdur. Pes levn-i bedenlerine nisbet ĥumrete

⁴¹ Onun sonu misktir. Mütaffifin Suresi, 26. Ayet.

mâ'il olup levn-i şa'ra inzimâmıyla miskî-reng ve sebz-fâm olması hülâsa-i kelimât-ı huffâz u muhaddisîn olup ketifeyn-i şerîfeynlerinüñ eyemünüñde yâ eyserlerinde veyâ beynehümâda olmasında dağı rivâyât vardır. Lâkin eşaḥḥ-ı rivâyet ketf-i eyserlerinüñ cânib-i a'lâsı katında olmağdur. Pes beyne'l-ketifeyn takrîbi olur nihâyeti ketf-i eysere akreb olmuş olur. Nitekim hizâ'-i kalb-i şerîflerinde olmağ rivâyeti anı te'yîd ider. Hâkim bin Hikem bin 'Utbe'den rivâyetdür ki Hağ Te'âlâ her nebî ki ba's eyledi. Yed-i yemînlerinde şâme-i nübüvvet var idi. İllâ bizim peygamberimiz faḥr-i âlem şallallâhu 'aleyhi ve sellem ḥazretlerinüñ mübârek ketf-i şerîfleri arasında idi. İhtilâf itmişler ki ol mühr-i nübüvvet üzere ḥaṭṭ-ı mektûb var mı idi? Kimi Muḥammed resûlullâh yazılmışdı kimi *sir fe inneke manşûr*⁴² yazılmış idi kimi dâḥilinde *Allâhu vahdehu lâ şerîke leh*⁴³ ve zâhirinde *teveccehe ḥaysü kunte fe inneke manşûr*⁴⁴ yazılmışdı dimişler ve bunların birisi şihḥata irmemişdür. Nitekim ḥâfîzû'l-'aşr Şeyḥ İbn Hacer taşriḥ idüp taşḥîḥ ideni tevḥîm itmişdür ve Hâfîz Heysemî dimişdür ki Muḥammed resûlullâh yazılmışdur diye rivâyet iden ıṣba'-ı şerîflerinde olan ḥâtem ile müştebih olmağla böyle rivâyet olmuşdur ol mühr-i şerîf ḥâl-i vilâdetlerinde bile mi idi yâ soñra mı vağ' olmuşdur ihtilâf eylemişlerdür. Ḥadıṣ-i Bezzâz'da ve gayrîde vağt-i vağ'ı ve keyfiyyet-i vağ'ı ve ta'yîn-i vağ'ı beyân olunmuşdur. Bu vechle ki râvî ider. Peygamber ḥazretine didüm ki: "Yâ resûlallâh nice bildiñüz nebîsiz ve ne ile yakın geldi." Buyurdular ki: "İki melek geldi ve ben Baḥâ'-i Mekke'de idim. Biri birine didi ki baḥnını şakḳ eyle. Ol dağı yardı ve kalbümü çıkardı atdı. Pes derûn-ı şadrumı ve kalbümü ğasl eyledi. Andan biri didi ki *ḥayyâta baḥnehu* ya'nî baḥnını dik. Ol dağı diküp iki ketfüm arasına mühr urdı. Nitekim el-ân öyledür ve dönüp gitdiler. Gûyâ ki ben bu emri mu'âyene ile gördüm." Ebî Nu'aym rivâyetinde böyledür ki ḥîn-i vilâdet-i bâsa'âdetlerinde bir melek bir beyâz kîse getürüp içinden bir ḥâtem çıkardı ve mübârek ketfleri arasında vağ' itdi. Bu rivâyet üzere 'ağîb-i vilâdetde olmağ görünür vallâhu Te'âlâ a'lem.

Der-beyân-ı Mu'cizât

⁴² Yürü, şüphesiz galipsin.

⁴³ Allah tektir ve onun ortağı yoktur.

⁴⁴ Nerede olursan ol, şüphesiz galipsin.

A'zâ'-i zâhire-i hazret-i risâlet-penâh 'aleyhi şalâvatullâh: Aşhâb-ı siyer dimişlerdir ki: "Fark-ı hümayûnlarından kadem-i meymûnlarına dek her 'uzv-ı mübârekleri nice mu'cizeden hâlî degildir."

Ammâ mu'cizât-ı gîsû-yı müşg-bûyları: Hâlid bin Velîd'ün rağiyallâhu 'anh bir tâkıyyesi var idi. Her gâh ki muhârebeye varsa ol tâkıyyeyi geyardi. Ol gün ki leşker-i Şâm ile muhârebe itdi. Ol külâhı bulmayınca ziyâde maẖzûn oldu. Ba'de't-teftîş bulıcağ fevka'l-had münbasiş oldu. Sebeb-i tefak্কuddan su'âl itdiler. Didiler ki: "Ol tâkıyyede müy-ı dil-cûy-ı faħr-ı cihân nihân idi." Ol zamânda ki re's-i şerîflerin tahlık buyurdılar ve mübârek saçların aşhâba tevzî' buyurduklarında nâşıye-i şerîflerinden bir kaç târ-ı izzet-âşâr daħı baña 'itâ buyurdılar ve ben anı tâkıyyede maħfûz idüp tâc-ı sa'âdet idinmişümdür. Her ma'rekede ol külâh başumda idi. Zafer mukarrer idi.

Ammâ mu'cizât-ı rûy-ı mübârekleri Selmân-ı Fârîsî'den rağiyallâhu 'anhu mervîdür ki dimiş hazret-i risâlet-penâh şallallâhu 'aleyhi ve sellem bir kerre bâzûma yapışup hem-râh itdiler ve ümmü'l-mü'minîn Hazret-i 'Â'îşe rağiyallâhu 'anhâ menziline iletdiler. Hazret-i 'Â'îşe tebessüm itdi. Hazret-i 'aleyhi's-selâm sebebinden su'âl itdikde didi ki: "Yâ resûlullâh mübârek izârınız dikmege igne hâzır bulmadım. Süheyle-i enşariyyeden 'âriyet aldım. Ol igne elümden düşdi ve hâne târik oldu bulmadım. Şimdi ki sa'âdet ile geldiñüz mübârek cebîn-i mübînüñüzden bir şu'â'-ı sâti' iltimâ' itdi ki hâne rûşen olup ol nûr-ı pertevî ile sûzen-i güm-geştemi buldum.

[8] Beyt:

(Mef'ûlü Fâ'ilâtü Mefâ'ilü Fâ'ilün)

Ey nûr-ı dîde şem'-i ruĥet mihr ü mâh-râ

Zülfet şikeste revnağ-ı müşg-i siyâh-râ

Nûr-ı İlâh ez-meh-i rûy-ı tu lâmi'ast

Ber-dâr-ı burğa' ez-ruĥ u Be'nmâ İlâh-râ

Mu'cize-i rûy-ı mübârek: Birgün bir cemâ'at Enes bin Mâlik rağiyallâhu 'anhuñ ziyâretine vardılar. Öñlerine ta'âm getürdiler ve ol bir gizlü mendil içinde idi. Çün mihmânlar ta'âmdan fâriğ oldılar. Hazret-i Enes câriyelerine buyurdi âteş yakdılar ve ol mendili âteşe bıraktı. Bir laħzadan soñra âteşden süd gibi beyâz çıkardı ve bir ipliği

yanmamış idi. Mihmânlar ta'accüb idüp hikmetinden su'âl itdiler. Enes rağiyallâhu 'anh hazretleri buyurdılar ki: "Bu mendîl ile gâhî hazret-i risâlet-penâh mübârek yüzlerin silerlerdi. Her gâh kirlense vesahın bu tarîk ile izâle iderler idi."

Ammâ mu'cizât-ı 'ayn-ı münevverleri: Şihhata irişmişdür ki ol hazret nice quddâmlarından görürler ise hâlflerinden dahı öyle görürler idi. Nitekim 'Â'îşe-i Şiddîka rağiyallâhu 'anhâ hazretleri rivâyet iderler ki buyurmuşlar: *İnnî era fi'z-zulmeti kemâ era fi'd-đav'i ve innî era min hâlfî kemâ era min beyni yedeyye.*⁴⁵

Ammâ mu'cizât-ı gûş-ı hûşları: Mervîdür ki bîdârlıkları hâlinde nice işidirlerse hâbda dahı öylece işidirlerdi. Nitekim yevm-i Bedr'de Hazret-i 'Abbâs'dan yüz ukiyye altun fedâ istediler. 'Abbâs: "İzhâr-ı 'adem-i kudret idüp nereden getüreyim." didi. Hazret buyurdılar: "Ol zamân ki Ümmü'l-Fazl'a zer tapşırduñ virdüñ eger selâmetle gelürsem febihâ ve illâ evlâduma kısmet eylesesin." 'Abbâs didi ki: "Nice işitdün." Hazret buyurdılar: "Ağbereni Cebrâ'il aleyhi's-selâm."⁴⁶ Pes 'Abbâs İslâm'a geldi ve hem cümle cemâdât kelimâtını sa'âdet ile işidirlerdi ve hacet ve meder: "Es-selâmu 'aleyke yâ resûlallâh." dirler idi ve mesmû'-ı hazret olurdu.

Ammâ mu'cizât-ı dest-peyvesteleri: Dest-i mübârekleri her neye tokınsa hayr u bereket peydâ olurdu. Bedr ü Huneyn'de bir avuç türâbı vücûh-ı küffâra saçdıklarında cümlesinüñ çeşmine işâbet itdüğü gibi ve kefi pür-şereflerinde seng-i rîze tesbîh itdüğü gibi ve Ümm-i Ma'bed gûsfendini halb itdüğünde leben-i keşîr halb itdikleri gibi ve mess-i yed-i mü'eyyedleri berekâtı ile ta'âmlar bereket bulup miqdâr-ı kalîl cem'-i keşîre vefâ itdüğü gibi ve eşâbi'-i müteberrikeleri arasında cereyân-ı mâ gibi nitekim kütüb-i siyer-i nebîde tafşîl olunmuşdur. Kâtâde bin Milhân'uñ yüzine mübârek ellerin mesh itdiler. Yüzleri şöyle pür-nûr u ziyâ oldu ki mişâl-i 'aks-i mâh görünürdi.

Ammâ mu'cizât-ı zâhr-ı azherleri: Hâtem-i nübüvvet azher-i mu'cizât idi nitekim zikri sebkat eyledi.

⁴⁵ Hiç şüphesiz ki ben, ışıktâ gördüğüm gibi karanlıkta da görürüm ve muhakkak ki ben, ön tarafımdan gördüğüm gibi arka tarafımdan da görürüm.

⁴⁶ Cebrail bana haber verdi.

Ammâ mu'cizât-ı kadem-i pâkleri: Câbir Enşârî rağiyallâhu 'anhu eydür: "Menzilümde bir çâh var idi. Şuyı gâyetde şûr u nâ-hoş idi. Hâzrete şikâyet eyledim. Bir legen getürüp mübârek ayakların içinde yudılar ve fermânları ile ol şuyı kuyıya dökdüm. Eşer itdüğü şıhğa irmişdür." Ve dahı Câbir rağiyallâhu 'anhu hikâyet idüp eydür ki: "Kârzum var idi. Nahlistânun hâşılı düyûnuma vefâ itmedügin hâzrete 'arz itdüm. Nahlistânuma kadem-rence idüp hürmâ hürmenine mübârek ayakların vaz' itdiler. Andan oturup ğuramâ-yı Câbir gelsün diyü dâyinleri da'vet itdiler ve cümlesinün deynini ol maşşûlden vefâ itmez iken müstevfî edâ eyledi." Enes bin Mâlik rağiyallâhu 'anhu dimiş: "Hânemizde bir acı kuyı var idi. Lu'âb-ı dehân-ı müjde-dehânlarını ol çâha ilkâ itdiler. Şöyle şîrîn oldu ki Medîne'de bir öyle tatlı kuyı dahı yoğ idi." Ve Gülşûm bin el-Huşayn rağiyallâhu 'anhu ceng-i Uhud'da muhârebe iderken hulkûmlarına ok tokundu. Mübârek ağızları şuyın tokundurdu 'ale'l-fevr şıhhat buldı." Ve Muhammed bin Tayy'un eli kaynar kazğan içine girüp yandı. Mübârek ağızları şuyı ile şifâ buldı ve bir eli kesilmiş kimesne huzûr-ı pür-nûrlarına getirildi. Yed-i maqtû'asını mağalline vaz' idüp mübârek ağızları şuyın tokundurup okıdılar fi'l-hâl eyü oldu ve ğârda Şiddîk-ı ekber kademine zağm-ı mâr irdikde elem virdikde mübârek ağızları şuyı ile şifâ buldı ve ğazve-i Hayber'de Hayder-i Kerrâr kerremallâhu vechehu hâzretlerinün remedleri rîk-ı fem-i mübârekleri ile şifâ buldı ve mufaşşalât-ı kütüb-i siyerde dahı çok mufaşşalât-ı mu'cizât yazılmışdur. Tekellüm itseler esnâ-yı şenâyâlarından bir nûr zâhir olurdu ki pertevinden hâne rûşen olurdu. 'Â'îşe-i Şiddîka rağiyallâhu 'anhâ eydür ki: "Bir gice ki nevbet benüm idi ve hücremde çerâğum yoğ idi. Kudûm-ı behcet-keremleri ile hücreyi teşrîf itdüklerinde hücrede çerâğ kalmadüğün izhâr itdüm." Buyurdılar ki: "Ey 'Â'îşe ister misin ki fetilesiz ve revgansız saña bir çerâğ uyaram." Didim ki: "Ne'am."⁴⁷ Tebessüm itdiler. Miyân-ı esnân-ı nûr-efşânlarından bir nûr-ı rahşende tâbân oldu ve ol kadar imtidâd buldı ki şu'â'ı ile ba'zı koyun yünü egirdiler ve ba'zı câme dikdiler. Tâ hâb zamânına dek fûrûğı bâkî idi ve çün Hasan ve Hüseyin rağiyallâhu 'anhumâ teşnelikten şikâyet iderlerdi. Zebân-ı mübâreklerin menba'-ı zülâl-i 'irfân olan dehânlarına virirlerdi. Teşnelikleri zâ'il olurdu. Sîrâb olurlardı ve Selmân rağiyallâhu 'anhu üç yüz hürmâ ağacı yemiş

⁴⁷ Evet.

virince kırk ukiyye tılâ virmege ki her ukiyye ol zamânda kırk dirhem idi. Kitâbete kesilmiş idi. Hâzret-i risâlet şalavâtullâhi ‘aleyhi ve selâmuhu Selmân’ı şâhibi olan Yehûdî’den iştirâ itdiler ve zıkr olan kadar naḥleyi yed-i mü’eyyedleri ile dıkdiler. Hemân bir naḥleyi Hâzret-i ‘Ömer raḍiyallâhu ‘anhu dıkdiler. Cümle ḥâzret dıkdügi naḥl ol yıl yemiş virdi. Ancak ‘Ömer raḍiyallâhu ‘anhu dıkdügi virmedi. Hâzret-i faḥr-i ‘âlem ‘aleyhi’s-selâm buyurdılar ki: *Mâ şe’nu ḥâzihi*.⁴⁸ ‘Ömer raḍiyallâhu ‘anh didi ki: *Ene ğarastuhâ yâ resûlallâh*.⁴⁹ Pes ḥâzret ol naḥleyi çıkarup girü dıkdiler bi-iênillâh hem ol yıl yemiş virdi ve emvâl-i ğanîmetden bir beyza-i murğ miqdârı tılâ getürdiler. Hâzret şallallâhu ‘aleyhi ve sellem mübârek zebânların eṭrâfına ṭolandurup vezn itdiler bî-kem ü kâst râst kırk ukiyye çekdi. Selmân-ı Fârîsi ol tılâ ile Bilâl’i rıkk-ı Yehûdî’den ḥâlâş buyurdılar.

Tefâşîl-i mu‘cizât-ı bâhirelerine bu muḥtaşar kifâyet eylemez. Muṭavvelât-ı kütüb-i siyerde taştîr olunmuşdur. Numûne olmağ için bu maḥallde bu miqdâr üzere iktisâr olundu. *El-ḳalîl ü yedüllü ‘ale’l-keşîri ve’l-ḳatratü tünbiu ‘ani’l-ġadîri Allâhümme lâ tu’ahîznâ ‘ale’t-ṭakşîri fi’t-ta’bîri fe bâ’î’an ihâṭati nu’ûti ḥabîbike ḳaşîra*.⁵⁰ *“Felâ tahrimnâ ‘an şefâ’atihi yevme lâ yenfeu mu’înun velâ naşîr ve şalli ‘alâ seyyidînâ resûlike’l-beşîri’n-nezîr bedrü’d-düçâ şems-i duḥâ ve’s-sirâci’l-münîr ve nevvir ḳulûbenâ bi-envâri sünenihi’l-hâdiyyeti fi’z-zulümâti’d-deyâcir inneke ‘alâ mâ teşâ’u ḳadîr*.⁵¹

Temmet er-risâletü’ş-şerîfetü’n-nefîsetü’l-mevsûmetü bi’ş-şemâ’ili fi-evâ’il-i şehri’l-mevlûdi fi-şâmîni’l-aḥâdi ve’l-aşarâti min tâsi’i’l-mi’âti ‘an hicreti ḥabîbi’l-ma’bûdi şallallâhu Te’âlâ ‘aleyhi ve ‘alâ

⁴⁸ Bunun durumu nedir?

⁴⁹ Yâ resûlallâh! Onu ben dıktim.

⁵⁰ “Az çoġa işaret eder. Bir damla, gölden haber verir. Allahım, ifadedeki ihmalden dolayı bizi cezalandırma. Çünkü kolum, sevgilinin sıfatlarının çevrenmesine yetmez.” S1 ve R nüshaları burada bitmiştir.

⁵¹ Onun şefaatinde bizi mahrum bırakma. O gün ne yardımcı fayda verir ne de bir destek olan olur. Müjdeci ve ikaz edici efendimize senin elçine salat et. O karanlık gecenin dolunaydır, kuşluk güneşidir, aydınlatici kandildir. Ve zifiri karanlık gecelerde rehberlik eden sünnetlerin nurlarıyla kalbimizi aydınlat. Şüphesiz, Allah her şeye kadirdir.

âlihi ve şahbihi mâ vecebe'r-rükû' ve's-sücûd.⁵² Ve kad temmet hâzihi'l-hilyetü's-şerîfetü bi-ğamdillâhi ve 'avnihi ve ħüsni tevfiķihi ve's-şalatü ve's-selâmu 'ale'n-nebiyyi ve âlihi 'alâ yedi'l-'abdi'z-za'îfi'n-naĥîfi'l-müznibi'r-râcî rahmetehu Yûsuf bin Ahmed ğafarallâhu lehu ve livâlidayhi ve zâlike fi-muĥarremi'l-ĥarâmi senete erbâ'ate 'aşere ve mi'etin ve elf.'⁵³

Sonuç

Şeyhülislam Hoca Sa'deddîn Efendi (1537-1599) tarihî ve edebî bazı eserlerin tercümesini yapacak kadar Arapça ve Farsçaya vakıf, nazma ve nesre hakim âlim bir şahsiyettir. Her ne kadar kaynaklarda ona ait bir hilyeden çoğu kez bahsedilmiyorsa da söz konusu eserin iki nüshasının baş kısmındaki bilgiler, eserin sahibinin Şeyhülislam Hoca Sa'deddîn Efendi olduğunu göstermektedir. Eserin giriş bölümünü oluşturan Hz. Muhammed'e övgü ile sebep-i telif bölümleri; eserin esasını oluşturan Hz. Peygamber'in hilyesinin bütün ayrıntısıyla verildiği bölüm ve duayı içeren sonuç bölümüyle *Hilye-i Celiyye ve Şemâ'il-i 'Aliyye* tam bir hilye özelliği taşımaktadır. Bu yönüyle eser, mensur hilyelerin başarılı bir örneği durumundadır. Ayrıca *Hilye-i Celiyye ve Şemâ'il-i 'Aliyye* ile Hoca Sa'deddîn Efendi'nin küçük oğlu Mehmed Es'ad Efendi'nin *Gülistân-ı Şemâ'il* adlı manzum Hz. Peygamber hilyesi arasındaki dikkat çekici bazı benzerlikler, Şeyhülislam Hoca Sa'deddîn Efendi'nin hilyesinin Mehmed Es'ad Efendi'ye hilye yazma konusunda ilham kaynağı olduğunu göstermektedir. Gerek yukarıda sıralanan sebeplerden dolayı gerekse mensur hilye türünün ilk ve güzel örneklerinden biri olması sebebiyle *Hilye-i Celiyye ve Şemâ'il-i 'Aliyye*, Şeyhülislam Hoca Sa'deddîn Efendi'nin önemli edebî eserlerinden biri olarak kabul edilmelidir.

⁵² "Asil ve kıymetli şema'ille vasıflanan risale, 988 yılının rebü'l-evvel ayının başlarında tamamlandı. Yüce Allah, rüku ve secde olduğu sürece ona, evlad u iyaline, ashabına selametlik versin." M nüshası burada bitmiştir.

⁵³ "Allah'a şükürler olsun ki onun yardımıyla ve başarıyla bu şerefli hilye tamamlandı. Salat ve selam Hz. Peygamber'in ve onun evlad u iyalinin üzerine olsun. Güçsüz ve günahkâr olan, Allah'ın rahmetini uman Yusuf bin Ahmed'i, onun anne ve babasını Allah affetsin. 1114 Muharrem." Bu kısım sadece S2 nüshasında bulunmaktadır. Eserin sonundaki kayıttan anlaşıldığına göre bu nüsha, 1114/1702'de Yûsuf bin Ahmed tarafından istinsah edilmiştir.

Konuyla ilgili bazı çalışmalarda eserin adının *Hilye-i Celîle ve Şemâ'il-i 'Aliyye* olarak geçmesi yanlıştır. İki nüshasının baş kısmında eserin adının açıkça *Hilye-i Celiyye ve Şemâ'il-i 'Aliyye* olarak kaydedildiği görülmektedir. Ayrıca celiyye ve 'aliyye kelimelerinin bir arada kullanımı seci açısından daha uygundur. Bu nedenle eserin adı *Hilye-i Celiyye ve Şemâ'il-i 'Aliyye* olarak anılmalıdır.

Eser, şekil ve muhteva açısından baştan sona manzum hilyelerle aynı özellikleri taşımaktadır. Manzum hilyelerin en güzel ve olgun örnekleri de genellikle ana hatlarıyla Hz. Peygamber'e övgü, sebab-i telif, Hz. Peygamber'in hilyesi ve dua bölümlerinden oluştuğu gibi *Hilye-i Celiyye ve Şemâ'il-i 'Aliyye* de bu bölümlerden oluşmaktadır. Hem manzum hilyelerde hem de elinizdeki mensur hilyede önce Hz. Peygamber'in hilyesi ile ilgili rivayetler verilmiş daha sonra bu rivayetler üzerine açıklamalar yapılmıştır. Eserde Hz. Peygamber'in mucizelerine ayrıntılı bir şekilde yer verilmesi onu diğer hilyelerden ayıran bir özelliktir.

Muhakkak ki bütün mensur hilyelerin metinlerinin ortaya konulmasıyla çok daha kapsamlı karşılaştırmalar yapılacaktır. Mensur hilyelerin güzel bir örneği olan *Hilye-i Celiyye ve Şemâ'il-i 'Aliyye*'nin bu konuda çalışma yapacaklara yol gösterici olacağını düşünüyoruz.

Kaynakça

- Daş, Abdurrahman (2003). Hoca Saadeddin Efendi'nin Hayatı ve Eserleri. *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S.14, s. 165-207.
- Erdoğan, Mehtap (2013). *Türk Edebiyatında Manzum Hilyeler*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Gözütok Tamdoğan, Zehra (2016). Türk-İslam Edebiyatında Hilye ve Halîl B. Ali el-Kırımı'nin Mensur Hilye-i Nebevî'si. *İstem*, S. 28, s. 389-413.
- Lokman bin Hüseyin El-Urmevî, *Kıyâfetü'l-İnsâniyye Fî Şemâ'ili'l-Osmâniyye*, Fatih Millet Kütüphanesi, Ali Emiri Tarih No: 1216.
- Uğur, Ahmet vd. (1997). *Kitâbü't-Târîh-i Kühnü'l-Ahbâr Gelibolulu Mustafa 'Âlî Efendi*, I. Cilt, I. Kısım. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları.

DEMOKRAT PARTİ'NİN İKTİSADÎ İSTİKLÂL MÜCADELESİ *THE ECONOMIC INDEPENDENCE STRUGGLE OF DEMOCRAT PARTY*

Prof. Dr. Mehmet EVSİLE
Amasya Üniversitesi
mevsile@amasya.edu.tr

Özet

Demokrat Parti döneminde uygulanan ekonomik politikalar, iktidar dönemlerinde ve sonraki yıllarda tartışmalara konu olmuştur. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra dünyada oluşan ortama ve Amerika Birleşik Devletleri'nin uyguladığı ekonomik modellere paralel olarak, Demokrat Parti iktidarı da dışarıdan borçlanarak kalkınma modeli uygulamaya başlamıştır. İktidarın ilk yıllarında başarılı olan bu model, özellikle Demokrat Parti iktidarının ortalarından itibaren finans sıkıntısı yaşamaya başlamıştır. Bu sıkıntılarının sonunda 4 Ağustos 1958 Ekonomik İstikrar Programı ilân edilmiştir. İstikrar programının gerekçeleri ve sonuçları iktidar ve muhalefet partileri mensupları tarafından tartışılmıştır. Muhalefet mensupları bu programın bir "devalüasyon" olduğunu; iktidar partisi mensupları ise "prim sistemi" olduğunu, ekonomik uygulamaları ile bir "İktisadî İstiklâl Mücadelesi" verdiklerini söylemişlerdir. Bu makalede Demokrat Parti'nin uyguladığı ekonomik politikalarla ilgili Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi'ne yansıyan bilgiler işlenerek literatüre katkı yapılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Demokrat Parti, Ekonomik Programlar, Dış Borçlanma, 4 Ağustos 1958 İstikrar Programı.

Abstract

Economic policies applied in the Democrat Party period were debated during and after the ruling party of the time. After the World War II, parallel to the economical policies applied in the USA and in other countries, Democrat Party tried to improve the economy of the country through getting loans from other countries. The model was successful in the first period of the political power. However, financial problems appeared in the second period of their power. As a result of these problems, an Economic Stability Program was declared on 4th August 1958. The reasons and the results of the stability program were debated among the opposition parties and the political party in power. The members of the opposition parties claimed that this program was devaluation, while the members of the ruling party claimed that it was a "tipping system," and they were campaigning an "Economical Independence Struggle." This article contributes to the literature by examining the news and information about the economic policies of Democrat Party published in the official newspaper of the Turkish Grand National Assembly.

Keywords: Democrat Party, Economical Programs, Getting Foreign Loan, 4th August, 1958 Stability Program.

Giriş

1950 yılında Türkiye’de, siyasî alanda tek partili bir rejimden çok partili bir rejime geçiş sağlanmıştır. Bu geçişe paralel olmak üzere ekonomik alanda da yeni modeller uygulanmaya başlanmıştır. 1950 yılına kadar karma ekonomi modeli ve devlet işletmeciliği sistemi uygulanmış; 1950’den sonra liberal ekonomiye geçilmiş ve iktisadî devlet teşekküllerinin satışı fikri ön plâna çıkmıştır. Bununla birlikte, devlet bürokrasisinin gelenekleri, kamu iktisadî teşebbüslerinin yöneticilerinin, bu müesseseleri korumak yolundaki eğilimleri, yeni dönemdeki uygulamaların tam anlamıyla sonuçlanmasına imkân vermemiştir. 1950-1960 dönemi, Türkiye Cumhuriyeti tarihinin ilk büyük enflasyon olayının yaşanmasına, dönemin sonlarına doğru ciddi ekonomik darboğazların ortaya çıkmasına ve Türk ekonomisinin bütünü ile bir bunalım içerisine girmesine de sahne olmuştur (Kılıçbay, 1991: 103-105).

Demokrat Parti dönemindeki siyasî gelişmelerin ülkede bir tartışma konusu olması gibi, ekonomik alandaki gelişmeler de sert

tartışmalara sebep olmuştur. Bu konuda, uzman iktisatçılar tarafından yapılan çalışmalara ilâve olarak Türkiye Büyük Millet Meclisi bütçe görüşmelerindeki tartışmaları da ortaya koyarak literatüre katkıda bulunmaya çalışacağız. İşte, bu kaynaklarda geçen tartışmalar, Demokrat Parti döneminde uygulanan ekonomi politikaları, dış borçlanmalar ile 4 Ağustos 1958 tarihli ekonomik istikrar programı ve sonuçları üzerinde yoğunlaşmaktadır. Aşağıda bu konulardaki bilgiler, ayrıntılı bir şekilde verilmiştir.

1. Ekonomi Politikaları

Demokrat Parti iktidarı döneminde, tartışılan konulardan biri de ekonomi olmuştur. İktidar partisi mensupları, hükümet uygulamalarının başarılı olduğunu; buna karşılık muhalefet partileri mensupları da başarısız olduğunu ifade etmişlerdir.

Bu konudaki ilk açıklama, 1953 yılında Maliye Bakanı Hasan POLATKAN tarafından yapılmış, “2 yıl öncesine kadar zaman zaman dışarıdan hububat ithal etmek mecburiyetinde kalan Türkiye, halen dünyanın beşinci hububat ihracatçısı memleket haline gelmiştir” diyerek son 2 yılda hububat üretiminin yüzde 58,5 oranında arttığını ifade etmiştir¹. 1950'den sonraki iktisadî kalkınma programı diğer bir Maliye Bakanı tarafından şu şekilde açıklanmıştır²:

- 1-Üretime dönük yatırımların teşviki,
- 2-Özel teşebbüsün her suretle teşviki,
- 3-Üretimde kullanılan kredi miktarlarının sür'atle ve geniş ölçekte artırılmasına önem verilmesi,
- 4-Malî politikanın üretim faaliyetlerini teşvik edecek şekilde yürütülmesi.

Ekonomik ve malî konular, 4 Aralık 1957 tarihinde açıklanan hükümet programında da şöyle yer almıştır (Dağlı ve Aktürk 1988: 217).

¹ Maliye Vekili Hasan Polatkan (Eskişehir); 16.02.1953, TBMM, *TBMM TD (9. Dönem)*; C. 20, s. 304.

² Maliye Vekili Nedim Ökmen (Maraş); 20.02.1956, TBMM, *TBMM ZC (10. Dönem)*; C. 10, s. 302-304.

1-Bütçelerimizin iktisadî bünyeye uygun, tasarrufa riayetkâr ve muvazeneli olarak tanzim ve tatbiki,

2-İktisadî Devlet Teşekkülleri ve müesseselerinin programlarının sıkıca ve yeniden gözden geçirilerek kendi kendilerini idare edebilir hale getirilmeleri.

3-Devlet borçlarının ekonomik nizama menfî tesirler yapmayacak şekilde tanzimi, banka kredilerinin spekülâtif maksatlara tahsisini önleyecek murakabelerin takviyesi,

4-Dış tediye imkânlarının artırılması,

5-Yabancı kaynaklardan daha fazla istifadeler sağlanması, madde bolluğu teminine gidilmesi gibi tedbirlerin alınması.

1958 yılında ise, Demokrat Parti'nin Kalkınma Politikası 4 madde halinde açıklanmıştır³:

1-Nakit iktisadına müstenit ileri bir pazar yaratmak, bunun için bilhassa ziraât nüfusu muktedir kılmak,

2-Verimli bir sanayi kurabilmek için ana tesisleri kurmak,

3-İleri bir pazarın ve temel tesislerin kurulmasından istifade ederek Türkiye sanayiini tesis etmek,

4-Sayılan hizmetler için gerekli dış finansmanı temin gayesiyle, bilhassa yer altı servetlerini kıymetlendirmek.

Buna karşılık muhalefet sözcüleri, daha 1953 yılından itibaren ülkede iktisadî istikrarın bozulduğunu, çünkü bu yıldan itibaren ülkede enflasyonun her yıl yüzde 15 oranında arttığını ifade etmişlerdir⁴. Bu tespitlere diğer muhalefet sözcüleri de katılmışlar, ekonomik istikrarın bozulmuş olmasının en önemli işaretinin yüksek enflasyon oranı olduğunu söylemişlerdir⁵. 1957

³ Demokrat Parti Meclis Grubu Adına Yekta Teksel (Bursa), 27.02.1958, TBMM, *TBMM ZC (11. Dönem)*; C. 2, s. 1062.

⁴ Cumhuriyet Halk Partisi Meclis Grubu Adına İsmail Rüştü Aksal (Ankara), 19.02.1958, TBMM, *TBMM ZC (11. Dönem)*; C. 2, s. 199.

⁵ Cumhuriyetçi Millet Partisi Meclis Grubu Adına Ahmet Bilgin (Kırşehir), 21.02.1956, TBMM, *TBMM ZC (10. Dönem)*; C. 10, s. 383.

yılında Cumhuriyet Halk Partisi Grup sözcüsü tarafından bir "İktisadî Buhran Tablosu" çizilmiştir. Buna göre:

1-Ziraatte, sanayide istihsal tehlikeli bir surette aksamıştır,

2-Nakliyat faaliyetleri alt üst olmuştur,

3-Dış ticaret daralmakta, açık büyümektedir,

4-Para ve kredi politikası enflasyoncu olmakta devam etmiştir ve etmektedir,

5-Bu buhran iç ticarete mal kıtlığı, para değerinin düşmesi, ölçsüz fiyat artışları ve hayat pahalılığı şeklinde tecelli etmektedir⁶.

Enflasyon oranları konusunda da tartışmalar yaşanmıştır. Fransa, İngiltere, Belçika ve Hollanda gibi ülkelerde eşya fiyatlarında bir düşüş olduğu halde, 1951-1952 yıllarında Türkiye'de fiyatların yüzde 4 artış göstermiş olması Demokrat Partili milletvekilleri tarafından da eleştirilmiştir⁷. 1950-1955 yılları arasındaki enflasyon oranını muhalefet sözcüleri yüzde 42 olarak gösterdikleri halde⁸, iktidar partisi sözcüsü aynı yıllardaki enflasyon oranının yüzde 30-35 olduğunu söylemiştir⁹.

Ekonomide yaşanan bu olaylar, ülkede bazı sıkıntıların ortaya çıkmasına sebep olduğu için, iktidar ve muhalefet milletvekilleri tarafından hararetli bir şekilde tartışılmıştır. Hattâ iktidar milletvekilleri, bu konudaki başarısızlıkları kabul etmeyerek, gerçekleştirilen ekonomik uygulamaları "İktisadî İstiklâl Mücadelesi" benzetmesiyle savunmuşlardır.

⁶ Cumhuriyet Halk Partisi Meclis Grubu Adına Nüvit Yetkin (Malatya), 21.02.1957, TBMM, *TBMM ZC (10. Dönem)*; C. 17, s. 370.

⁷ Ahmet Hamdi Başar (İstanbul), 17.02.1953, TBMM, *TBMM TD (9. Dönem)*; C. 20, s. 400.

⁸ Cumhuriyetçi Millet Partisi Meclis Grubu Adına Ahmet Bilgin (Kırşehir), 21.02.1956, TBMM, *TBMM ZC (10. Dönem)*; C. 10, s. 381.

⁹ Bütçe Encümeni Namına Mazhar Şener (Giresun), 21.02.1956, TBMM, *TBMM ZC (10. Dönem)*; C. 10, s. 420.

2. İktisadî İstiklâl Mücadelesi

1956 yılından itibaren Demokrat Parti yetkilileri tarafından bu kavram dile getirilmeye başlanmıştır. İlk olarak Ankara Milletvekili Seyfi Kurtbek, “millî ekonomi, millî müdafaa ihtiyaçlarını karşılayabilmek için çok sür’atli ve çok geniş ölçüde kalkınmak mecburiyetindedir. Bu sebeptendir ki iktisadî kalkınma davamız her şeyden önce millî varlığımızın korunması, istiklâlin teminat altına alınması davasıdır. Ve öyle olduğu için de onu bir iktisadî istiklâl harbi diye adlandırmak yerinde olmuştur” sözleriyle konuyu gündeme getirmiştir¹⁰. Daha sonra konu, Demokrat Parti grup sözcüsü tarafından hükümetin takip ettiği ekonomi politikasını tarif etmek için kullanılmıştır¹¹: “Yedi sene gibi, değil devlet hayatında, fert hayatında dahi kısa zaman içinde semerelerini vermeye başlayan, Demokrat Parti iktidarının faaliyetlerini hakikaten bir iktisadî istiklâl mücadelesi olarak vasıflandırmak mümkündür.” Maliye Bakanı Hasan Polatkan ise, 19 Şubat 1958 tarihinde, “...hükümetimizin kalkınma politikasını her türlü güçlülere rağmen büyük bir azim ile bir iktisadî istiklâl davası olarak zaferle tetviç etmeye çalışmaktadır”¹²; 20 Şubat 1959 tarihinde ise, “...mutlaka kazanılması lâzımgelen iktisadî istiklâl mücadelesine, iktidara geldiğimiz günden beri büyük bir azim ve cesaretle girişmiş bulunuyoruz” şeklindeki sözleriyle ülkedeki ekonomik durumu mutlaka kazanılması gereken bir millî mücadele şeklinde tarif etmiştir¹³.

Ancak olayların akışına bakıldığı zaman, “İktisadî İstiklâl Mücadelesi” diye tarif edilen gelişmelerin, geniş ölçüde bir dış borçlanma ve geri ödeme zorluğuna düşüldüğü zaman da Türkiye Cumhuriyeti tarihinin ilk ekonomik istikrar programı olan 4

¹⁰ Seyfi Kurtbek (Ankara); 21.02.1956, TBMM, *TBMM ZC (10. Dönem)*; C. 10, s. 412.

¹¹ Demokrat Parti Meclis Grubu Adına Avni Yurtbayrak (Zonguldak), 27.02.1957, TBMM, *TBMM ZC (10. Dönem)*; C. 17, s. 1110.

¹² Maliye Vekili Hasan Polatkan (Eskişehir); 19.02.1958, TBMM, *TBMM ZC (11. Dönem)*; C. 2, s. 155.

¹³ Maliye Vekili Hasan Polatkan (Eskişehir); 20.02.1959, TBMM, *TBMM ZC (11. Dönem)*; C. 7, s. 282.

Ağustos 1958 kararlarının yürürlüğe sokulması olduğu görülmektedir.

3. Türkiye'nin Aldığı Dış Yardımlar

Türkiye'nin aldığı dış yardımlar konusunda da çeşitli görüşler açıklanmıştır. 30 Haziran 1954 tarihine kadar Amerika Birleşik Devletleri'nin Türkiye'ye yaptığı iktisadî yardımın 495.848.000 dolar olduğu¹⁴; bu miktarın 30 Haziran 1955 tarihi itibarıyla 601.025.000 dolara çıktığı, askerî yardımların bu meblâğın dışında olduğu ifade edilmiştir¹⁵. 1958 yılında Türkiye'ye gelen Amerikan yardımının 809.000.000 dolar¹⁶; 1959 yılında ise, bu rakamın 1.078.000.000 dolar olduğu diğer muhalefet sözcüleri tarafından ifade edilmiştir¹⁷. 1958 yılına kadar Amerikan askerî yardımının ise 1.700.000.000 dolar olduğu, Dışişleri Bakanı tarafından açıklanmıştır¹⁸.

Bu rakamlar, büyük meblâğlarda dış borçlanma kredisinin yüksek olduğunun göstergesi olarak kabul edilmiş; ancak bazı iktisatçılar, bunun tersi istikamette görüş ifade etmişler, alınan miktarın Türkiye'nin ihtiyaçlarına karşılık olamadığını yazmışlardır. Hattâ 1954 yılında Amerika Birleşik Devletleri'ni ziyaret eden Cumhurbaşkanı Celâl Bayar'ın kredi taleplerine olumsuz cevap verilerek, Türkiye'nin biraz toparlanması gerektiği dile getirilmiştir. 1955 yılında Türkiye'nin 300 milyon dolarlık kredi talebi geri çevrilmiştir (Yenal, 2017: 104-105).

Muhalefet partisi sözcüleri, dışardan alınan bu yardımların ülke için en iyi şekilde kullanılmamış olduğunu iddia etmişler¹⁹, ele geçen bu fırsatın lâyıkıyla kullanılıp kullanılmadığını tartışmaya

¹⁴ Cumhuriyetçi Millet Partisi Adına Osman Bölükbaşı (Kırşehir), 19.02.1955, TBMM, *TBMM ZC (10. Dönem)*; C. 5, s. 252.

¹⁵ Cumhuriyetçi Millet Partisi Meclis Grubu Adına Ahmet Bilgin (Kırşehir), 21.02.1956, TBMM, *TBMM ZC (10. Dönem)*; C. 10, s. 361.

¹⁶ Kasım Gülek (Adana); 20.02.1958, TBMM, *TBMM ZC (11. Dönem)*; C. 2, s. 228.

¹⁷ Hamza Eroğlu (Adana); 28.02.1959, TBMM, *TBMM ZC (11. Dönem)*; C. 7, s. 1383.

¹⁸ Hariciye Vekili Fatin Rüştü Zorlu (Çanakkale); 25.02.1958, TBMM, *TBMM ZC (11. Dönem)*; C. 2, s. 616.

¹⁹ Cumhuriyet Halk Partisi Meclis Grubu Adına Rıza Tekeli (Adana), 27.02.1957, TBMM, *TBMM ZC (11. Dönem)*; C. 2, s. 1060-1061.

açmışlardır²⁰. 1957 yılı bütçe görüşmelerinde, yatırımların daha çok bina inşaatı gibi verimsiz alanlara yapılması eleştirilerek, Ankara'da 10-20 milyonluk iş hanları ve genel müdürlük binalarının yapılmasının ertelenmesi de istenmiştir²¹. Bu şekilde gerçekleştirilen iktisadî kalkınmanın sağlam temellerden mahrum kaldığı ifade edilmiştir²². Hükümetin ekonomi politikaları, diğer bir oturumda, "...alabildiğine sun'î iştirâ gücü yaratmak, devamlı şekilde istihsal artışını sağlayacak tedbirleri almadan istihlâki teşvik etmek, gelişigüzel kredi dağıtmak, gelişigüzel borçlanmak, gelişigüzel masraf yapmak, gelişigüzel yatırım yapmak suretiyle ve bile bile, memleketi içine sürükledikleri bu vahim buhran sonunda bizi dış borçlarımızı ödeyemez ve yeni yardım ve kredilerin desteği olmaksızın ayakta duramaz hale düşürmüştür" sözleriyle eleştirilmiştir²³.

Demokrat Parti hükümetlerinin uyguladığı enflasyoncu politikaların sonucunda iç fiyatlarla dış fiyatlar arasında uçurumlar oluşmuş, ihracat yapabilmek için hükümetler, çeşitli şekillerde prim ve sübvansiyon uygulamaları yapmak mecburiyetinde kalmış bu durum da iç fiyatlar üzerindeki tazyiki artırmıştır. İthalât ihtiyacının artması üzerine dış ticaretin sağlam usullerle alâkası kesilmiş, bu durum fırsatçılara büyük ve gayrimeşru kazançlar sağlamıştır. Bu tablonun sonucu olarak dış ülkelere sermaye ve döviz kaçırılması olayları görülmeye başlanmıştır²⁴. Böylece Türkiye, 1958 yılı itibarıyla borçlarını ödeyebilmek için, hattâ ordularını besleyebilmek için dış yardıma muhtaç hale gelmiştir²⁵.

²⁰ Cumhuriyet Halk Partisi Meclis Grubu Adına İsmail Rüştü Aksal (Ankara), 20.02.1959, TBMM, *TBMM ZC (11. Dönem)*; C. 7, s. 329.

²¹ Cumhuriyetçi Millet Partisi Adına Osman Bölükbaşı (Kırşehir), 21.02.1957, TBMM, *TBMM ZC (10. Dönem)*; C. 17, s. 395.

²² Cumhuriyet Halk Partisi Meclis Grubu Adına Fethi Çelikbaş (Burdur), 25.02.1959, TBMM, *TBMM ZC (11. Dönem)*; C. 7, s. 747.

²³ Cumhuriyet Halk Partisi Meclis Grubu Adına Ferit Melen (Van), 19.02.1960, TBMM, *TBMM ZC (11. Dönem)*; C. 12, s. 36.

²⁴ Cumhuriyet Halk Partisi Meclis Grubu Adına İsmail Rüştü Aksal (Ankara), 20.02.1959, TBMM, *TBMM ZC (11. Dönem)*; C. 7, s. 316-317.

²⁵ Hıfzı Oğuz Bekata (Ankara), 21.02.1959, TBMM, *TBMM ZC (11. Dönem)*; C. 7, s. 364.

4. 4 Ağustos 1958 İstikrar Programı

a. Sebepleri

1953 yılından sonra Türkiye'ye yardım sağlayan uluslararası finans kuruluşları, dünya ekonomisinde meydana gelen gelişmelere bağlı olarak, Türkiye'ye, devalüasyona gidilmesi için baskı yapmaya başlamışlardır. Demokrat Parti Hükümeti, Millî Korunma Kanunu'nu yeniden yürürlüğe koyarak fiyat denetimlerini arttırma, ticarî banka kredilerini sınırlandırma ve faiz oranlarını arttırma gibi kısmî düzenlemeler yapmış, ancak tercih ettiği popülist politikalarından dolayı enflasyonu besleyen uygulamalardan vazgeçmemiştir. 1958 yılından itibaren Türkiye'ye yardımda bulunan ve Amerika Birleşik Devletleri'nin denetimi altında olan konsorsiyum, dış yardımların gereken seviyede sürdürülebilmesi için bir stabilizasyon programının uygulanmasının gerekli olduğunu ifade etmişlerdir. Bu şekilde bir döviz darlığının ortaya çıkma ihtimalinin, Türk ekonomisini kısa sürede krize sürükleyeceği görülmüştür. Dışarıdan gelen baskılar olmasa bile, ekonominin iç dengelerinin sağlanması düşüncesi, hükümeti, 4 Ağustos 1958 istikrar programını uygulamaya koymaya mecbur etmiştir (Turgut, 1991: 183-184).

Dış kredilerin azalması, Demokrat Parti yönetimini gerçekleri kabule zorlamış, 1958 Ağustos'unda IMF ile bir istikrar programı üzerinde anlaşmaya varılmıştır. Bu anlaşma, gerçekte, uluslararası finans kuruluşları vasıtasıyla alacaklılara teminat verilerek yapılan bir borç erteleme anlaşmasıdır (Yenal, 2017: 106).

b. Esasları ve Uygulanması

İstikrar programının belli başlı unsurları şunlardır: Devalüasyon; Dış Borç Ertelemesi; Para ve Maliye Politikasına Kısıtlamalar; Dış Ticaretin Serbestleşmesi; KİT Fiyatlarının Serbestleşmesi (Taş, 2014).

Bu programın gerekçesi, Maliye Bakanı Hasan Polatkan tarafından,

1-Amme sektörü sahasındaki enflasyonist temayüllerin bertaraf edilmesi,

2-Hususi sektör sahasında da, banka kredilerinin daha sıkı bir kontrole tabi tutulması,

3-Gerek amme sektörü gerek hususî sektörde ittihaz olunan bu tedbirlerin tatbikini sağlamak üzere dış tediye gücümüzün artırılması,

4-Yatırımlarımızın tediye muvazenesi ve istihsal üzerinde sür'atle müsbet neticeler verecek istikametlere tevcihi olarak belirtilmiş, bu sonuçları elde etmek için dış yardımlara ihtiyaç olduğu ifade edilmiştir²⁶.

İstikrar programın kredi desteğinin sağlanması için Amerika Birleşik Devletleri, Batı Almanya, İngiltere ve Avrupa İktisadî İşbirliği teşkilâtına üye olan ülkelerden toplam 359 milyon dolarlık bir yardım sağlanmıştır. Bu miktarın 25 milyon doları Amerika Birleşik Devletleri Cumhurbaşkanı'nın özel yardım fonundan, 37,5 milyon doları Development Loan Fund'dan, 37,5 milyon doları Eximbank'tan, 15 milyon doları ziraî sektörden, 75 milyon doları İCA yardımlarından temin olunmuş; ayrıca 1948, 1949, 1952 yıllarında Amerika'dan alınmış olan kredilerin vâdeleri gelmiş taksitleri ile 1965 yılına kadar ödenmesi gerekecek 44 milyon dolar tutarındaki taksitlerinin tediyesi de 1965' ten sonra başlamak üzere uzun vadeli bir tecile tâbi tutulmuştur. Avrupa İktisadî İşbirliği Teşkilâtından 100 milyon, Milletlerarası Para Fonu'ndan 25 milyon dolarlık kredi sağlanmıştır²⁷. Hattâ Cumhurbaşkanı Celâl Bayar, 1 Kasım 1958 tarihli meclis açış nutkunda, nakit ve borçlarımızın uzun vadeli tediyeye bağlanması suretiyle temin edilen yardımın 750 milyon doları aştığını ifade etmiştir²⁸. Muhalefet sözcüleri, hükümet yetkilileri tarafından açıklanan 359 milyon dolarlık yardım paketinin önemli bir kısmının ileriki yıllarda yapılacak projelere destek şeklinde alınabileceğini, nakit olarak yurt dışından temin

²⁶ Maliye Vekili Hasan Polatkan (Eskişehir); 20.02.1959, TBMM, *TBMM ZC (11. Dönem)*; C. 7, s. 283.

²⁷ Maliye Vekili Hasan Polatkan (Eskişehir); 20.02.1959, TBMM, *TBMM ZC (11. Dönem)*; C. 7, s. 288.

²⁸ Cumhuriyet Halk Partisi Meclis Grubu Adına İsmail Rüştü Aksal (Ankara), 20.02.1959, TBMM, *TBMM ZC (11. Dönem)*; C. 7, s. 325.

edilen yardımın 148 milyon dolardan ibaret olduğunu öne sürmüşlerdir²⁹. Buna rağmen, bu programın dış kredi ve yardımlarla desteklenmesinin temin edilmiş olması, yine Maliye Bakanı tarafından bir başarı olarak gösterilmiştir³⁰.

Diğer taraftan yurt dışından yapılacak yardımların, Türk lirasının devalüe edilmesi şartına bağlandığı³¹, 4 Ağustos kararları ile paramızın değerinin yüzde 230 oranında düştüğü iddia edilmiştir³². Nitekim Milletlerarası Para Fonu'nun 3 Ağustos 1958 tarih ve 286 numaralı bülteninde, Amerikan Dolarının Türk Lirası karşılığının 280 kuruştan 900 kuruşa çıkartıldığı açıklanmıştır³³. Ancak hükümet yetkilileri, bu işleme "devalüasyon" değil, "prim sistemi" demişlerdir. Türk parasının dolar karşısında 280 kuruştan 900 kuruşa çıkmasına paralel olarak yurt içindeki fiyatların bu oranda artmadığı³⁴, döviz alış ve satışlarında kabul edilen fiyatların devalüasyonun varlığını göstermeyeceğini, buna prim sistemi denildiğini dile getirmişlerdir³⁵. Muhalefet milletvekilleri ise, bu işleme neden devalüasyon değil de prim sistemi dendiğini şu şekilde açıklamışlardır³⁶: " ...niçin hükümet buna devalüasyon demiyor? Çünkü devalüasyon, eğer bir hükümetin kusurlarından ileri gelmemiş ve harp gibi bir fevkalâde sebepten neşet etmiş ise, hükümet cesaretle onun adını kor ve bu bir devalüasyondur der. Fakat devalüasyon, hükümetin arkası alınmayan bir sürü hatalarının neticesi olarak gelmişse, bu ismin

²⁹ Cumhuriyet Halk Partisi Meclis Grubu Adına İsmail Rüştü Aksal (Ankara), 20.02.1959, TBMM, *TBMM ZC (11. Dönem)*; C. 7, s. 326.

³⁰ Maliye Vekili Hasan Polatkan (Eskişehir); 20.02.1959, TBMM, *TBMM ZC (11. Dönem)*; C. 7, s. 286.

³¹ Hıfzı Oğuz Bekata (Ankara), 21.02.1959, TBMM, *TBMM ZC (11. Dönem)*; C. 7, s. 364.

³² Cumhuriyet Halk Partisi Meclis Grubu Adına İsmail Rüştü Aksal (Ankara), 20.02.1959, TBMM, *TBMM ZC (11. Dönem)*; C. 7, s. 322.

³³ Hıfzı Oğuz Bekata (Ankara), 21.02.1959, TBMM, *TBMM ZC (11. Dönem)*; C. 7, s. 365.

³⁴ Bütçe Encümeni Namına Behzat Bilgin (İzmir), 22.02.1959, TBMM, *TBMM ZC (11. Dönem)*; C. 7, s. 420.

³⁵ Maliye Vekili Hasan Polatkan (Eskişehir); 22.02.1959, TBMM, *TBMM ZC (11. Dönem)*; C. 7, s. 424.

³⁶ Hıfzı Oğuz Bekata (Ankara), 21.02.1959, TBMM, *TBMM ZC (11. Dönem)*; C. 7, s. 366.

zikredilmesinden hükümetler umumiyetle kaçarlar ve bizde olduğu gibi onun ismine (Prim sistemi) derler. Devalüasyon adını ifadeden çekinirler, çünkü bunun mes'uliyetleri olduğunu bilirler." Aynı sözcü konuşmasının başka bir yerinde, 4 Ağustos 1958 kararı ile yapılan işlemin, ecnebi dövizlerinin rayiçlerini toptan yükseltmek, fiilî ve umumî sahada memleket parasının kıymetini toptan düşürmek şeklindeki devalüasyon tarifine uyduğunu ve yapılan işlemin tıpatıp bir devalüasyon olduğunu ifade etmiştir³⁷.

Programı açıklayan kararnamelerde veya sonradan ilân edilen metinlerde "devalüasyon" kelimesi geçirilmemiştir. Ondan sonra da Demokrat Parti iktidarda olduğu sürece bürokraside "Türk Lirası'nın Devalüasyonu" sözü millî değerlere bir hakaret gibi sayılmış ve ağza alınmamıştır. Gerçek durumun kabulünden başka bir şey olmayan, bir anlamda geçmişteki politikaların başarısızlığını simgeleyen ve bir anlamda da gelecekteki iktisadî büyümeyi sağlayıp, işsizliğin artışı önlemek için çok gerekli bir adım olan bu basit iktisat politikası tedbiri büyük bir şeref ve haysiyet meselesi haline getirilmiştir. Sonuçta devalüasyon hukukî bir değişiklik olarak değil, fiilî bir uygulama olarak yapılmış; Türk Lirası'nın değerini düşürmek yerine bütün döviz çıktısı gerektiren işlemlerden 1 dolar başına 6,22 TL vergi alınması ve döviz girdisi sağlayan işlemlere aynı miktarda destek verilmesi kararlaştırılmıştır (Taş, 2014).

4 Ağustos 1958 kararının amacı, Maliye Bakanı tarafından, milletimizin hayat seviyesinin muassır medenî memleketlerdeki seviyeye sür'atle ulaştırılması ve Türkiye'nin Avrupa camiası içindeki rolünü, bihakkın ifa edebilmesi için, bir an evvel iktisaden kuvvetli bir hale getirilmesi olarak açıklanmıştır³⁸. Muhalefet sözcülerine göre ise, enflasyonu bertaraf ve iktisadî hayatta temelinden sarsılan istikrarı yeniden temin etmek maksadıyla alınan kararların, mahiyet, muhteva ve hedefleri itibarıyla memlekete çok pahalıya ve vatandaşa ağır fedakârlıklara mal olan

³⁷ Hıfzı Oğuz Bekata (Ankara), 21.02.1959, TBMM, *TBMM ZC (11. Dönem)*; C. 7, s. 365.

³⁸ Maliye Vekili Hasan Polatkan (Eskişehir); 20.02.1959, TBMM, *TBMM ZC (11. Dönem)*; C. 7, s. 281.

bir "tasfiye hareketi"ne girişildiği şeklinde yorumlanmıştır³⁹. 1958, 1959 ve 1960 yıllarında ülkenin ödemekle mükellef bulunduğu borç tutarının 120 milyon doları aşarak gelirlerimizin yüzde 40'ına ulaştığı hesaplanmıştır⁴⁰. İstikrar programının başarılı olamadığı, vatandaşa yeni külfetler ve sıkıntılar getirmiş olmasına karşılık, elde edilen neticelerin tatmin edici olmadığı tesbit edilmiştir⁴¹. 1960 yılı itibarıyla Türkiye'nin yıllık ödeme vasıtalarına olan ihtiyacının 600 milyon dolar, buna karşılık ihracattan elde ettiği gelirin 300 milyon dolar olduğu, arada kalan kısmın dış yardımlar ve kredilerle kapatılmak mecburiyetinde kaldığı, bunun da Türkiye'nin hızla borçlanmasına yol açtığı dile getirilmiştir⁴².

c. Alman Sonuçlar

İthalata yeniden serbestî getirilmiştir. Para arzı ve bütçe harcamaları kısıtlanmıştır. KİT üretim ve hizmetlerinin fiyatları yükseltilmiştir. 1958 istikrar tedbirlerinin uygulanması ile dış ekonomik ilişkilerdeki tıkanıklık giderilmiştir. Dış kredinin açılması ve ihracatın artması sonucu ithalât da yükselmiştir. Devalüasyondan sonra dış ticaret hacmi yeniden genişlemiş ve buna paralel olarak dış ticaret açıkları da artmıştır. Bunun yanı sıra gerek yüksek oranlı devalüasyon, gerekse devletin kontrolündeki fiyatların yeni ayarlamalarla yükseltilmesi sonucu fiyat artışları sürmüştür. 1958 istikrar tedbirleri, ödemeler bilançosu açıklarını azaltmak ve enflasyonla mücadelede başarısız olmuştur. Zaten 1950-1960 dönemi, plânsız ve dengesiz bir büyümenin gerçekleştiği bir dönem olmuştur (Karaçor-Atabey, 2001: 121-122).

³⁹ Cumhuriyet Halk Partisi Meclis Grubu Adına İsmail Rüştü Aksal (Ankara), 20.02.1959, TBMM, *TBMM ZC (11. Dönem)*; C. 7, s. 313.

⁴⁰ Cumhuriyet Halk Partisi Meclis Grubu Adına İsmail Rüştü Aksal (Ankara), 20.02.1959, TBMM, *TBMM ZC (11. Dönem)*; C. 7, s. 319.

⁴¹ Cumhuriyet Halk Partisi Meclis Grubu Adına Ferit Melen (Van), 19.02.1960, TBMM, *TBMM ZC (11. Dönem)*; C. 12, s. 56.

⁴² Cumhuriyet Halk Partisi Meclis Grubu Adına Ferit Melen (Van), 19.02.1960, TBMM, *TBMM ZC (11. Dönem)*; C. 12, s. 53.

Sonuç

Türkiye ekonomisi açısından bir dönüm noktası teşkil eden 1950-1960 dönemi hakkında şöyle bir çerçeve çizmek mümkündür (Kanca, 2012: 60): İktisat felsefesi, ekonomide serbestleşme ve özel teşebbüse ağırlık verme yönünde olmuştur. KİT'lerin özel kesime devredilerek özel girişimin ekonomideki payının artırılmasına dönük ciddi başarılar sağlanamamıştır. 1950-1960 dönemi tüketici kesiminde ihtiyaç geliştiren ve talep yaratan bir dönem olmuştur. 1950-1960 dönemi belli alanlarda ekonomik alt yapı faaliyetlerine sahne olmasına rağmen bu dönemdeki alt yapı belli bir plân dahilinde gerçekleşmemiştir. Demokrat Parti döneminin özellikle ikinci yarısında; enflasyon dış ödeme problemleri ve buna bağlı olarak ortaya çıkan devalüasyon olgusu günümüze kadar gündem konusu olmuştur.

Sonuç olarak, yoğun bir şekilde dış borçlanmaya gidilmesi, Demokrat Parti iktidarı döneminde ekonomik istikrarın kurulmasına engel olmuştur. Borcun borçla ödenmeye çalışılması ve uluslararası finans kuruluşlarına bağıllık, ülkenin geleceğini ipotek altına almıştır. Bu sıkıntılar, Demokrat Parti'nin demokratik olmayan yollardan iktidarı devretmesine sebep olduğu gibi, daha sonraki dönemlerde devlet ve toplum hayatında yaşanacak birçok problemlere zemin teşkil etmiş; günümüze kadar da ülkemizde ekonomik ve siyasî istikrarın kurulmasını engellemiştir. Periyodik olarak aynı problemler defalarca yaşanarak, ülkenin kaynakları, verimli bir şekilde kullanılamamıştır.

Kaynakça

1-TBMM Tutanak Dergisi ve Zabıt Ceridesi

Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi (9. Dönem); C. 20, Ankara, 1953.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (10. Dönem); C. 5, Ankara, 1955.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (10. Dönem); C. 10, Ankara, 1956.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (10. Dönem); C. 17, Ankara, 1957.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (11. Dönem); C. 2, Ankara, 1958.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (11. Dönem); C. 7, Ankara, 1959.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (11. Dönem); C. 12, Ankara, 1960.

2- Kitap ve Makaleler

Dağlı Nuran-Belma Aktürk (1988). *Hükümetler ve Programları I. Cilt 1920-1960*. Ankara: Türkiye Büyük Millet Meclisi Yayını.

Kanca, Osman Cenk (2012). 1950-1960 Arası Türkiye'de Uygulanan Sosyo-Ekonomik Politikalar. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 9, S. 19, s. 47-63.

Karaçor, Zeynep-Atabey Ayşegül (2001). Türkiye Ekonomisinde Uygulanan İstikrar Politikalarının Tarihsel Süreç İçinde Analizi ve Bu Süreç İçerisinde Karar Birimlerinin Rolü. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksek Okulu Dergisi*, C. 4, S. 1, s. 117-148.

Kılıçbay, Ahmet (1991). *Türk Ekonomisi*. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Taş, Mahir (2014). Menderes Döneminin Ekonomi Politikası ve 1958 İstikrar Programı. *Mevzuat Dergisi*, C. 7, S. 76.

Turgut, Serdar (1991). *Demokrat Parti Döneminde Türkiye Ekonomisi*. Ankara: Adalet Matbaacılık.

Yenal, Oktay (2017). *Cumhuriyet'in İktisat Tarihi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

**KADIZÂDELİLERİN DİN VE AHLÂK ANLAYIŞINI
YANSITAN BİR ESER: SEYYİDÎ'NİN *ŞİFÂ'-İ KULÛB'*U**
*A BOOK THAT REFLECTS UNDERSTANDING OF RELIGION AND
ETHICS OF THE FANS OF THE KADIZÂDE:
SAYYİDÎ'S SHİFA-İ KULÛB*

Doç. Dr. Mücahit KAÇAR
Amasya Üniversitesi
mukac80@gmail.com

Özet

Türk edebiyatında kaleme alınmış eserler içinde ahlâk kitaplarının önemli bir yeri bulunmaktadır. Bu kitaplarda, hem genel inanç esasları ve ibadetler hakkında bilgi verilir hem de güzel ahlâk hakkında tavsiyeler sunulur. Türk edebiyatında bu konuda yazılmış eserlerden birisi de Seyyidî'nin *Şifa-i Kulûb*'udur. Seyyidî, 17. yüzyılda yaşayan bir Osmanlı âlimi ve şâiridir. Bu eserini yazmadan önce *Manzûme-i Akâid* isimli manzum bir eser kaleme almış ve daha sonra aynı konuları mensur olarak yeniden yazmıştır. Seyyidî, *Şifâ'-i Kulûb* ismini verdiği bu eserinde *Manzûme-i Akâid* isimli eserinden de alıntılar yapmıştır. *Şifâ'-i Kulûb*'un şimdilik İstanbul, Konya ve Çorum kütüphanelerinde olmak üzere üç nüshası bilinmektedir. Bu eserde, güzel ahlâka dair bilgiler 92 bölüm hâlinde aktarılmaktadır. Seyyidî, bu eserindeki genel tavrıyla 17. yüzyıldaki meşhur Kadızâdeliler ve Sivasîler kavgasında Kadızâdeliler tarafında yer alan bir âlim görüntüsündedir. Zira *Şifâ'-i Kulûb*'da tasavvufî görüşler ve mutasavvıflar hakkında olumsuz görüşler bulunmakta, hatta eserin bazı yerlerinde mutasavvıfların bu söz ve davranışlarıyla kâfir oldukları belirtilmektedir.

Bu çalışmada Seyyidî'nin kimliği hakkında eserlerinden hareketle bazı bilgiler sunulduktan sonra *Şifâ'-i Kulûb*'un muhtevâsı hakkında ayrıntılı bir inceleme yapılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Seyyidî, Şifâ'-i Kulûb, Manzûme-i Akâid, Kâdızâde, Sivâsî.

Abstract

Ethics books have an important place among the works in Turkish literature. In these books, both general principles of belief and worship are provided, and advices on good morality are given. One of the books written on this subject in Turkish literature is the book of Sayyidî called *Shifâ-i Kulûb*. Sayyidî is an Ottoman scholar and poet lived in the 17th century. He first wrote a book titled *Manzûme-i Akâid* in verse, and then rewrote the same subjects in prose. In this new book that he called *Shifâ-i Kulûb*, he made poetic quotations from his work *Manzûme-i Akâid*. Three copies of the work are currently available in Istanbul, Konya and Çorum libraries. In this work, the beliefs about good morals in the Islamic tradition are conveyed in 92 sections. In terms of his general attitude in his work, Sayyidî seems to be one of the scholars on the side of Kadızades in the famous 17th-century fight of Kadızades and Sivasies, since there are negative views on mystical views and Sufis in this work, and in some parts of the work Sufis are called unbelievers.

In the present study, a detailed examination on the content of *Şifâ-i Kulûb* will be made after presenting some information on Sayyidî's identity based on his works.

Keywords: Sayyidî, Shifâ-i Kulûb, Manzûme-i Akâid, Kadızâde, Sivâsî.

Giriş

Türk edebiyatında estetik kaygılarla ele alınmış metinler yanında dinî, ahlâkî, felsefî, sosyal, tarihî vb. sahalarda da bilgi vermek amacıyla manzum veya mensur olarak yazılan eserler de mevcuttur.¹ Bu eserler içerisinde ahlâk kitaplarının büyük bir yekûn tuttuğu görülmektedir. Türk edebiyatında kaleme alınmış ahlâk kitaplarından biri olup bugüne kadar herhangi bir bilimsel çalışmaya konu edilmeyen *Şifâ'-i Kulûb* da muhtevâsı itibariyle bu

¹ Türk edebiyatındaki bu öğretici eserlerin tasnifi hakkında ayrıntılı bir çalışma için bk. Kiremitçi, 2015: 313-352.

konuda yazılan dikkat çekici bir eserdir. Ahlâkla ilgili kitaplar, muhtevalarından dolayı bazen itikâd-nâme bazen de ilmihâl olarak adlandırılabilirler. Yazarı Seyyidî tarafından birkaç yerde ahlâkla ilgili olduğu söylenen kitabı, bu sebepten biz de ahlâk kitabı olarak adlandırdık.

92 ana bölüm halinde kaleme alınan bu mensur eserde Seyyidî'nin yer yer kendi şiirlerine de yer verdiğini görmekteyiz. Aşağıda eserin muhtevâsı hakkında yapacağımız ayrıntılı tahlil bölümünde de görüleceği üzere bu şiirlerin bazıları Seyyidî'nin *Manzûme-i Akâid* isimli başka bir eserinden alıntılanmıştır. Seyyidî'nin bu eseri İmâm-ı Âzâm Ebû Hanîfe'nin *Fıkh-ı Ekber*'inin manzum tercümesidir (Özcan, 2013). Dolayısıyla bu iki eserin konularının benzeştiği yerlerde Seyyidî, bu manzum eserden de birkaç beyitlik alıntılar yaptıktan sonra "tafsili manzûmemizde mezkûrdur" cümlesiyle okuyucuyu söz konusu eserine yönlendirmektedir. Bu da çalışmamızda inceleyeceğimiz *Şifâ'-i Kulûb*'un aynı zamanda bir itikâd-nâme özelliğinde olduğunu göstermektedir.²

Çalışmamızda, Seyyidî hakkında bilgiler sunulduktan sonra *Şifâ'-i Kulûb*'un muhtevâsı hakkında ayrıntılı bir inceleme yapılacaktır.

1. Seyyidî'nin Hayatı ve Eserleri

Şifâ'-i Kulûb'un yazarı olan Seyyidî hakkında kaynaklarda bir bilgi bulunmamaktadır. Daha doğrusu, kaynaklarda haklarında bilgi verilen Seyyidî mahlaslı şâirler ile eserlerinden hareketle 17. yüzyılın son çeyreğinde hayatta olduğunu öğrendiğimiz Seyyidî hakkındaki bilgiler uyuşmamaktadır. Diğer Seyyidî'ler ya bu tarihten önce ölmüşlerdir yahut da 18. yüzyılın son dönemlerinde yaşamışlardır. Diğer Seyyidîler hakkında Gülsüm Özcan'ın *Manzûme-i Akâid* hakkındaki yüksek lisans tezinde ayrıntılı bilgiler bulunduğu için (2013: 15-16) konunun bu yönünü oraya

² Temel inanç meselelerini ele alan ve daha çok manzum olarak yazılan itikâd-nâmeler/Akâid-nâmeler hakkında bk. Akçay, 2011; Karaca, 2012. Akâid-nâmelerin mensur örnekleri de bulunmaktadır. Mensur bir akâid-name örneği için bk. Murad, 2017.

havale ederek ilgili tez metninden ve *Şifâ'-i Kulûb'*dan hareketle Seyyidî hakkında bilgi vermek istiyoruz.

Seyyidî'nin *Manzûme-i Akâid* isimli eseri üzerinde bir yüksek lisans tezi hazırlayan Gülsüm Özcan, Seyyidî'nin bu eserde kendisi hakkında verdiği bilgileri toparlayarak sunmuştur. Buna göre Seyyidî, *Manzûme-i Akâid*'in bir yerinde yaşının 45'e yaklaştığını söylerken devrindeki bazı bidatlerden şikâyet ettiği bir manzûmesinin başlığında da H. 1092/M. 1681-82 tarihini belirtmiştir (Özcan, 2013: 15). İlgili beyit *Şifâ'-i Kulûb'*un da 96a sayfasında yer almaktadır:

*Kırk beşe yaklaştı sinnüñ n'olacaksın âkıbet
Hak rızâsın koma elden öleceksin âkıbet*

Bu bilgilerden hareketle yazarın *Manzûme-i Akâid*'i ve *Şifâ'-i Kulûb'*u aynı sene içerisinde yani H. 1092/ M. 1681-82 tarihinde 45 yaşındayken telif ettiği söylenebileceği gibi, yazarın *Şifâ'-i Kulûb'*u daha sonra yazdığı halde *Manzûme-i Akâid*'den alıntıladığı bu beyitteki yaş kısmını önemsemediği de söylenebilir. Her iki durumda da Seyyidî'nin H. 1092/M. 1681-82 yıllarında hayatta olduğu kesindir.

Gülsüm Özcan'ın tez çalışmasında Seyyidî'ye ait farklı isimlerde eserler kaydedilmiştir, ancak bu eserleri incelediğimizde bazılarının Seyyidî'ye ait olmadıklarını, bu eserlerin kütüphane kayıtlarının yanlış tutulduklarını fark ettik. İlgili tez çalışmasında Seyyidî'ye ait olduğu belirtilen *Divan*'ın (Manisa İl Halk Kütüphanesi 45 Hk 5836) bir risaleler mecmuası olduğu, şiirlerinin derlendiği belirtilen *Eş'âr* isimli mecmuanın da (Amasya Beyazıt İl Halk Kütüphanesi: Nu: 05 Ba 1456) Seyyidî'ye ait olmadığı bu eserler üzerindeki incelememizle tespit edilmiştir. Ayrıca Özcan'ın tez çalışmasında ayrı bir eser olarak zikredilen *Manzûme-i Fıkh-ı Keydânî*'nin de *Manzûme-i Akâid* içinde yer aldığı tarafımızca tespit edilmiştir. Bunlar dışında Özcan'ın Seyyidî'ye ait olduğunu belirttiği *Esrâr-ı İsrâk* ve *Risâle-i Seyyidî* isimli eserlerin şimdilik nüshalarına ulaşamadığımız için Seyyidî'ye aidiyetleri konusunda bir görüş bildiremiyoruz.

Kütüphanelerdeki şiir mecmualarında da Seyyidî mahlasıyla yazılmış şiirlere rastlanmaktadır. Seyyidî'nin eserleri ve şiirleri

konusunda ayrıca ayrıntılı bir makale kaleme almayı düşündüğümüz için şimdilik eserleriyle ilgili bu problemlere işaret etmekle yetiniyoruz.

2. Şifâ'-i Kulûb

Seyyidî'nin bu eseri daha önce herhangi bir bilimsel çalışmaya konu edilmediği gibi klasik bibliyografik kaynaklarda da böyle bir eserden söz edilmemektedir. Eserin İÜ Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Kütüphanesi'nde bulunan nüshası hakkında kütüphanenin kataloğunda (Zeren ve Güleç, 2009: 170-171) bilgi verilmektedir. *Şifâ'-i Kulûb'*un aşağıda tanıtacağımız Çorum ve Konya nüshalarıyla birlikte tarafımızca şimdilik üç nüshası tespit edilebilmiştir.

2.1. Nüshaları

2.1.1. İÜ Nüshası

Eserin bu nüshası, İÜ Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. Kütüphanenin yayımlanmış kataloğunda 45 numarada bulunan bu nüsha şöyle tavsif edilmiştir:

Nesih hatla, Türkçe, mensûr, 182x120 (150x67) mm. ölçülerinde, 1b-94b varaklarda, sayfada 11 satır, harekeli, reddadeli, başlıklar kırmızı mürekkeple yazılmış olup kâğıdı krem renkli, aharlı, mistarlanmış ve cildi de koyu kahverengi meşinden, şemşeli, şirazelidir. 1123 (1711)'de Muhammed isimli bir müstensih tarafından istinsâh edilmiştir. (Zeren ve Güleç, 2009: 170).

Bu nüshayı incelediğimizde, eserin baş tarafında yazar tarafından bir fihrist eklendiğini görmekteyiz. Eserin son sayfasında müstensih tarafından yazılan birkaç beyitlik şiir ve tarih kaydı eklenmiştir. Şiirin son beyti ve tarih kaydı şöyledir:

*Bi-hamdillâh müyesser oldu itmâm
Yediyle bir hakîrûn Muhammed nâm*

Mâh-ı Zilka'de fî 20 sene 1123 [30 Aralık 1711]

2.1.2. Konya Nüshası

Konya İl Halk Kütüphanesi 4396 numarada kayıtlı olan bu nüsha, 116 varaktan oluşmaktadır. Nüshanın baş tarafında

Seyyidî'nin kaleme aldığı fihrist bulunmaktadır ancak fihristin ilk sayfasından sonrası boş bırakılmış ve 3 boş sayfadan sonra asıl metne başlanmıştır. Harekeli nesih hattıyla kaleme alınmış olan bu nüshanın her sayfasında metinler kırmızı çerçeve içinde yazılmış olup sayfalarda 15 satır yer almaktadır. Nüshada başlıklar kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Eserin bu nüshası tamdır ancak nüshada istinsah kaydı bulunmamaktadır.

2.1.3. Çorum Nüshası

Çorum İl Halk Kütüphanesi 4372 numarada kayıtlı olan bu nüsha, 149 varaktan oluşmaktadır. Bu nüshanın da baş tarafında Seyyidî'nin kaleme aldığı mensur fihrist bulunmaktadır. Harekeli nesih hattıyla kaleme alınmış olan bu nüshanın her sayfasında 11 satır yer almaktadır. Söz başları kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Diğer nüshalarla karşılaştırıldığında son sayfasının eksik olduğunu tespit ettiğimiz bu nüshada istinsah kaydı bulunmamaktadır.

Bu nüshanın kütüphane kayıt fişinde yazarın ismi Kâsım Hakîmî Seyyidî olarak kaydedilmiştir. Yazarın isminin bu şekilde kaydedilmesinin sebebi nüshanın 16a sayfasındaki bir manzûmede böyle bir ifade kullanılmış olmasıdır:

*Bu nazîrün kâili Kâsım Hakîmî Seyyidî
Ecrini uman Hudâdan nâsa feryâd eylemez*

Ancak beyitte geçen "Kâsım Hakîmî" mahlası, *Şifâ'-i Kulûb* yazarına değil ilgili sayfada anlatılan konudaki benzetmenin sahibine bir göndermedir. Zira bu manzûmeden önce, Seyyidî riyâ hakkında bilgi verirken iki yüzlü kimseleri tavuğa benzetmekte ve bu benzetmeyi de kendisinin değil Kâsım Hakîmî'nin yaptığını vurgulamaktadır: *Kuşeyrî Haşiyesi'nde Kâsım Hakîmî rahmetullâhi te'âlâ aleyhi rahmeten vâsi'aten hazretleri mü'min hâlini küheylan ata ve mürâ'ileri tavuğa teşbih edip buyururlar ki ... (15a)*

2.2. Muhtevâsı

Şifâ'-i Kulûb, yazarı Seyyidî tarafından bir Müslümanın bilmesi gereken temel inanç ve ahlâk konuları hakkında bilgi veren eserlerden biri olarak kaleme alınmıştır. Eserin baş tarafında bir fihrist kaleme alarak eserinin muhtevâsının genel görüntüsünü

ortaya koyan Seyyidî, bu bölümün sonunda *Şifâ'-i Kulûb'*da yer verdiği kendi şiirlerinin bazılarını başka bir manzum eserinden aldığı söyler:

Bu kitâbın bazı yerinde manzûmede mezkûrdur dirüz. Manzûmeden murâd bundan evvel bir manzûme te'lif etmiş idük ahlâk ilmin ve sâyir ilm-i hâle müte'allik. Anda cem' itmiş idük murâd odur. Sonra cümleye âm olsun için bunu dahi Türkçe olmasın murâd itdük öylece ma'lûm ola (6b).

Seyyidî'nin bahsi geçen eseri yukarıda da değinildiği üzere, Gülsüm Özcan tarafından bir yüksek lisans tezine konu edilen *Manzûme-i Akâid'*dir. Nitekim eser üzerinde yaptığımız incelemelerde Seyyidî'nin *Şifâ'-i Kulûb'*da yer verdiği bazı manzûmelerin *Manzûme-i Akâid* isimli bu eserde de geçtiğini gördük. Seyyidî *Şifâ'-i Kulûb'*da sık sık *Manzûme-i Akâid* isimli eserinden beyit alıntılanmakta ve bu birkaç beytin devamı için okuyucuyu *Manzûme-i Akâid'*e yönlendirmektedir. Aşağıda bu hususun bir örneği sunulmuştur:

İhyâ'-i Ulûm sâhibinin tasrihi üzere mezra'a-i ibâdet ü tâ'at olan arz-ı kalbe tohum misâli olan lokma-i harâmdur gayrı degildür. Allâhu a'lem. Beyt:

*Tohum misli durur kalbe giren nân
Bitürür her ne hâl üzereyse o nân*

*Husûsa gire kalbe nân-ı fâsid
Ola pes cümle a'zâ anda fâsid*

tafsili manzûmemizde mezkûrdur.

Seyyidî'nin burada alıntılanadığı iki beyti *Manzûme-i Akâid'*de aradığımızda *Fî Beyâni Zikri'l-Mevt ve Ta'âmi'l-Müştebeh Mâ-Yünitü Fî Qalbi'l-İnsân* başlıklı bölümde aşağıdaki gibi Hz. Ebûbekir'in bir hikâyesinin anlatıldığı bölümde sunulduğunu gördük. Yalnız beyitlerin yerleri *Şifâ'-i Kulûb'*dakinden farklı olarak verilmiştir. Aşağıda beyitler tez metninde geçtiği gibi aynen alıntılanmıştır:

*Ölüm hakdur ölüm hakdur ölüm hak
Di tevbe zulme lütfeyle ölincek*

*Eger dirsen katı nâzük safâsı
Ki hiç yok didi Haqq'un Mustafâsı*

*Sadâkat anda mı hâşâ ya sende
Tereddüd var ise yok hisse dinde*

*Hevâ ü nefis ü şeytân çünki gâlib
Yemekle içmek oldu bâş metâlib*

*Husûsa çok yiyene hadsiz mez-zarı
Seçer az kaldı dinde hayrı harrı*

*Hudâ havfi çıka kalbinden anun
Varur mı yanına 'âkil o nânun*

*Husûsa gire kalbe nân-ı fâsid
Ola pes cümle a'zâ anda fâsid*

*Tohum misli dürür kalbe giren nân
Bitürür her ne hâl üzereyse unan*

*Ebû Bekr içdi şerbet idi şübhe
Didiler vardur ol şerbetde şübhe*

*O sâ'at kay'a kasd itdi o zi'l-hâl
Komadı kalbde bir şey çıkdı fi'l-hâl*

*Didiler cümle bundan mı bu ni'met
Anı ihrâc için nedür bu zahmet*

*Didi bilsem kala kalbümde zerre
Çıkaram cümlesin ger zerre zerre*

*Eger aldinsa sen bundan nasihat
Ki Seyyid korkma görmezsin fezihat (Özcan, 2013: 201)*

Seyyidî, *Şifâ'-i Kulûb*'un muhtevâsını fihristte başlıklar hâlinde özetlemiştir. Kendisinin kaleme aldığı bu fihrist eserin muhtevâsını kolay anlaşılır bir şekilde özetlediği için eserin bu bölümünün İÜ nüshasındaki tam şeklini, ayrıca özetleme veya açıklama yapmadan aşağıya aynen alıyoruz:

Hâzâ Fihrist-i Kitâb-ı Şifâ'-i Kulûb Li-Seyyidî

Evvelâ mü'menin bihe ya'nî altı şey'e îmânı bildirür. ***İkinci*** herkese farz-ı ayn olan ilmi bildirür. ***Üçüncü*** insânda olan tokuz a'zâsının icmâl üzere zararın bildirür. ***Dördüncü*** sekiz a'zâsının işlemek ile işlememek ile olan zararın bildirür. ***Beşincisi*** ilm-i bâtın demek ne demek idüğün ve başka ma'nâyâ koyanların hâlin bildirür. ***Altıncı***

istilâhlarınca şer'at tarikat ma'rifet hakikat nedir anı bildirür. **Yedinci** kalbin bir bir ba'zı âlimlerin tahkiki üzere zararın bildirir. **Sekizinci** küfri bildirür. **Tokuzuncu** bid'ati bildirür. **Onuncu** riyâyı bildirür. **On birinci** mü'min kime benzer münafık kime benzer anı bildirür. **On ikinci** kibri bildirir. **On üçüncü** hûyı bildirür. **On dördüncü** cumhûrun kavli üzere kalbin zararın bildirür. **On beşinci** buhlı bildirür. **Onaltıncı** isrâfı bildirür. **On yedinci** hasedi bildirür. **On sekizinci** umûm üzere kalbin zararın bildirür. **On tokuzuncu** dilin cürmin husûsâ pek korkacak beşin. **Yigirminci** asl söylemeyüp söylemek sonradan olan altmış marazı bildirür. **Yigirmi birinci** asl söyleyüp söylememek sonradan olan yigirmi dört zarardan ma'âş ana lâzım olmayan altıyı bildirür. **Yigirmi ikinci** geçinmek ana muhtâc olan onbir zararın bildirür. **Yigirmi üçüncü** fâidesi hem diyene hem duyana olan dört zararı bildirür. **Yigirmi dördüncü** fâidesi ancak diyene olan üç zararın bildirür. **Yigirmibeşinci** sükût ile olan on zararın bildirür. **Yigirmi altıncı** kulakda dinlemek ile olan altı zararın bildirür. **Yigirmi yedinci** dinlememek ile olan sekiz zararı bildirür. **Yigirmi sekizinci** gözde bakmak ile dört zararı bildirür. **Yigirmi tokuzuncu** bakmamak ile olan beş zararın bildirür. **Otuzuncu** elde yapışmak ile olan seksen sekiz zararın bildirür. **Otuz birinci** yapışmamak olan on tokuz zararın bildirür. **Otuz ikinci** yemek içmek ile olan otuz zararın bildirür. **Otuz üçüncü** yememek ve içmemek ile olan dört zararın bildirür. **Otuz dördüncü** ferecede işlemek ile olan yigirmi tokuz zararın bildirür. **Otuz beşinci** işlememek ile olan üç zararın bildirür. **Otuz altıncı** ayakda gitmek ile olan otuz sekiz zararın bildirür. **Otuz yedinci** gitmemek ile olan on sekiz zararın bildirür. **Otuz sekizinci** bütün beden ile olan toksan zararın bildirür. **Otuz tokuzuncu** on üç hukûkullâhı bildirür. **Kırkıncı** on iki kul hakkını bildirür. **Kırk birinci** sekiz hayvân hakkını bildirür. **Kırk ikinci** dost olmağın altı şartın [bildirür]. **Kırk üçüncü** dostda düşmende bulunan âdete muhâlif sekiz emri bildirür. **Kırk dördüncü** şeyh Şiblînin sözün bildirür. **Kırk beşinci** Şeytânın Fir'avn ile olan sözün bildirür. **Kırk altıncı** tahâretin bölügin ve fâidesin bildirür. **Kırk yedinci** altı konağı bildirür. **Kırk sekizinci** peygamberlerin isimlerin bildirür. **Kırk tokuzuncu** gökden inen sahifeleri ve kitâbları bildirür. **Ellinci** hulefânın hilâfetlerin bildirür. **Ellinci birinci** fakr marazın def' iden dört hasleti bildirür. **Ellinci ikinci** su'âlsiz altı kimsenin cehenneme gitmesin bildirür. **Ellinci üçüncü** kabrin her gün yedi kerre çağırmasın bildirür. **Ellinci dördüncü** ta'âm üzerinde yigirmi iki mes'ele bildirür. **Ellinci beşinci** Ömer bin Abdulazîzin ve asrımızın hâkimlerinin hâlin bildirür. **Ellinci altıncı** Bısr-i Hâfî hâlin bildirür. **Ellinci yedinci** fakrın kırk dört sebebin bildirür. **Ellinci sekizinci** evlenmenin şartın bildirür. **Ellinci tokuzuncu** avretlerin on huyların bildirür. Biri makbul tokuzu bâtil. **Altmışıncı** Hazret-i Fâtımanın cehâzın ve zamâne avretlerinin bâtil niyâzın

bildirür. **Altmış birinci** Erkeğin avret üzerinde otuz beş hakkın bildirür. **Altmış ikinci** avretin er üzerinde kırk beş hakkın bildirür. **Altmış üçüncü** Benî İsrâilde avret sözine uyan âdemin hâlin bildirür. **Altmış dördüncü** Hinzîr eti harâm olup horus eti helâl olmanın hikmetin bildirür. **Altmış beşinci** yigirmi altı sıfat bulunan makbule avreti bildirür. **Altmış altıncı** yigirmi sıfat bulunmayacak avretleri bildirür. **Altmış yedinci** nikâhın beş fâidesin bildirür. **Altmış sekizinci** evlâd olmağla dört fâidesin bildirür. **Altmış tokuzuncu** nefsinin kahr itmede olan hikâye-i acibe bildirür. **Yetmişinci** Hazret-i Mevlânın ve Resûlinin ve Cibrîlin dört halifenin sevdikleri yigirmi mes'ele ve nikâhın üç âfâtın bildirür. **Yetmiş birinci** zikirde cehri vâcib ve sünnet olanı ve mâ'adânın ihfâsı sünnet olanı bildirür. **Yetmiş ikinci** otuz üç yerde selâmın mekruh olduğun bildirür on bir kitâbdan. **Yetmiş üçüncü** her sabâh beş melegin beş yerde inüp nasihat itmelerin bildirür. **Yetmiş dördüncü** günâhın sebebi olan altı şey'i bildirür. **Yetmiş beşinci** günâhdan bakmak ile yâ işlemek ile kaçamayana on zararı bildirür. **Yetmiş altıncı** ehl-i cennetün yedi nişânın bildirür. **Yetmiş Yedinci** altı mahalde câ'iz olan giybeti bildirür. **Yetmiş sekizinci** teganninin on beş isim ile müsemmâ olduğun bildirür. **Yetmiş tokuzuncu** ehl-i cehennemün yedi nişânın bildirür. **Sekseninci** dünyâyı büsbütün zabt iden dört kimseyi bildirür ikisi mü'min ikisi kâfir. **Seksen birinci** her bir inşanda dört ni'meti dört belâ bozmasın bildirür. **Seksen İkinci** amel yedi olmasın bildirür. **Seksen Üçüncü** Hazret-i Allâhı severim diyenin dört şahidin bildirür. **Seksen Dördüncü** Arş gölgesinde olan yedi kimseyi bildirür. **Seksen Beşinci** acele yaramaz illâ beş yerde değil. **Seksen Altıncı** ibâdetde men' iden dört marazı bildirür. **Seksen yedinci** imâmetin sekiz şartını bildirür. **Seksen Sekizinci** bir âdem dâ'imâ sünnet-i şerîf ile amel eylese dört devlete nâ'il olur anı bildirür. **Seksen tokuzuncu** du'ânın kabûlinin 'alâmetin ve du'ânın miftâh idüğün bildirür. **Toksanıncı** îmânsız gitmenin yigirmi bir sebebin bildirür. **Toksan birinci** her mü'minin kalbinde îmân şem'asın bildirür. **Toksan ikinci** icmâlen pek mühim olan takrîrâtı bildirür. [1b-6a]

Fihristten sonra asıl eser başlamaktadır. Seyyidî'nin eserinin üç nüshası da "elhamdulillâhi rabbi'l-âlemîn ve's-salâtu ve's-selâmu alâ seyyidinâ Muhammedin ve âlihi ve sahbihî ecma'în" şeklindeki Arapça kısa bir hamd u salât cümlesiyle başlamaktadır.

Esere fihristte geçen "Evvelâ mü'menun bihe ya'nî altı şey'e îmânı bildirür" cümlesine uygun olarak îmânın altı esâsını kısaca anlatarak başlayan Seyyidî bu bölümü bir beyitle bitirir. Beyit *Manzûme-i Akâid'in* de altıncı beytidir. İlgili bölüm aşağıda verilmiştir:

Bundan sonra ma'lûm ola ki cemrî' ricâl ve nisâ üzerine farz-ı ayn olan ulûm üçdür. Evvelâ ilm-i tevhîd ya'nî mü'menun bih ol kim altıdır evvelkisi Allâhu te'âlânın birliğine varlığına inanmakdur. İkincisi Allâhu te'âlânın meleklerine inanmakdur. Üçüncüsü Allâhu te'âlânın kitâblarına inanmakdur. Dördüncüsü Allâhu te'âlânın peygamberlerine inanmakdur. Beşincisi kıyâmet gününe inanmakdur. Altıncısı başına her ne gelürse eger hayr ve eger şer Allâhu te'âlânun canibinden idüğine inanmakdur. Beyt:

Cümleye vâcib-durur âmentü billâh diye sâf
Mü'menun bih altıdır bir dînde yokdur ihtilâf [9a]

Seyyidî eserin geri kalan kısımlarında da fihristte verdiği sıraya uygun olarak ahlâkî meseleleri ele almakta, bunları İslâmî kaynaklardan deliller göstererek ayrıntılı bir şekilde izah etmektedir. Meselelerin bazen sonunda, bazen de konu anlatımı sırasında yukarıda işaret ettiğimiz gibi *Manzûme-i Akâid* isimli eserinden aldığı beyitlere yer vermektedir.

Seyyidî, *Şifâ'-i Kulûb*'da meselelerin anlatımı esnasında konuyla ilgili hikâyeler de anlatmaktadır. Örneğin kadınlar hakkındaki bölümde, herhangi bir meselede kadınlara danışılmamasını, danışılırsa da aksini yapmak gereğini belirttikten sonra şu hikâye ile nasihat verir:

Hikâye-i Benî İsrâ'ildendir. Bir âdeme vahy oldu ki üç du'â itsün için de dergâhımda kabul ideyin buyurdılar. Ehli ile müşâvere itdi. Hatun birini benim güzel olmam için it ikisin sen bilürsin didükde sûretâ hoş görünür du'â ider. Rabbü'l-'âlemîn bir hüsn virdi ki gice zulmetde iğne iplik takacak kadar ziyâ virür. Bundan sonra ben bu hüsnile sana lâyıık degilin dimege başladıkda âhirü'l-emr imtizâc itmeyüp boşanup asrının hâkimi işitdi, aldı. Fakîr koca bâkî du'ânın birin dahi maymun hey'etine girmek için itdi. Ol sâ'at mütebeddil oldukda kodılar. Yine fehm iderek eski ehlinin kapusına geldi. Gözinden yaş akar ehli geldikçe yüzine bakar. Eski hukuka ri'âyet itdi bâkî kalan bir du'âyı dahi eski hey'etine girmek için itdi. Üçünden dahi mahrum oldu. 'âkil olan ibret alsın. [133b-134a]

Seyyidî, *Şifâ'-i Kulûb*'un son bölümü olan doksan ikinci kısmı soru-cevap şeklinde temel İslâmî bilgilere ayırmıştır. Bu kısımdan örnek bir bölüm aşağıya alınmıştır:

Rabbin kim? Hazret-i Allâh celle şânuhu. Nebin kim? Hazret-i Muhammed Mustafâ sallallâhu aleyhi ve sellem. Dînin? Dîn-i İslâm. Kiblen? Ka'be. İ'tikâdda ne mezhebdesin? Ehl-i sünnet ve'l-cemâ'at

mezhebindeyem. Ne dimek? A'nî peygamberimiz aleyhisselâm ashâbı ile ridvânullâhi te'âlâ aleyhim ecma'in ne i'tikâd üzere oldılar ise ben dahi ol i'tikâd üzerineyin [191b].

3. Bir Kadızâdeliler Metni Olarak Şifâ'-i Kulûb

Modern tarihçiliğimizin uzun zaman “Duraklama” ve “Gerileme” şeklinde tavsif ettiği (Lewis, 1958: 111-127) Osmanlı İmparatorluğu'nun 17. yüzyılı, son zamanlarda ise “kriz ve değişim” (Faroqhi, 2004: 545-757), “İkinci İmparatorluk” (Tezcan, 2010) ve “Alacakaranlık” (Açık, 2016: 135-149) kavramları ekseninde değerlendirilmeye çalışılmaktadır. Hemen her alanda oldukça hareketli bir dönemin idrak edildiği bu yüzyılda, dinî tartışmalar da yoğun bir şekilde yaşanmıştır.

Aslında İslâm dünyasında daha birinci yüzyılda başlayan fikhî ve itikadî tartışmalar, 17. yüzyılda Osmanlı'da Kadızâde Mehmed (Fakihler) ile Abdulmecid Sivâsî (Sûfiler) arasında gelişen bir tartışmadan alevlenerek yeniden Müslümanların gündemine girmiştir. Bu yüzyılda iki tarafın da görüşlerini aktaran eserler kaleme alındığı gibi iki görüşü karşılaştıran ve tartışmaların dışında kalan eserler de yazılmıştır. Çalışmamızın konusundan dolayı bu meselenin ayrıntılarını ilgili literatüre³ havale ederek Seyyidî'nin Şifâ'-i Kulûb'unun 17. yüzyıldaki bu meşhur tartışmayla ilgisi hakkında bilgi vermek istiyoruz. Şifâ'-i Kulûb'da yer alan bu meselelerin ayrıntılı olarak ele alınıp tahlil edilmesi, bir makalenin sınırlarını aşacak kadar geniş yer tutacağı için, çalışmamızın bu bölümünde Şifâ'-i Kulûb'da yer alan ve Kadızâdeliler ile Sivâsîler arasındaki kavga'nın temel meseleleriyle ilgili bazı bölümlerden örnekler sunulmasıyla yetinilecektir.

Kadızâdeliler ile Sivâsîler arasındaki tartışmalarda en çok ele alınan meseleler; Aklî ilimlerin lüzûm'u, Hızır'ın hayâtı, tegannî, raks, semâ, devrân, tütün, kahve, afyon şurubu ve diğer keyif verici maddeler, Resûlullâh'ın anne ve babası, Fir'avn'ın îmânı,

³ Mesele hakkında derli toplu bilgi verip tartışmaları özetleyen bir kaynak için bk. Bilkan, 2016. Kâtib Çelebi *Mîzânü'l-Hak Fi İhtiyârî'l-Ehak* isimli eseriyle iki tarafın görüşlerini karşılaştırmıştır. İlgili eserdeki görüşlerin özeti için bk. Ferzende, 2015. Tartışmaları genel hatlarıyla ele alan başka çalışmalar için bk. Akkaya, 1999; Gündoğdu, 1998; Ocak, 1984.

Şeyh Muhyiddîn Arabî, Yezide lanet okuma, bid'at, kabir ziyâreti, musafaha ve rüşvettir (Bilkan, 2016: 115). *Şifâ'-i Kulûb'*da da bu meseleler bazen ayrı başlıklar hâlinde bazen de konuyla ilgili yerde değinmek suretiyle ele alınmaktadır.

Kadıızâdeliler ile Sivâsîler arasındaki kavganın merkezindeki temel meseleler olan aklî-batınî ilimler, bid'at, raks, sema, devrân ve tegannî hakkında *Şifâ'-i Kulûb'*da ayrı başlıklar açılmış, Kadıızâdelilerin bakış açısıyla bunlar hakkında bazen tekfir etmeye varan kesin hükümler verilmiştir.

Seyyidî'nin bu ahlâk kitabının Kadıızâde tavrıyla ele alındığının önemli bir göstergesi kendisinin meselelerin anlatımında İmam Birgivî'ye göndermelerde bulunmasıdır. Zira 16. yüzyılda yaşayan Birgivî, özellikle *Vasiyet-nâme* isimli eseriyle toplumda normal görülen birçok uygulamaya karşı çıkmış, *kelimelerin zahirî anlamlarını dikkate alarak* (Duman, 2000: 117) Müslümanlar arasında konuşulan birçok sözün küfre delalet ettiğini belirtmiştir. 17. yüzyıldaki bu tartışmanın Kadıızâdeliler tarafının önde gelen iki önemli ismi Kadıızade Mehmed Efendi ile Üstüvani Mehmed Efendi de Birgivi Mehmed Efendi'nin dinî hayata sonradan girmiş uygulamalara ve bidatlara karşı yürüttüğü mücadeleden etkilenmiş, onun görüşlerini kendi eserlerinde izah etmişlerdir. (Özkan, 2016: 566) Birgivî, Seyyidî tarafından da eserin farklı yerlerinde "*Merhûm Birgivî Efendi'nin dikkati berekâtıdır [17a]*" gibi sözlerle övülmüştür.

*Şifâ'-i Kulûb'*u muhtevâ açısından incelediğimizde Seyyidî'nin bu eserdeki meseleleri ele alma şeklinin Kadıızâdeli fakihlerin tavrına uygun olduğunu görürüz. Eserde Seyyidî'nin baskın bir nasihat üslubu kullanarak mutasavvıfların bazı uygulamalarına göndermelerde bulunduğu ve onların bazı söz ve davranışlarını eleştirdiği görülmektedir. Seyyidî özellikle eserinin altıncı bölümünde tasavvuf ehlinin bazı sözlerini eleştirmekte ve bunları söyleyenleri küfre girmekle ithâm etmektedir. Aşağıdaki iki alıntı 17. yüzyıldaki fakihler-sofular yani diğer adıyla Kadıızâdeliler-Sivâsîler çatışmasının merkezinde yer alan herhangi bir fakihin sûfilere bakış açısını yansıtmaktadır:

Hâtıra gelmesin ki asrımız sôflerinin envâ'-ı mecâlisde aksâm-ı elhân ve nagamât-ı tegannümât belki devr ü raks itdükleri de ve belki efdal ibâdet ve belki kerâmet add itdükleri de zikir ola. Hâşâ sümme hâşâ ana ibâdet diyenler hakkında kütüb-i fetâvâda ne yazılmış ve şeyhülislâmlar nice fetvâlar virmişler ve işlerin görmüşler. Fetvaya îmânı ve i'timâdı var ise bulsun ve kendüyi bilsün. Kendi bilür dilerse bildügi üzere kalsun. Yevmü tüblâ gününde herkes ne idügin bilür ammâ ne çâre hayretde kalur bî-çâre. [149a]

Cehele-i nâs hâliye-i zihn olan avâm fukarâsının hem ni'metlerin hem dinlerin yiyüp 'ilm ikidür biri zâhir ve biri bâtın dirler. Hâşâ sümme hâşâ emîn-i vahy olan hazret-i Cibrîl salavâtullâhi alâ nebiyyinâ ve aleyhi ile Hazret-i Muhammed Mustafâ sallallâhu aleyhi ve sellem üzerine yigirmi üç yılda inzâl olunan alâ rivâyetin altı bin altı yüz altmış altı âyetin gayri bir 'ilm dahi vardur dirse diyen ittifâkî kâfir olur ve küfrün altı hükmi üzerine cârî olur ve tuyan kimseye cehl özdür diyen kavle nazar ile halâs olur değil diyene göre işi tamâm olur. [18a]

Kadıızâdeliler tarafından Halvetî olan Sivâsîlere yöneltilen eleştirilerin başta geleni onların cehrî yanî dışarıdan duyulacak şekilde sesli olarak zikir yapmalarıdır. Kadıızâdeliler, bu şekilde zikredenlerin niyetinin seslerini Allâh'a duyurmak olması durumunda bunun küfür olduğunu, böyle bir niyetleri yoksa bile bu şekilde zikretmenin riyaya girdiğini ve bunun da büyük bir günah olduğunu iddia etmişlerdir. Hem Kadıızâdeliler hem de Sivâsîler cehrî zikir hakkındaki görüşlerini Kur'ân ve hadisten deliller getirerek ispatlamaya çalışmış, konuyla ilgili müstakil eserler yazmışlardır (Bilkan, 2016: 137-139). Kadıızâdelilerin cehrî zikirle ilgili görüşü Seyyidî'nin eserine de yansımıştır. Seyyidî de *Şifâ'-i Kulûb'*da Kadıızâdelilerin konuyla ilgili ayet ve hadislerden getirdiği delilleri izah etmektedir. *Şifâ'-i Kulûb'*un onuncu bölümünde riyâyı ele alan Seyyidî, Kasım Hakîmî'nin bir benzetmesini eserinde kullanır ve bu şekilde açıktan zikredenleri bir yumurta yapınca birçok feryât ve figanla ortalığı ayağa kaldıran tavuğa benzetir. Seyyidî, Halvetîlerin cehrî zikirle ilgili olarak "biz bu zikri yaparak başkalarına da örnek oluyoruz" şeklindeki savunmalarını da gereksiz görmekte ve başka şeylerle gafletten uyanmayan insanlara bu zikrin te'sîr etmeyeceğini vurgulamaktadır. Seyyidî bu meseleyi birkaç sayfada ele

almaktadır. Biz aşağıya meselenin özüyle alakalı kısımdan kısa bir alıntı yapmakla yetiniyoruz:

Kuşeyrî Haşiyesi'nde Kâsım Hakîmî rahmetullâhi te'âlâ aleyhi rahmeten vâsi'aten hazretleri mü'min hâlini küheylan ata ve mürâ'ileri tavuğa teşbih edip buyurlar ki küheylân Arabistân kırsağı doğurur kat'â feryâd u figân eylemez. Ve toğan tayın ednâsı beş yüz a'lâsı beş bin guruşluktur. Tavuk yumurtlar ednâsı beşi bir akçe a'lâsı biri bir akçe. Feryâd u figânından turulmaz. Ve tavuğa benzeyenlerden murâdınız nedür diyü sorulmaz. Suâl olundukda murâdımız rabbu'l-âlemîne işitdürmekdür dirse hâsâ kâfir olur. gayri âdemleri gafletden uyarmakdur dirse niceye dek uyanmazlar ... (15b)

Bu yüzyılda yaşayan ve Halvetiliğin âdâbı hakkında bir eser kaleme alan Muslihiddîn Gırnetevî, kendilerine yöneltilen bu türden eleştirilere cevap verirken cehrî zikirden maksatlarının bunu Allâh'a veya insanlara duyurmak değil nefsi uyarmak olduğunu belirtmiştir:

Ve eger dersen ki ihfâ zikri Allâh te'âla işidür ne lâzım ki cehr ile ideyüz. Cehrile zikirten murâd halka ve Hâlîka işitdürmek degildür. Sağır nefsün işidüp dahı cemî' kuvâ-yı nefsâniyye işidüp uyandırmakdur (Kaçar, 2017: 68).

Kadıızâdelilerin Sivasîlerle kavgasının temel konularından birisi de “tegannî” yani makamlı olarak şarkı, ilâhi vb. söylemek yahut Kur'ân-ı Kerîm okumaktır. Bu hareketin, görüşlerinden en çok etkilendikleri kişi olan Birgivî, *Tarikat-i Muhammediye* isimli eserinde “tegannî”nin bütün dinlerde haram olduğunu söylerken (Bilkan, 2016: 150) Kadıızâdeliler hareketinin ilk önderi olan Kadıızâde Mehmed Efendi'ye göre de raks etmek, çalgı çalmak ve tegannî dört mezhepte de haramdır (Özkan, 2016: 562).

Şifâ'-i Kulûb'da tegannîyi “... mûsikî ilminden alınan tarîk üzere ve mevzûn ve mahzûn sesi boğaza komak ve çıkarmak ve sesi kaldırup ve inceltmekdür (168a)” şeklinde tarif eden Seyyidî, tegannî dinlemeyi kulakla elde edilen günahlar arasında sayar: *Kulağın altı âfeti[nin] evveli melâhî ya'nî çalgı ve çeğâne her ne ise anı dinlemek. İkinci tegannî dinlemek ıztırârsız [57b]*

Kadıızâdeliler hareketinin diğer bir önderi olan Üstüvânî Mehmed Efendi, *Kitâb-ı Üstüvânî* adlı eserindeki “Devir, Raks ve Teganni Beyanındadır” adlı bölümde tegannînin ve semâ

yapmanın bid'at ve günah sayıldığını kesin hükümlerle ifade ederken bunların en çok sûfler arasında görüldüğünü, bu sebeple onların meclislerinde bulunmanın günah olduğunu söyler:

Semâ yani türkü ırlamak ve onu dinlemek, dahi raks, öyle raks ki zamanımızda sûflük davasında olan kimseler işlerler, haramdır. Onların meclisinde oturmak câiz değildir ve dahi raks eylemek ve türkü ırlamak zurna ile beraber gûnahtır. (Göçmen, 2012: 397)

Seyyidî de aşağıdaki beyitlerde görüleceği üzere iğneleyici bir dil kullanarak sûfleri def, ney ve benzeri çalgılarla şiirler okuyan zamâne evliaları olarak nitelemektedir:

*Togrı sözden gam çekenler muktedâsı enbiyâ
Egri sözle zevk idenler asrumızda evliyâ*

*Evliyanun şartı şimdi deff ü neylerle sadâ
Tâzeden inşâd-ı şî'r-ile gınâ ile edâ [168b]*

Kadıızâdelilerin önemli bir özelliği de siyasî otoriteyi sûflere karşı kışkırtmaları, kendilerinin günah olarak gördüğü tavır ve davranış içindeki yöneticileri de eleştirebilmeleridir. Örneğin 17. yüzyıl şâiri Kadıızâde Mustafa İlmî, devrin padişahına “bilmiş ol” redifli şiiriyle seslenerek padişahı sosyal, idari ve dinî bozulmalara karşı aşağıdaki beyitlerde de görüleceği üzere sert bir şekilde uyarmaktadır.

*Nâmun adl ile okurlar hutbe vü sikke senün
Sorılır elbette senden adl u ihsân bilmiş ol*

*Vâiz oldı niçe müfsidler dahı kezzâblar
Kürsilerde nakl iderler kizb ü buhtân bilmiş ol [Kaplan, 2001: 182]*

Seyyidî eserinde herhangi bir padişah veya devlet yöneticisine yönelik övücü veya olumlu bir cümle kurmamıştır. Aksine *Şifâ'-i Kulûb'*da yönetici kesime yönelik sert eleştirilerde bulunmakta, eserin farklı bölümlerinde yeri gelmişken başta padişah olmak üzere devrin yöneticilerine eleştirilerde bulunup onları devleti iyi yönetememekle ve adaleti sağlayamamakla itham etmektedir. Örneğin *Şifâ'-i Kulûb'*un Ömer bin Abdulazîz'in anlatıldığı elli beşinci bölümünde sözü devrin padişahına getirerek adaletsizliği vurgular. Seyyidî'ye göre “asır padişahları” suçluyu takdir edip mertebesini yükseltmekte, doğru söyleyeni ise sürgüne

göndermekte veya öldürmektedir. Bunun sebebi de ilim sahibi olmayan ve hak söz söylemeyen âlimlerdir. Burada “asır padişahları” diyerek birden fazla padişaha sitem etmesinden hareketle Seyyidî'nin ömrü boyunca padişahlar tarafından değer görmediği sonucu çıkarılabilir:

'Asır pâdişahları cürm ideni tevkîr iderler hak söyleyeni tahkîr iderler belki katl [ü] nefy iderler. Bâ'is-i bâdîsi 'amelsiz âlim olup kelimât-ı hakdan sükût iden 'ulemâdır. Beyt

*Bilmeyen ider ne çâre bâ'isi cehlile câh
Ehl-i 'ilmem fâzilem diyenlere Seyyid ne hâl [118b]*

Aşağıdaki metinde de Seyyidî devlet erkânının huzurunda teganniyle şarkılar söylenip şenlikler düzenlenmesine ve mübarek gün ve gecelerde makamlı olarak ilâhi ve Kur'ân okunmasına karşı çıkmakta ve bunun suçlusu olarak da şeyhülislâmı ve müdaheneci/dalkavuk âlimleri göstermektedir. Dinin temsilcisi olan bu kişiler bu tür yanlış uygulamalar karşısında ses çıkartmadıkları sürece sıradan insanların bu yanlıştan dönmeyeceklerini belirten Seyyidî, Allah'a dua ederek O'ndan dini bu tür yanlışlardan temizleyecek, hakkı gizleyen dalkavuklara hadlerini bildirecek bir müceddid göndermesini ister:

İnsâf ile nazar eyle şimdi biz bir asra geldik ki huzûr-ı sultânda memâlik-i Osmâniyye'de olan âmme-i bilâd ve kurâ ve kasabâtda kutb mesâbesinde olan belde-i Kostantiniyyede cum'alarda husûsan asker-i İslâmîcün hazret-i rabbü'l-âlemîn cümlesini mansûr muzaffer eyleye du'â için cem' olunan leyâlîde şeyhü'l-islâm ve mevâlî-i izâm ve meşâyih-i kirâm huzûrlarında envâ-ı elhân ve terennümât tatrîbât ve teganniyât olur. Birinde men' ve inkâre nutuk yok. Bu sebebden ibâdullâh sükûtlarından ne şek ve tereddüde düşeler. Recâ vü niyâz iderüz ki Hazret-i Rabbü'l-âlemîn yigirmi üç yılda اكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ âyet-i kerimesi ile serdâr-ı kâfile-i enbiyâ Hazret-i Muhammed Mustafâ sallâllâhu te'âlâ aleyhi ve sellem üzere indürdüğü dîn-i müstetâbı ihyâ ve tecdîd ider menâsıb havfı çekmez bir müceddid gönderüp tecdîdâtın cümle sözün tutdura hakkı ketm idenlere müdâhenelerin yutdura [170b].

Seyyidî'nin *Şifâ'-i Kulûb'*unda Kadıızâdelilerin görüşlerini yansıtan yukarıda bahsettiklerimiz dışında daha birçok örnek bulunmaktadır. Ancak çalışmamıza aldığımız bölümlerin eserin işaret etmek istediğimiz yönünü göstermek için yeterli olduğu düşüncesindeyiz.

Sonuç

Seyyidî'nin bu çalışmada ele aldığımız *Şifâ'-i Kulûb* isimli eseri, muhtevâsı itibariyle bir ahlâk kitabı görünümündedir. Daha önce manzum olarak kaleme aldığı *Manzûme-i Akâid* kitabındaki konuları başka konular ve hikayeler de ekleyerek yeniden mensur olarak başka bir kitabında yazması ve "cümleye âm olsun için" ifadesiyle kitabı yazma sebebini genel faydayı gözetmek olarak açıklaması Seyyidî'nin 17. yüzyıl gibi devletin ve halkın bozulmaya başladığı inancıyla çeşitli kurtuluş reçetelerinin yazıldığı bir çağda halka nasihat etmek amacıyla böyle bir eser kaleme aldığını düşündürmektedir. Nitekim bu eserin birçok yerinde yine 17. yüzyılda alevlenen fakihler-sofular kavgasının izleri görülmekte, Seyyidî de bir fakih olarak mutasavvıflara tavır almaktadır.

Bu eserin bilimsel bir çalışmayla tam bir metnin ortaya konulmasının, tarihteki fakihler-sofular kavgasının daha iyi anlaşılabilmesi için yapılan araştırmalar/çalışmalara ilave bir kaynak sağlayacağını ümit ediyoruz.

Kaynakça

- Açık, Turan (2016). Osmanlı İmparatorluğu'nun 17. Yüzyıldaki 'Alacakaranlığından' Bir Kesit: Trabzon Subaşılarının Yerelleşmesi. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 40, s. 135-149.
- Akçay, Ali İhsan (2011). *Türk Edebiyatında Manzum Akâidnâmeler (İnceleme- Metin)*. Doktora Tezi. Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Akkaya, Hüseyin (1999). XVIII. Yüzyıl Osmanlı Devleti'nde Görülen Fikir Hareketlerinde Kadızâdeliler-Sivâsîler Tartışması. *Osmanlı*. C. 7. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Bilkan, Ali Fuat (2016). *Fakihler ve Sofuların Kavgası: 17. Yüzyılda Kadızâdeliler ve Sivâsîler*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- İdiz, Fernende. (2015). Kâtip Çelebi'nin Mizanü'l Hakk Adlı Eseri Bağlamında Kadızâdeliler-Sivasiler Mücadelesi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 8, S. 39, s. 1052-1063.

- Faroqhi, Suraiya (2004). Krizler ve Değişim 1590-1699. *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*. C. II. (Ed. Halil İnalçık-Donald Quataert). İstanbul: Eren Yayınları. s. 545-757.
- Göçmen, Muammer (2012). Üstüvânî Mehmed Efendi. *İslam Ansiklopedisi*. C. 42. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. s. 396-397.
- Gündoğdu, Cengiz (1998). XVII. Yüzyılda Tekke-Medrese Münasebetleri Açısından Sivâsîler-Kadıızâdeliler Mücadelesi. *İLAM Araştırma Dergisi*, C. 3, S. 1, s. 37-72.
- Kaçar, Mücahit (2017). Halvetilik Hakkında Önemli Bir Türkçe Eser: Muslihiddîn Gırnatevî'nin İstivâ-yı Tarîk-i Muhammediyye Fî Silsileti'l-'Aleviyye'si. *Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 8, s. 55-74.
- Kaplan, Mahmut (2001). Manzum Nasihat-namelerde Yer Alan Konular. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 9. s. 133-185.
- Karaca, Songül (2012). *Kadıızâde Mehmet Efendi, Manzûme-i Akaid (Tenkitli Metin- Sözlük- Dizin)*. Yüksek Lisans Tezi. Rize: Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kılavuz, Ahmet Saim (1989). Akâid. *İslâm Ansiklopedisi*. C. 2. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. s. 212.
- Kiremitçi, Ferdi (2015). Klasik Türk Edebiyatında Öğretici Eserler: Tanım, Tasnif, Örnek Metin. *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi [TAED]*, S. 54, s. 313-352.
- Lewis, Bernard (1958). Some Reflections on the Decline of the Ottoman Empire. *Studia Islamica*, S. 9, s. 111-127.
- Murad, Sibel (2017). 15.Yüzyılda Yazılmış Mensur Bir Akâid-nâme Örneği: Yègen Mahmûd'un Envâru'l-Kulûb'ü. *Littera: Journal of Turkish Language and Literature*, C. 3, S. 2, s. 197-219.
- Ocak, Ahmet Yaşar (1984). XVII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda Dinde Tasfiye (Pürütanizm)

Teşebbüslerine Bir Bakış: Kadızâdeliler Hareketi. *Türk Kültürü Araştırmaları*, C. 17-19, S. 1-2, s. 208-225.

Özcan, Gülsüm (2013). *Manzûme-i Akâid-i Seyyidî (İnceleme-Tenkitleli Metin- Sözlük-Dizin)*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Fatih Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Özkan, Mehmet (2016). Osmanlı'da İlmihal Geleneği: Kadızâde Mehmed Efendi (1045/1635) ve "Risâle-i Kadızâde" Adlı Çalışması. *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, S. 27, s. 553-574.

Tezcan, Baki (2010). *The Second Ottoman Empire: Political and Social Transformation in the Early Modern World*. New York: Cambridge University Press.

**MUHAMMED B. GARSÜ'D-DÎN EL-HALEBÎ'NİN
CEVHER-NÂME'Sİ**
CAWHAR-NAMA OF MUHAMMED B. GARSÜ'D-DÎN EL-HALEBÎ

Dr. Öğr. Üyesi Sibel MURAD
Amasya Üniversitesi
sibel.murad@amasya.edu.tr

Y. Lisans Öğr. Büşra ATEŞ
Amasya Üniversitesi
atesb192@gmail.com

Özet

Cevherler, insanoğlunun var olmasından beri dikkatini çekmiş değerli veya yarı değerli taşlardır. Cevherlerin adlarından, renklerinden, özelliklerinden ve insan sağlığı açısından faydalarından bahseden eserler olan cevher-nâmeler genellikle mensûr olarak yazılmışlardır. İlk örneklerine Eski Yunan ve Roma'da rastlanan cevher-nâmelerin yazılış tarihleri oldukça eskidir. Sonraki dönemlerde Arap ve Fars ilim adamlarınca da yazılan bu eserlerin dilimize çevrilmesi Osmanlı döneminde gerçekleşmiştir.

Bu çalışmada, Garsü'd-dîn Ahmed b. İbrahim b. el-Nakîb el-Halebî (ö. 1563)'nin oğlu olan Muhammed b. Garsü'd-dîn el-Halebî tarafından tercüme edilen bir cevher-nâme tanıtılacaktır. Berlin'de Almanya Millî Kütüphanesi, Türkçe Yazmaları Kataloğu, Ms. or. oct. 1625 arşiv numarasında kayıtlı olan eser, Hermes'in Arapça cevher-nâmesinden tercüme edilerek II. Selim'e sunulmuştur. Harekesiz nesihle yazılan eser 36 yaprak, 17 satırdır. Eserin tercüme kısmı yakut, inci, bâd-zehr, zeberced, zümürrüd, elmas, dehnec, mıknatıs, altın, becâzî, gümüş, mercan akîk, mehî, kezek, yesb, lâcûd (lâcüverd), ciz', nuhâs, sünpâre, sendalûz olmak üzere 21 bab olup pîrûze, kehrübâr, lâi bedahşî, benefs, yeşim, cemest başlıklarında 6 fasıl da Garsü'd-dîn el-Halebî tarafından eklenmiştir. Her bab farklı sayılarda fasıllardan oluşmaktadır. Eserde yer alan cevherler yazar tarafından ayrıntılı

olarak açıklanmıştır. Eserin yazarı Muhammed b. Garsü'd-dîn el-Halebî hakkında kaynaklarda çok az bilgiye ulaşılabilmektedir. Eserin II. Selim'e sunulduğundan hareketle 16. yüzyılda yazıldığı anlaşılmaktadır.

Çalışmamızda "Cevher-nâme" adlı bu eser tanıtılarak eserin yazım ve dil özellikleri hakkında bilgi verilecektir.

Anahtar Kelimeler: Cevher, Cevher-nâme, Muhammed b. Garsü'd-dîn el-Halebî, 16. yüzyıl, Osmanlı Türkçesi.

Abstract

Jewels are precious or semi-precious stones, which have attracted attention since the existence of mankind. The cawhar-nama, which are works that refer to the benefits of the jewel in terms of their names, colors, characteristics and human health, are usually written in prose. The date of writing of the cawhar-namas whose first examples are found in ancient Greece and Rome is rather old. In later periods, these works were written by Arab and Persian scholars as well, and they were translated into our language during the Ottoman period.

In this work, a jewelry book that was translated by Muhammed bin Garsü'd-dîn el-Halebî, the son of Garsü'd-dîn Ahmed b. İbrahim b. el-Nakîb el-Halebî (d. 1563), will be introduced. The book, which is registered in the Turkish Writings Catalog, with Ms. or. oct. 1625 archive number in the German National Library, Berlin, was translated from the Arabic book of Hermes, and presented to Selim II. The work written in naskh without vowel point is 36 pages and 17 lines. The translated part of the work is 21 sections including "ruby, pearl, bâd-zehr, zeberced, emerald, diamond, dehneç, lodestone, gold, becâzî, silver, coral, cornelian, mehî, kezek, yesb, lapis, ciz', nuhâs, sünpâre, sendalûz" and "pîrûze, amber, lâi bedahşî, benefs, jade, and cemest", and 6 sections are added by Garsü'd-dîn el-Halebî. Each section consists of subparts with different numbers. The ores in the work are explained in detail by the author. Too little information was available on sources about the writer Muhammed bin Garsü'd-dîn el-Halebî. It is assumed that the work was written in the 16th century when it was presented to Selim II.

In this work, "Cevher-nâme" will be introduced, and information about the writing and language characteristics of the work will be given.

Keywords: Jewel, cawhar-nama, Muhammed b. Garsü'd-dîn el-Halebî, 16th century, Ottoman Turkish.

Giriş

Taşlar, doğada bulunan yapılarına ve şekillerine göre farklılıklar gösteren sert cisimler olarak bilinirler. Birçok alanda kendilerinden faydalanılan bu cisimler, genellikle renklerini içeriklerindeki maddelerden almaktadırlar. Bazen süs eşyası, bazen de iyileştirici bir nesne olarak kullanılan taşlar, insanların hayatlarında ilk çağlardan bu yana önemli olmuştur. Taşlar, özelliklerine göre değerli, yarı değerli olarak sınıflandırılırlar. Taşların değerli yahut yarı değerli olanlarına cevher denilmektedir. Cevher kelimesi Farsça “gevher” kelimesinin Arapçada kullanılan şeklidir. Cevherlerin adlarından, nasıl oluştuklarından, hangi alanda ne gibi faydalarının olduğundan ve nerelerde bulunduğundan bahseden kitaplar “cevher-nâme” veya “cevâhir-nâme” olarak adlandırılmıştır. Konusu değerli taşlar olan bu eserler, cevher/cevâhir kelimesinin “nâme” ismiyle birleşmesinden oluşmaktadır (Kutlar, 2002: 59).

Cevherler, insanların ilk çağlardan beri dikkatini çekmiştir. İnsanlar bu taşların özelliklerini öğrenip ne kadar değerinin olduğunu öğrenmeye çalışmışlardır. Genellikle mensur olarak yazılan cevher-nâmelerin yazılış tarihlerini oldukça eskiye götürebilmekteyiz (Kutlar, 2015: 122). Eski Yunan ve Roma’da, Aristoteles, Plinus ve Theophrastos’un bu konuda çalışmaları bulunmaktadır. Theophrastos’un *De Lapidibus*’u bu alanda yapılmış ilk çalışma olarak kabul edilmektedir. Ayrıca Aristoteles’in *Meteorologica* ve Plinus’un *Naturalis Historia* adlı eserlerini de bu çalışmalara örnek olarak gösterebiliriz.

İslam coğrafyasında cevherlerle ilgili çalışmalar 8. yüzyılda tercümelerle başlar. İslam âlimleri Yunan, Hint ve İran’da yapılmış olan çalışmaları kendi dillerine çevirmişlerdir. İslam coğrafyasında yazılan cevher-nâmelerin şekil ve içeriklerini belirleyen önemli iki eser ise 9. yüzyılda yazılmış olan *Kitâb el-Ahcâr* ve *Kitâb Sırr el-Esrâr*’dır. Farsça, Süryanice ve Yunanca kaynaklardan yararlanılarak yazılmış olan bu eserlerde yazarlar özellikle “metallerin ve taşların büyüsel özellikleri” üzerinde durmuşlardır. Bu eserler dışında İshâk el-Kindî’nin *Risâle fî Envâ’ el-Cevâhir el-Semîne* ve Gayrihâ’sı, Nasr ibn Yakûb el-Dîneverî’nin

Hukka el-Cevâhir fî el-Mefâhir'i ve Temîmî'nin *Kitâb el-Mürşid*'i gibi pek çok eser yazılmıştır.

Türkçe ilk cevher-nâmeler Osmanlı döneminde tercüme eserler olarak rastlamaktayız. İlk Türkçe cevher-nâmeler, 15. yüzyıldan itibaren Arapça ve Farsçadan tercüme edilmeye başlanmıştır. Osmanlı ilim adamlarının “ilm-i cevâhir” olarak adlandırdıkları bu ilim dalında pek çok çalışma yapılmıştır. “ilm-i cevâhir”le uğraşan ilk ilim adamı, Muhammed ibni Mahmûd el-Şirvânî olarak kabul edilmektedir. 15. yüzyılın ilk yarısında yaşayan el-Şirvânî'nin *Cevhernâme* ve *Tuhfe-i Murâdî*¹ adlı iki eseri bulunmaktadır. Şirvânî'nin dışında Nasîrû'd-dîn-i Tûsî, Yazıcızâde Ahmed-i Bîcan ve Yahyâ ibn Muhammed el-Gaffârî gibi önemli ilim adamları da cevher-nâme kaleme almışlardır. Nasîrû'd-dîn-i Tûsî'nin *Tensûhnâme-i İlhanî*, Yazıcızâde Ahmed-i Bîcan'ın *Dürr-i Mekkûn*², Yahyâ ibn Muhammed el-Gaffârî'nin *Yâkût fî Cevher el-Cevâhir el-Ma'âdin* (Demir ve Kılıç, 2003: 2-28), Za'îffî'nin *Risâle-i Cevâhir-nâme*³ adlı eserlerini bu konuda yazılmış olan çalışmalara örnek olarak verebiliriz.⁴

100

Biz de bu çalışmada, daha önce herhangi bir bilimsel çalışmaya konu edilmemiş olan bir cevher-nâmeyi ele alacağız. Çalışmamızda inceleyeceğimiz “*Cevher-nâme*” adlı eser, 16. yüzyılda Muhammed b. Garsü'd-dîn el-Halebî tarafından Hermes'in Arapça cevher-nâmesinden tercüme edilmiştir. Hermes (III. Hermes/Mısırlı Hermes), İskenderiye'den önce ilim merkezi sayılan Münif'te doğmuş, birçok şehirler kurmuştur. Aynı zamanda tıp, felsefe, simya, hayvanlar ve zehirli bitkilerle ilgili eserler kaleme almıştır. Hermes'e ait olduğu söylenen birçok metin Grekçe ve Arapça kaynaklar aracılığıyla günümüze aktarılmıştır. Bu hususla ilgili farklı görüşler bulunmaktadır.

¹ Eser hakkında bk. Argunşah, 2012; Balcı, 1995.

² Eser hakkında bk. Sakaoğlu, 1999; Vural, 2008: 127-133; Demirtaş, 2009; Kültürel ve Koç, 2012.

³ Eser hakkında Fatma Sabiha Kutlar'ın (2005), “Klâsik Dönem Metinlerinde Değerli Taşlar ve Risâle-i Cevâhir-nâme” adlı çalışması bulunmaktadır.

⁴ Ayrıca cevher-nâmelerle ilgili yapılan çalışmalar için bk. Yılmaz, 2008; Bektaş, 2008.

Hermes'e ait olan birçok eserin İslam kaynaklarından Batı'ya aktarıldığı ve bu eserlerin Grekçe ve Latince eserlerle aynı içeriğe sahip olduğu söylenir⁵ (Kılıç, 1998: 230).

Bu konuyla ilgili kesin bir bilgi olmamakla beraber, yukarıda belirtildiği ve mütercimin ifadesinden anlaşıldığı üzere, tanıtacağımız cevher-nâme Hermes'in Arapça cevher-nâmesinden tercüme ve şerh edilmiştir. Çalışmamızda ilk olarak yazar hakkında bilgi verilerek "Cevher-nâme" adlı eser tanıtılacaktır.

1. Muhammed b. Garsü'd-dîn el-Halebî ve Cevher-nâme'si

1.1. Muhammed b. Garsü'd-dîn el-Halebî

Muhammed b. Garsü'd-dîn el-Halebî hakkında kaynaklarda doğrudan bir bilgi bulunmamaktadır. Fakat Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi'nde "İbnü'n-Nakib El-Halebi" (Aydüz, 2000: 164) ve "Hekimbaşı" (Sarı, 1998: 162) maddelerinin içeriklerinde Muhammed b. Garsü'd-dîn el-Halebî hakkındaki az da olsa bilgiler mevcuttur. Buna göre, Muhammed b. Garsü'd-dîn el-Halebî'nin babası Garsü'd-dîn Ahmed b. İbrahîm b. el-Nakîb el-Halebî bir hekim ve âlimdir. 1494 yılında Halep'te doğmuştur. Tıp başta olmak üzere geometri, musiki, astronomi, hadis gibi pek çok alanda eğitim almıştır. 1563 yılında İstanbul'da vefat etmiştir. Oğlu Muhammed b. Garsü'd-dîn el-Halebî (Garsü'd-din-zâde Mehmed Muhyiddin) de kendisi gibi hekimdir ve hekimbaşılık görevinde bulunmuştur (Aydüz, 2000: 164).

Muhammed b. Garsü'd-dîn el-Halebî, Ağustos 1568'de 7. hekimbaşı olarak göreve getirilmiş ve II. Selim (öl. 1574) ile III. Murad (öl. 1595) dönemlerinde bu görevde bulunmuştur. Mart 1575 tarihinde görevinden azledilmiş ve aynı ay içerisinde vefat etmiştir (Sarı, 1998: 162).

1.2. Cevher-nâme

Muhammed b. Garsü'd-dîn el-Halebî'nin Cevher-nâme'si hakkındaki bilgiye Osmanlı Tabii ve Tatbiki Bilimler Literatürü Tarihi (2006: 19-20) kataloğunda rastlamaktayız. Bu katalogta yer alan bilgilere göre eserin Berlin'de Almanya Milli Kütüphanesi

⁵ Hermes hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Kılıç, 1998: 228-233.

Türkçe Yazmaları Kataloğu Ms. or. oct. 1625 arşiv numarasında; İstanbul Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Esad Efendi Koleksiyonu 2465 numarada ve İsviçre Uppsala'da 239. numarada kayıtlı 3 nüshası bulunmaktadır. Ancak yapmış olduğumuz araştırmalar neticesinde eserin nüshalarından biri olarak gösterilen İstanbul Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Esad Efendi Koleksiyonunda, 2465 kayıtlı olan nüshası ile Berlin Almanya Millî Kütüphanesi Türkçe Yazmaları Kataloğunda, Ms. or. oct. 1625 arşiv numarasında kayıtlı olan iki nüshayı karşılaştırdığımızda bu iki eserin birbirlerinden farklı olduğu tespit edilmiştir. Berlin, Almanya Millî Kütüphanesi'ndeki nüshanın 2a sayfasının 4. satırından da anlayabileceğimiz üzere bu yazmanın Muhammed b. Garsü'd-dîn el-Halebî'ye ait olduğu kesindir. Ancak İstanbul Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi Esad Efendi Koleksiyonu'nda bulunan nüshada böyle bir yazar adı geçmemektedir. Ayrıca Esad Efendi nüshası “*bu kitâb cevâhirüñ hâşşiyetin ve kıymetin beyân eder (1b/2).*” giriş cümlesi dışında kitabın yazılış sebebi, tarihi vb. hiçbir bilgiye yer vermeden birinci babdan başlamaktadır. Berlin nüshası 21 bab tercümeden ve sonradan yazarın kendisi tarafından ilave edilen 6 fasıldan oluşurken Esad Efendi Koleksiyonunda kayıtlı diğer eser 16 babdan oluşmakta ve her bab kendi içinde fasıllara ayrılmaktadır. Dolayısıyla, Esad Efendi Koleksiyonundaki cevher-nâme, yazım-dil özellikleri, muhtevası ve konuyu ele alış tarzı bakımından Berlin'deki cevher-nâmeden tamamen farklıdır.

Bu durumda yararlanabileceğimiz nüsha sayısı ikiye inmiştir. Bunlardan ilki Berlin, ikincisi ise Uppsala nüshalarıdır. Uppsala nüshasına henüz ulaşamadığımız için bu çalışmada sunacağımız metin hakkındaki bilgiler Berlin nüshasından yararlanılarak aktarılacaktır.

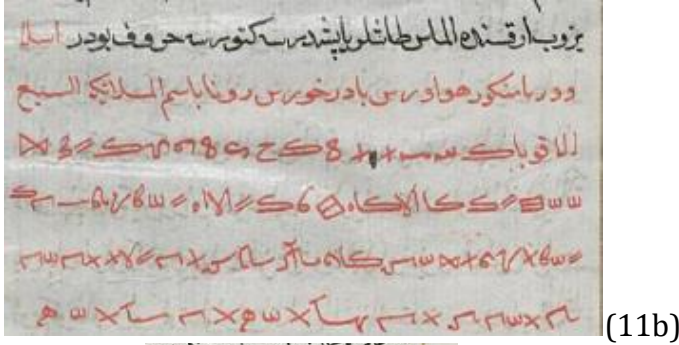
1.2.1. Nüsha özellikleri

Cevher-nâme'nin bu çalışmada yararlanılan nüshası, Berlin'de Almanya Milli Kütüphanesi Türkçe Yazmaları Kataloğunda, Ms. or. oct. 1625 arşiv numarasında kayıtlı, 36 yaprak, 17 satırdır. Ölçüleri 205x140-135x80 mm (20,5x14 cm) ve yazı türü nesihdir. Yazmanın içinde yazar tarafından resmedildiği düşünülen bazı

tasvirler ve tılsımlar yer almaktadır. Hemen hemen her cevher babının içinde yer alan bu tasvirler bazen cevherin nasıl çıkarılması gerektiğine örnek olarak gösterilmiş, bazen de ilgili cevherlerle yapılacak tılsımın nasıl uygulanacağını anlatmak için resmedilmiştir. Her tasvirin altına ya da yanına tasvirle ilgili bir açıklama cümlesi yazılmıştır. Eserin 5a, 6b, 9a, 10a, 12b, 13a, 13b, 15a, 15b, 17a, 18b, 19a, 19b, 21a, 21b, 22a, 23a, 24b, 25b, 26a, 26b, 27b, 28a, 28b, 30a, 31a, 32a, 33a, 34a, 34b, 36a sayfalarında yer alan toplam 37 adet tasvir vardır. Bunlardan bir tanesi aşağıya örnek olarak alınmıştır:

Eserde 8b, 10a, 11b, 13a, 15a, 17a, 21a, 21b, 23a, 24b, 26b, 29b, 30b, 31a, 33a, 34a sayfalarında geçen toplam 16 adet tılsım bulunmaktadır. Bu tılsımlar bazen sadece “hurûf budur” ifadesiyle verilirken bazen de tılsımın nasıl uygulanacağına dair tasvirlerle birlikte gösterilmiştir:

Padişaha sunulan bir eser olan cevher-nâmenin bazı sayfaları süslenmiştir. Çalışmanın sonuna eklediğimiz örnek sayfalarda bu husus görülebilir.

1.2.2. Cevher-nâme'nin Muhtevası

Eser Allah'a hamd ve ve peygambere salavatı içeren bir satırlık Arapça duayla başlar. Bundan sonra Kanûnî Sultan Süleyman'ın oğlu II. Selim'e yaklaşık bir sayfalık bölümde süslü cümlelerden kurulu övgülerde bulunularak padişahın ismi belirtilir. Aşağıda bu bölümden ilgili cümleler alıntılanmıştır:

Eşref-i ezminede ve eltaf-ı āvānda pādīşāh-ı hūrīd-serīr ve şehensāh-ı Süleymān nazīr mihr-i sipīhr-i hilāfet zīver-i qaşr-ı salṭanat gevher-i yektā-yı şadef -i şehriyārī....(1b/3-4)

.... Nūr-ı hadīkatü'l-übheti's-Süleymāniyye nūr-ı hadīkatü'l-ebhetü's-süleymāniyye a'nī Ḥazretü's-Sulṭān Selīm Ḥān ibnü's-Sulṭān Süleymān Hān.... (1b/15, 2a/1)

Padişaha övgü kısmından sonra yazar kendi ismini şu şekilde belirtir: *Bu 'abd-i fakîr ve çâker-i aḥḳar ya'nî t̄alib-i ma'ârif ü 'ulûm ki Muḥammed bin Ğarsü'd-dîñ El-Halebî... (2a/3-4)*

Ardından bu eseri padişah II. Selim'in emriyle Hekim Hermes'in Arapça bir cevher-nâme'sinden Türkçeye tercüme ettiğini ifade eder:

bendelerine emr-i 'âlîşānları şudûr ve ḥükmi-i 'avālî-nişānları zuhûr edüp mazmûn-ı ke'l-lü'lü'ü'l-meknûnda şarrâf-ı cevâhir-i ma'ârif ve 'arrâf-ı fevâḥir-i 'avârif seyyâḥ-ı deryâ-yı faẓl u ḥikme-i seyyâḥ-ı şahrâ-yı 'ilm ü ma'rifet Hekîm Hermes'ün ḥacer nâmdâr ve gevher-i büzürg-vâr 'ilminde Lisân-ı 'Arabîde ve cemî' ü terkîb ve zebân-ı Hicâz'ın nazm u tertîb olınan kitâb-ı müsteṭâbı terceme tarîkı üzere Türkî dile tebdîl ü taḥvîl olunması fermân olunmağın imtişâlen li'l-emrû'l-'âlî kitâb-ı mezbûrî lisân-ı mezkûrdan zebân-ı mesfûra terceme étmege mütevekkilen 'ale'l-Fettâḥ şürû' u iftitâḥ kıldum (2a/4-11).

Yazar, Hermes'ten tercüme ettiği bu eserin özet halinde yazıldığı için bazı muğlak tarafları olduğunu, kendisinin de bunları izah ettiğini, Hermes'in değinip geçtiği bazı faydalı meseleleri açıkladığını ve yine Hermes tarafından yazılmayan fakat kendi zamanında kullanılan taşları da 6 fasıl olarak kendisinin esere ilave ettiğini şöyle ifade eder:

Fe-emmâ kitâb-ı merḳûm tarz-ı ihtîşâr ve minvâl-i îcâzda mensûḥ u manzûm olup ü muğlaḳ olmağın şerḥ u îzâḥa muḥtâc olan yerlerin keşf ü beyân ve şerḥ ü 'ayân eyledüm. Ve zikri lâzım olup muşannif terk ü ihmâl edüp yâd e[t]düğü menâfi'-i cemîleyi ve gâvvâş-ı celîleyi yerlü yerinde vaz' edüp ziyâde eyledüm. Zamânda müsta'mel olup muşannif zikr étmedüğü taşları bu kitâbuñ âḥirinde bir kaç faşl ile ilḥâḳ eyledüm (2a/12-17).

Yazarın kendisinin de “*bu kitâb hem terceme hem şerḥ olmuştur (2b/1)*” cümlesiyle işaret ettiği gibi bu eser, hem kaynak eserdeki bölümlerin ayrıntılı izahını içermesi hem de esere yeni bölümler

eklenmesi bakımından “telif-tercüme⁶” türü eserler arasında zikredilebilir. Yazar kitabı hakkındaki bu açıklayıcı ifadelerden sonra, eseri sunduğu padişahın bu eserdeki hataları hoş görmesini diler ve okuyuculardan dua isteyerek eserine giriş yapar.

Muhammed b. Garsü'd-dîn el-Halebî, eseri 21 bab olarak tercüme ettiğini söyledikten sonra, tercüme ettiği eserin bablarını sıralar:

Bâb-ı evvel fâsîd olan yâkût vesâ'ir taşlarınun işlâhı beyânındadır. İkinci bâb yâkût beyânındadır. Üçüncü bâb inci beyânındadır. Dördüncü bâb bād-zehr beyânındadır. Beşinci bâb zeberced ve zümürürd beyânındadır. Altıncı bâb elmâs beyânındadır. Yedinci bâb dehneç taşınınun beyânındadır. Sekizinci bâb mıknatîs beyânındadır. Tokuzuncu bâb altun beyânındadır. Onuncu bâb becâzî taşınınun beyânındadır. On birinci bâb gümüş beyânındadır. On ikinci bâb mercân beyânındadır. On üçüncü bâb 'akîk beyânındadır. On dördüncü bâb mehî taşınınun beyânındadır. On beşinci bâb kezek taşınınun beyânındadır. On altıncı bâb yaşb beyânındadır. On yedinci bâb lâcüd beyânındadır. On sekizinci bâb ciz' beyânındadır. On tokuzuncu bâb nuhâs beyânındadır. Yigirminci bâb sünpâre taşınınun beyânındadır. Yigirmi birinci bâb sendâlüz beyânındadır (3a/2-13)

Tercüme ettiği kitabın 21 babını açıkladıktan sonra kendisinin ilave ettiği 6 faslı yazar:

mülhak fasılları altıdır: Faşl-ı evvel pîrûze beyânındadır. İkinci faşl kehrübâr beyânındadır. Üçüncü faşl la'l-i bedaşşî taşınınun beyânındadır. Dördüncü faşl benefs taşınınun beyânındadır. Beşinci faşl yeşm beyânındadır. Altıncı faşl cemest taşınınun beyânındadır (3a/13-16).

Eser, yazar tarafından verilen bu bilgilerden sonra 3a/16. satırda birinci babla başlar. Eserin 3a-4a sayfaları arasında bulunan ilk babında yakut ve diğer değerli cevherlerin bozulması,

⁶ Çeşitli ilim sahalarında ve edebiyatta da örnekleri görülebilen “telif-tercüme” olarak adlandırılan bu eserler tercüme ve aktarma esnasında şerhlere ekleme ve genişletme yapılarak ortaya çıkan bir tür olarak değerlendirilebilirler (Yazar, 2011: 231).

değişmesi halinde yapılması gerekenler anlatılır. Yakutun türlerinden bahsedildikten sonra, yakut ve diğer değerli taşların bozulmalarına karşı uygulanabilecek bazı ilaç tarifleri verilir. Eserin genel anlatım tarzı ve dili hakkında fikir vermesi bakımından bu babın baş tarafı aşağıya aynen alınmıştır:

***bâb-ı evvel** kıymetlü cevherî taşlardan fâsid olub müteğayyir olanuñ 'ilâcın beyân eder. Mezkur taşlar bunlardur: Yâkût, inci, zümürriid, bâd-zehr, zeberced, elmâs, febr u berh, dehneç, mîğnañîs, altun, gümüş, nuhâs. Yâkütuñ cümle envâ'ı bozulup rengi ve fi'li müteğayyir olduğı zamânda âteşe koyalar. Bir lahza mülâyim gerek çekeler ya'nî berk âteş urmayalar. Her nev'e mütehammil olduğı miqdâr âteş vèreler, zirâ yâkût bir kaç nev'dür. Her nev'üñ bir mertebe âteşi vardur. Cümleden kızıl yâkütuñ âteşe taħammüli ziyâdedür. Ondan aşığa rummânîsi, kızıl enâr dânesine müşâbih olan yâkût kuvveti kıızıdan aşığadur. Nâra taħammüli ondan aşığa. Şarusı ondan aşığa, sermâyesi ondan aşığa. Beyâzi âteşe girüp sağ ve sâlim çıkan yâkût a'lâdur, mâ'adâsi fâsiddür, 'amelîdür. Âteşi göricek tağılır, helâk olur. **Mu'âlecedür.** Fâsid olan incü mu'âlecesi budur ki nañrûn dedükleri 'ağarlarda meşhûr unı şuda ezüp şuyında bozulmuş inciye işladup ba'de kalıñ, beyâz 'abâ pâresiyle tekrâr siline. Bir kaç def'a silindükden sonra beyâz mücellâ olur. Tercümân-ı kitâb eydür. Bozulmuş inciye güneşe karşı bakasın. Eger tâze yumurda gibi içerisi seffâf olur ise 'ilâc olma. 'Îlâca kâbildür ve eger içerisi taşrası gibi karamtırak mükedder ise 'ilâc olunmaya, zîrâ bu ma'kûle marâz-ı zâtîdür (3b/1-15).*

Eserin genel anlatım tarzı ve dili yukarıda alıntıladığımız bölümle aynîlik göstermektedir. Bu yüzden çalışmamızda eserin diğer bablarından örnek metin alıntılanmayacağız. Ancak eserin muhtevasıyla ilgili ilginç bazı hususlara da işaret etmek istiyoruz.

Eserin önemli bir özelliği, bahsedilen cevherlerin çıkarıldıkları yerler ve nasıl oluştukları hakkında bilgiler vermesidir. Ayrıca Hermes'in açıklamadığı bazı bilgilerin gerekli olduğuna işaret ederek yazarın kendisi açıklamalar eklemiştir. Aşağıdaki örnek metinde görüldüğü üzere, eserin üçüncü babında inci cevherinin nerelerde bulunduğundan ve nasıl meydana geldiğinden bahsettikten sonra Hermes'in incinin oluşumu hakkında bilgi vermediğini belirterek bu konuda açıklamalar yapar:

Bu cevher Hind Değizi'nün zılmâtında Hürmüz Değizi'nde, Yemen Değizi'nde, Süveys Değizi'nde bulunur. Liken a'lâsı Serendîb Adası'nda Bahr-i 'Ummân'dan Aşkâ-yı 'Irâk'dan çıkan incidür. Yemen'de, Hicâz Değizi'nde çıkan inci mu'teber degildir. Gerçi iri ise de zîrâ rengi müferrih degildir. Cismi galîzdür. Tercümân-ı kitâb eydür. Muşannif değizde inci ne tarîk ile mütevellid olduğın beyân eylemedi. İmdi taqdîr-i Rabbânî ve emdâd-ı sübhânî şöyle olmışdur ki istirîdye kabuğı gibi iki dâne şadef içinde terbiye olunur. Bu iki şadef bir hayvâna yapışmışdur. Ol hayvânun hemân ağzıyla iki kulağı vardır. Şadef yapışduğı yer etdür mâ'adâsı pūhtı gibi şulu köpükdür. Bu hayvânun eti çâsnisi sâ'ir tuyūruñ kırsağı çâsnisi gibidür. Faşl-ı bahâr olsa nîsân ayında ya'nî abrîl ayında cümle şadefler şu yüzine çıkar. İki ayrılır, yağmur şuyın kıpar şu dibine iner ertesi şabâh çıkar yine iner yine aħşam çıkar bu tarîk üzerine hevâ-yı şimâlî ya'nî poryaz esdücce şadefler şabâh aħşam çıkar şovuklanur yine iner. (6a/4-17).

Eserin önemli bir özelliğı de cevher anlatıldıktan sonra bu cevherle ilgili bir tılsıma yer vermesidir. Örneğın onuncu babda becâzî taşının özelliklerinden bahsedildikten sonra bu taşla ilgili bir tılsım verilerek tılsımın tarifıyla ilgili bir resim sunulmuştur:

Bücâzî taşının üstinde yekşenbe gününün evvel sâ'atinde ya'nî güneş ibtidâ çıkduğı zamânda ve güneş kendü hânesinde iken gerisi üzerine oturmuş eli zârbli âdem şüretin yazup ayağı altında bu hurûfî yazsa bu şüret gibi ba'de gül şuyında ışlanmış 'ūd ağacı ile buhûrlayup yüzük kaş edüp sağ elinün şerçe barmağına taksa bir memleket fethine yâhūd bir pâdişâhla buluşup cenk ve muhârebe étmege veyâhūd bir maşlahat bitirmesine teveccüh eylese emeksüz ta'accübsüz âsân vech ile mezkûr maşâlih ve feth-i fütüh müyesser olsa...

Eli zırbılı gerisi üzerine oturur âdem şekli budur (18b/9-17).

Yazma esere sonradan ilave edilen sayfa numaralarında bir eksiklik olmamasına rağmen onuncu babın devamında verilen bu tasvirden sonraki sayfada bulunması gereken onbirinci babın baş tarafının kopuk olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü diğer bablarda olduğu gibi mercanla ilgili bir giriş bölümü bulunmadan eserin on birinci babı olan mercan taşıyla ilgili bir tılsım ve bu tılsımın faydaları hakkında bilgiler verilmiştir. Ayrıca baş tarafı eksik olan mercân babından sonra gelmesi gereken on ikinci bab “gümüş” olarak eserin girişindeki bablar kısmında belirtilmiştir; ancak eserde on ikinci bab bulunmayıp, mercân babının akabinde on üçüncü baba geçilmiştir.

Eserde bazı cevherlerin buldukları yerlerin halklarıyla ilgili bazı ilginç bilgiler de aktarılmaktadır. Örneğin eserin 28a-28b sayfaları arasında yer alan “ciz” taşının Çin ve Maçin madenlerinden hastalıklı ve cüzzamlı kişiler tarafından çıkarıldığı, zira taşın bulunduğu madenlerin soğuk ve insana zararlı olduğu söylenmiştir:

Bu taş ÇİN ü MâçİN memleketinden Yemen diyârından gelir. Bu taşı ma'denlerden marîz, cüzâm âdemler çıkarur. Zîrâ şağ âdem bunun ma'denlerine inüp çıkarmaz. Zîrâ gâyet şovukdur, insâna zararlıdur (28a/8-16).

32a/10 satırda yazar tercüme ettiği eseri 21 babda tamamlandığını ve kendisinin 6 fasıl ilave ettiğini ifade eder: *Tercümân-ı kitâb eydür. Muşannif bu kitâbda yigirmi bir taş aḥvâlin*

beyân eyledi. Ben dağı altı faşılta altı taş aḥvâlini ilhāk edüp beyân êtdüm (32a/10-12).

Eser, 36b sayfasında yazar tarafından eklenen son fasıl olan “cemest” bölümün bitmesiyle tamamlanmaktadır. Eserde herhangi bir istinsah kaydı bulunmamaktadır.

1.2.3. Yazım ve Dil Özellikleri

Eserin incelediğimiz nüshasının tercüme ve istinsah tarihi belli değildir; ancak II. Selim’e (öl. 1574) ithaf olunan eserin 16. yüzyılın son çeyreğinde tercüme edildiği anlaşılmaktadır. Harekesiz bir metin olan Cevher-nâme’de ekler 16. yüzyıl yazım ve dil özellikleri dikkate alınarak okunmuştur. Yazımda dikkat çeken bazı farklılıklar şunlardır:

1. Metinde kapalı e (è) bazen gösterilmiş, bazen gösterilmemiştir:

yerlü yerinde (2a/16); édüp (2a-16)

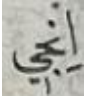
2. Belirtme hal eki +(y)I metinde bazen ye (ى) ile bazen de kesre ve hemze (ء) ile yazılmıştır:

kıbleyi (14a/7), inciyi (3b/11); (şuyı 18b/8)

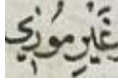
3. Metinde aynı sözcüklerin farklı yazımlarına rastlanmaktadır:

dağı (4b/5), (4b/6; açuk (14a/3), (9a/7); qalın (14a/6), qalıñ (3b/12); qoyı (9a/10), qoyu (19b/13).

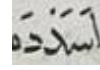
4. Harekesiz bir metin olan Cevher-nâme’de bazı kelimeler harekelenmiştir:

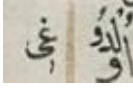
inci (6a/17),

ğayrı müzî (9a/2),

esedde

(19b/6), olduğı (4b/15).

Sonuç

Çalışmamızda tanıttığımız Cevher-nâme, 16. yüzyılda Muhammed b. Garsü'd-dîn el-Halebî tarafından II. Selim'in emriyle Hermes'in 21 bab olan Arapça cevher-nâmesinden tercüme edilmiş ve daha sonra 6 fasıl ilave edilerek II. Selim'e sunulmuştur.

İçinde yakut, inci, bâd-zehr, zeberced, zümürüd, elmas, dehnec, mıknaţıs, altın, becâzî, gümüş, mercan, akîk, mehî, kezek, yesb, lâcûd (lâcüverd), ciz', nuhâs, sünpâre, sendalûz, pîrûze, kehrübâr, lâl-i bedahşî, benefs, yeşim, cemest gibi birçok değerli taşın özellikleri, türleri, nasıl oluştukları, nerelerde buldukları, insana sağlığına faydaları, bu taşlarla hazırlanan tılsımlar, nerelerde kullanıldıkları ve taşların tabiatlarının bozulması durumunda yapılacak olan uygulamalar gibi birçok konuda bilgi verilmiştir.

Eserde 37 adet tasvir ve 16 adet tılsım yer almaktadır. Bu tasvirler bazen bahsedilen cevherin nasıl çıkartılacağıyla ilgiliyken bazen de adı geçen cevherle yapılacak tılsımın nasıl uygulanacağı tarif etmektedir.

Tercüme tarihi hakkındaki tek bilgi eserin II. Selim (öl. 1574) zamanında tercüme edildiğidir. Çalışmamızda yararlandığımız Berlin Milli Kütüphanesi Türkçe Yazmaları nüshasında istinsah kaydı bulunmamaktadır.

Harekesiz nesihle 36 yaprak 17 satır olan eserin tercüme olan 21 babının on birincisi olan mercân babı yarım, gümüş cevherinin anlatıldığı on ikinci bab ise eksiktir. Yazar tarafından tercüme tamamlandıktan sonra musannifin bahsetmediği altı taş, altı fasıl ilave edilerek anlatılmıştır.

16. yüzyıl Osmanlı Türkçesiyle tercüme edilen bu eserin giriş sayfalarında dil ağır ve süslü olup ilerleyen kısımlar açık ve anlaşılır bir üslûba sahiptir.

Eserde cevherlerin çıkarıldıkları, buldukları birçok yer adı verilerek bu yerler hakkında çeşitli bilgiler aktarılmıştır.

16. yüzyıl Osmanlı Türkçesiyle kaleme alınan Cevher-nâme, çeşitli tasvirleriyle değerli taşlarla ilgili bilgilerin anlatıldığı bir eser olup bu eserin tanıtılması ve bilim dünyamıza kazandırılması tarafımızca önem arz etmektedir.

Kaynakça

Aydüz, Salim (2000). İbnü'n-Nakîb el-Halebî. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. C. 21. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. s. 164-165.

Demir, Remzi- Mutlu Kılıç (2003). Cevâhîrnâmeler ve Osmanlılar Dönemi'nde Yazılmış İki Cevâhîrnâme. *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*, C. 14 S.14, s.1-64.

Kılıç, Mahmut Erol (1998). Hermes. *İslam Ansiklopedisi*. C. 17. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. s. 228-233.

Kutlar, Fatma Sabiha (2002). Ahmed-i Bîcân'ın manzum cevâhîr-nâme'si. *İnsan Bilimleri Araştırmaları*, S. 7/8, s. 59-68.

Kutlar, Fatma Sabiha (2005). *Klâsik Dönem Metinlerinde Değerli Taşlar ve Risâle-i Cevâhîr-Nâme*. Ankara: Öncü Kitap.

Sarı, Nil (1998). Hekimbaşı (Osmanlı Dönemi). *İslam Ansiklopedisi*. C. 17. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. s.161-164.

Komisyon (2006). *Osmanlı Tabii ve Tatbiki Bilimler Literatürü Tarihi (I-II cilt)*. İstanbul: İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi (IRCICA).

Komisyon (2011). *Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Yazar, Sadık (2011). *Anadolu Sahası Klâsik Türk Edebiyatında Tercüme ve Şerh Geleneği*. Doktora Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

چي داغلتن عبرت قرشوسنه اغزي ايله حكره دوش قوش صورتى بود
سەئە ع انبها

هر ككه بو طلسم اوزن شتري دعاسين او قيوب بياض ابروشدن قانار
بار سنه صاروب كندوب عيان اول وهرن سؤال ايدرسه جواب اركابي
سفر ندين بلكه نكتة الله تعالى نك اراد في ايله غرق دن امين اوله حكيم
هر مس ايدر ككه مش تري كونك مش تري ساعتاه قمرن ياده سنه
خوستدن سالم اولاد وغي چينه ييب طاشنك باشنك
قرشوبقر شوطر مش بر يي ايله دكونه اكي بيك يلان صورتى بود
كوتره الطرافان بو حروفى نر نه اولك سنه يلان صوق يامين اوله يلان صورتى بود
بر الله ماما اعمو ماله اعا اكو و ع قاك اس كر سلبا

بوتور بوي ايزه دورو كوشه ايله نال صورتى بود

سایطاشلر کی بر ایچنه بولنور اولدیارک ادمینی الورلرک
ایدوب جلاویردکن صکره اعلاوشقاف جوهر اولویچینق وحن
وقدح اولجوة بویک بار لوی دخی بولنور خاصه سی بودرکه هرکه
بوطاشدن برقدح ایدوب ایچنه شراب قویوب یاخود بوطاشک
برپاره سن شراب ایچنه برلغوب لچسه اولدکنشی نقدر شراب ایچنه
سرخوش اولیه انوکچون بوطاش خمار طاشی دشملر وهرککه بوطاشدن
بوزک ایدوب طاقنسه نفرس زحمتدن امین اوله نفرس زحمت
مبتلا اولان ادم طاقنسه کلی نفع مشاهد ایلیب وهرککه کتورس
خالق قاتنه مقبول اولوب مصالحی بتمشلدن اولا وهرککه باصد
النه قویوب یتسه چکرین دشملر کورسیه وهرککه کتورس کوز

شتردن امین اولامخاریده مقاتله ده یورکلو

وبهادر اوله والله اعلم

بالصواب

تمت

URARTU VE FRİG DEVLETLERİNİN YIKILIŞINDA BOZKIR KAVİMLERİNİN ROLÜ *THE ROLE OF STEPPE TRIBES IN THE COLLAPSE OF URARTIAN AND PHRYGIAN STATES*

Doç. Dr. Veli ÜNSAL
Ahi Evran Üniversitesi
unsalveli@hotmail.com

Özet

Urartular ve Frigler Demir Çağ Anadolu'sunun önemli uygarlıklarındandır. Her iki devlette kuruluşlarını tamamladıktan sonra bozkır kavimleri ya da atlı kavimler adı verilen topluluklarla mücadele etmişler ve onlar tarafından yıkılmışlardır.

Van Gölü Havzası'nda kurulan Urartu Devleti kuruluşundan kısa bir süre sonra Asur Devletinin duraklama evresinde olmasından faydalanarak sınırlarını genişletmeye başlamıştır. Sınırlarının Kafkaslara kadar genişlemesi ile de bozkır kavimleri ile karşı karşıya gelmiştir. Urartu ülkesinin kuzey kesimlerinde önceleri Kimmerlerle başlayan bu mücadele sonraları Kimmerleri takip eden İskitlerle artarak devam etmiştir. Kimmerlerin Anadolu'nun içlerine doğru ilerlemeleri Urartu Devletini rahatlatmış ise de birçok şehri İskitler tarafından yakılıp yıkılan Urartu Devleti, yine bu bozkır kavmi tarafından tarih sahnesinden silinmiştir.

Sakarya Havzası'nda kurulan ve Midas döneminden itibaren güçlenmeye başlayan Frig Devleti ise Anadolu'da ilerleyişini sürdüren Kimmerlerle mücadele etmek zorunda kalmıştır. Friglerin başkenti Gordion bile Kimmer istilasına karşı koyamamıştır. Frig kralı Midas'ın ölümü ile de Kimmerler Frig Devletine son vermişlerdir.

Bu çalışmada Urartu ve Friglerin Demir Çağ'da Anadolu'da oluşturdukları siyasi yapı, bozkır kavimleri ile karşılaşmaları ve onlarla olan mücadeleleri ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Urartu, Frig, Kimmer, İskit.

Abstract

Urartians and Phrygians are important civilizations of Iron Age Anatolia. After completing their establishment, both states fought with communities called steppe tribes or nomadic tribes, and were destroyed by them.

The Urartian State, which was established in the Van Lake Basin, began to expand its borders shortly after its foundation, taking advantage of the Assyrian State's stagnation period. With the expansion of its borders to the Caucasus, it came across with the steppe tribes. This struggle, which started with the Kimmerians in the northern parts of the Urartian country, increasingly continued with the Scythians following the Kimmerians. Although the progress of the Kimmerians into Anatolia relieved the Urartian State, it was erased from the stage of history by Scythians, who also burned down many of its cities.

The Phrygian State, which was founded in the Sakarya Basin and grew stronger dating from the Midas period, had to fight against the Kimmerians who continued its progress in Anatolia. Even the Phrygian capital Gordion could not resist against the Kimmerian invasion. With the death of the Phrygian king Midas, the Kimmerians ended the Phrygian state.

In this study, the political structure formed by Urartians and Phrygians in Anatolia in the Iron Age, their encounter with the steppe tribes and their struggles with them will be discussed in detail.

Keywords: Urartian, Phrygian, Kimmerian, Scythian.

Urartu Devleti'nin Genişleme Siyaseti

Urartu Devleti kuruluş aşamasını tamamlar tamamlamaz, özellikle I. Sarduri (MÖ. 840-830), İşpuini (M.Ö. 825-810) ve Menua (M.Ö. 810-780)'nın saltanatları süresince, Asur krallığının zayıflamasından ve içişleriyle uğraşmasından da istifade ederek genişleme sürecine girmiştir (Piotrovskii, 1969: 45; Salvini, 1967: 79 vdd; Bilgiç, 1959: 44-48; Tarhan, 1982: 81 vd; Tarhan, 1983: 296 vd; Tarhan, 1986: 286).

Urartu Devleti'nin ilk krallarından biri olan I.Sarduri'nin faaliyetlerini kendi ifadelerinden ve Asur kralı III. Salmanassar'ın kayıtlarından takip etmekteyiz (LAR I, 584; Çilingiroğlu, 1994: 38; Ceylan, 1994: 191). I. Sarduri¹ gerçek anlamda Urartu Devletini kurduğu gibi, Tuşpa kentini de Urartu'nun yeni başkenti yapmıştır (Tarhan 1978, 61.; Tarhan 1982, 86.; Sevin 1979, 5).

I. Sarduri Asur dilinde kaleme alınan (UKN, 1, 117) ve Urartu'nun ilk yazılı belgesi olması ile önem kazanan Sardurburcu'nu² bize bırakan Urartu kralıdır. Bu belge Urartu için yeni bir dönemin başladığını göstermesi açısından önemlidir. Sadurburcu yazıtında kral kendini şu şekilde ifade eder:

"Büyük kral Lutipri'nin oğlu, kudretli kral, dünyanın kralı, Nairi ülkelerinin kralı, eşi olmayan kral, savaştan korkmayan dehşet verici çoban, kendine boyun eğmeyenleri mahveden kral Sarduri'nin yazıtı; Ben Lutipri'nin oğlu, krallar kralı, bütün krallardan vergi kabul eden Sarduri'yim. Ben bu taş blokları Alniunu³ şehrinden getirdim; ben bu suru inşa ettim"⁴.

I. Sarduri dönemindeki tarihi olaylar ve krallığın yayılımı ile ilgili bilgilerimiz bu krala ait Sardurburcu yazıtından başka yazılı belge olmamasından dolayı son derece sınırlıdır. I. Sarduri tarafından oluşturulan yeni başkentin Van Gölü'nün doğusunda kurulması krallığın doğuya ve kuzeye yayılımı açısından dikkate değerdir. I. Sarduri'nin başa geçmesiyle krallık bölgede Asur ile mücadele edebilecek tek devlet haline gelmiştir. III. Salmanassar saltanatının 31. yılında (MÖ. 827) ordusunu Hubuşkia ve Musasir ülkelerine gönderir (LAR I, 588). Hubuşkia ülkesinden haraç alan Asur ordusunun komutanı Daian-Assur, Musasir'i de ele geçirir. Asur ordusu birçok Urartu kalesini yerle bir

¹ I. Sarduri'nin krallığı zorla ele geçirdiğine dair bazı kayıtlarda vardır. Bu durumu açıklayan en önemli kanıt başkenti Arzaşkun'dan, Tuşpa'ya taşınması ve Arame'den farklı bir sülaleden gelmesidir. Tarhan, 1978: 61; Tarhan, 1982: 86; Sevin, 1979: 5.

² Tuşpa/Van Kalesinin kuzeybatı eteklerinde yer alan bu yazıttan başka Asurca yazılmış Urartu krallarından İşpuini dönemine ait bir yazıt daha bulunmaktadır. Çilingiroğlu, 1994: 37, dpn. 42.

³ Yazıtta geçen Alniuni kenti ve taş ocaklarının konumu için bk. Belli, 1982a: 153-154.; Belli, 1982b: 115 vd.

⁴ HChI, no. 1/a-c; UKN, 1-3; Bilgiç, 1959: 45; Tarhan, 1978: 62 vd; Erzen, 1992: 27; Söz konusu yazıt metni birçok bilim adamı tarafından Türkçeye çevrilmiştir. Tarhan, 1982: 82; Belli, 1982a: 152; Çilingiroğlu, 1994: 38; Ceylan, 1994: 191.

ettikten sonra ülkesine döner. Kayıtlardan, I. Sarduri döneminde, Hubuşkia ülkesinin büyük bir bölümünün Urartu hâkimiyetine girdiği ve yine bu dönemde Urartu egemenliğinin güneyde Musasir ülkesinin sınırlarına kadar ulaştığı anlaşılmaktadır (Çilingiroğlu, 1994: 41).

I. Sarduri'den sonra Urartu tahtına geçtiğini bildiğimiz İşpuini'nin hangi tarihlerde saltanat sürdüğü kesin değildir. Ancak Asur kralı V. Şamsi Adad (M.Ö. 823-811)'a ait bir yazıtta⁵ geçen "Ushpina'nın" İşpuini ile aynı şahıs olduğu dikkate alınırsa Urartu kralının M.Ö. 825 ya da 824'te tahta geçtiği kabul edilebilir⁶.

İşpuini Urartu'nun kendisinden önceki politikalarını devam ettirmiş, bayındırlık faaliyetlerini artırmış ve başkent in kuzeyinde, güneyinde ve doğusunda yeni kaleler inşa etmiştir. Sürdürülen bu politikalar devletin gittikçe güçlenmesi ve örgütlenmesi ile açıklanabilir.

Bu krala ait yazıtların bir bölümü yapım kitabeleridir. Bu yazıtlar Patnos⁷, Zivistan⁸ ve Aşağı Anzaf⁹ gibi yerlerde yapılan kalelerden bahsetmektedir. Bu kral hakkındaki bilgilerin bir diğer kısmını da yazıtların yanı sıra çivi yazılı ve resimli tunç eserlerden elde etmekteyiz¹⁰. Tarihi olaylar ile ilgili bilgi veren yazıtlar ise oğlu Menua

⁵ Adı geçen yazıtta V. Şamsi Adad şu ifadeleri kullanır: "...güneşin doğduğu yukarı denize kadar ilerledim. Mektira'nın oğlu Şarsina'nın -Hirsina- kentini, Ushpina'nın kenti ile birlikte ele geçirdim..." LAR I, 717; Sevin, 1979: 7.

⁶ İşpuini'nin tahta geçişi ve krallık süresi ile ilgili bilim adamları farklı görüşler öne sürmüşlerdir. Tarhan, M.Ö. 830/825-810 tarihlerini önerirken (1983: 299), Sevin, İşpuini'nin tek başına hükümdarlık süresinin çok uzun sürmediğine değinerek M.Ö. 830/829-815 tarihlerini önerir (Sevin, 1979: 38; Sevin, 1981: 1); Belli, Tarhan ile hemen hemen aynı tarihleri M.Ö. 830-810 önerir (Belli, 1982a: 155). Çilingiroğlu, M.Ö. 825/824-810 tarihlerini (Çilingiroğlu, 1994: 42), son olarak Erzen ise M.Ö. 825-815 tarihlerini önerir (Erzen, 1992: 28).

⁷ Patnos'taki yapılanmanın ilk defa bu kral tarafından gerçekleştirildiği hakkında bk. HChI no. 5/b; UKN, 14-16; Balkan, 1960: 133-158; Balkan, 1964: 235-245; Sevin, 1979: 2, dpn. 4; Belli, 1982a: 155-156; Çilingiroğlu, 1994: 42, dpn. 56.

⁸ HChI, no. 2-4.; UKN, 4-12.; Sevin 1979, 2, dpn. 4.

⁹ Burney, 1957: 45; Fig. 2/b, 3; Hulin, 1960: 205-207; Kalenin inşa yazıtında kısaca şu ifadeler yer almaktadır: "Sarduri oğlu İşpuini, bu sarayı inşa ettirdi". Belli, 1992: 14; Başkent Tuşpa'dan, Anzaf Kalelerine ulaşan Urartu dönemi yol ağı için bk. Belli, 1977: 49-50, Lev. 1/3; Anzaf kalelerinde gerçekleştirilen ve benimde yer aldığım kazıların sonuçları için bk. Belli, 1992: 13-27; Belli, 1993: 3-32; Belli-Ceylan, 2003: 311-324; Belli-Ceylan, 2004: 175 vdd.

¹⁰ Urartu sanatının erken dönemine ait bu örnekler hakkında daha geniş bilgi için bk. Belli, 1983: 325-360.

ile ortak hükümdarlık yaptıkları dönemdedir.

İşpuini döneminde krallık Urmiye Gölü çevresinde kalan topraklara da bölgenin ekonomik zenginliğinden dolayı ilgi duymuştur¹¹. Bu bölgeye yapılan ve doğu seferi olarak değerlendirilen bilgilere, Erçek Gölü yakınlarındaki Karagündüz yazıtında (UKN, 24) rastlanır. Ayrıca, yazıtta Urartu kayıtlarında Barşua, Asur kayıtlarında ise Parşua olarak anılan bu ülkenin Urartu egemenliğine geçmesinden söz edilmektedir. Bu da Urartu devletinin Batı İran topraklarında söz sahibi olmaya başladığının kanıtıdır. Özellikle M.Ö. 8. yüzyılın ikinci yarısından sonra kuzeybatı İran'da görülen, Urartu dönemi kale ve yerleşim yerlerinin çokluğu bu bölgenin Urartu devleti için taşıdığı önemi gösterir (Çilingiroğlu, 1994: 49, dpn. 88).

Gerek İşpuini'nin krallığı ve gerekse Urartu devletinin bu dönemdeki sınırlarının çizilmesi için önem taşıyan ve Musasir/Ardini¹² kentinin Urartu egemenliğine geçişini belgeleyen yazıtlardan birini çift dilli (Urartuca ve Asurca) Kelişin yazıtı (HChI, no. 9; Piotrovskii, 1969: 50; Çilingiroğlu, 1994: 42, dpn. 60) oluştururken, bir diğerini Urartu dini hakkında bilgi veren Meherkapı yazıtı (HChI, no. 10) oluşturur¹³.

Urartu kralı İşpuini tahta çıkışından kısa bir süre sonra oğlu Menua'yı tahta ortak etmiştir. Bu dönemde, Urartu tarihinde ilk ve son kez bir ortak krallık süreci görülecektir. Bu sürecin ne zaman ve ne şekilde başladığı hakkında herhangi bir bilgi mevcut değildir¹⁴. Bu ortak krallık sırasında Asur devleti M.Ö. 745 yılına kadar sürecek olan duraklama ve

¹¹ Urmiye Gölü ve çevresindeki tarım alanlarının zenginliği ve bölgedeki verimli ovalar için bk. Zimansky, 1985: 20-21.

¹² Urartuca adı ile Ardini olarak anılan kentin, Urartu yazıtlarında geçtiği yerler hakkında bk. Diakonoff-Kashkai, 1981: 9.

¹³ Yazıt, halk arasında Hazine Kapısı, Hazine Piri Kapısı, Kör Kapı, Yalancı Kapı ve Taş Kapı gibi adlarla tanımlanır. Bu tür kayalara oyulmuş iç içe üç kapıdan oluşan nişlerin en güzel örneklerine Meherkapı'dan başka Yeşilalıç ve Zivistan'da da rastlanmıştır. Genellikle içlerinde yazıt bulunan bu nişlerin dinsel bir işlev taşıdıkları bilinmektedir. Urartu tapınak kapıları ile benzerlikleri dikkate alındığında bu kapılardan tanrıların çıkararak insanlara görüneceğine inanılmıştır. Tarhan-Sevin, 1975: 395 vdd; Sevin-Belli, 1977: 367-379; Belli-Dinçol, 1982: 167 vdd; Çilingiroğlu, 1994: 44, dpn. 63-64; Urartu dini, anıtsal kaya kapıları ve tapınakları hakkında en yeni ve ayrıntılı bilgi için bk. Ünsal, 2013: 182, 188 vdd.

¹⁴ Bu konu hakkında henüz kesinlik kazanmayan farklı görüşler için bk. van Loon, 1966: 11; Burney-Lang, 1971: 133; Sevin, 1979: 14-15; Erzen, 1992: 28; Çilingiroğlu, 1994: 50-51.

gerileme sürecine girmişti. Urartu kralları İşpuini ve Menua bu süreci çok iyi değerlendirerek Urartu'nun genişleme politikasını sürdürmüşlerdir.

İşpuini ve Menua'nın ortak krallık yaptıkları sırada, Van Gölünün kuzey-kuzeydoğusuna askeri seferler düzenledikleri, çift yüzlü bir yazıt ile kanıtlanmıştır¹⁵. Bu yazıta göre krallar, Anaşe¹⁶, Witeruhi/Uiteruhi¹⁷, Luşa¹⁸ ve Katarza¹⁹ ülkelerine sefer düzenlemişlerdir. Bu sırada, Etiuhe²⁰ ülkesinden adı geçen topluluklara yardım gelmesine rağmen Urartu devleti bu topluluklardan 1.720 erkek, 1.670 kadın, 126 at, 13.540 büyükbaş ve 20.785 küçükbaş hayvan haraç almayı başarmıştır (San, 2000: 21). Bu ganimetler dikkate alındığında kuzey seferlerinin Urartu için ne derece kaçınılmaz olduğu daha iyi anlaşılır.

İşpuini'den sonra tahta çıkan Menua (M.Ö. 810-780) döneminde kuzeydeki Urartu faaliyetleri gelişerek devam etmiştir (Sandalgian, 1917: 319-320). Bu dönemde kuzeye, Aras vadisine, doğru düzenlenen seferler hakkında en geniş bilgiyi Menua'ya ait Körzüt Yazıtı'nda bulmaktayız (Dinçol, 1976: 19-30; Dinçol-Kavaklı, 1978: 30-34). Yazıttan, Urartu'nun ana hedefinin Erequa olduğu anlaşılmaktadır. Erequa ülkesi ise büyük bir olasılıkla Transkafkasya'nın güneybatı bölgesindeki İğdir ovası ve çevresidir (Diakonoff-Kaskai, 1981: 31).

Menua gerek askeri ve gerekse ekonomik alanda yaptığı etkinlikler sonucunda kuzeyin önemli hammadde yataklarını, tarım ve hayvancılık merkezlerini ele geçirmiştir²¹. Aynı zamanda hâkimiyetine aldığı topraklarda ki insan gücünü de kullanmayı ihmal etmemiştir (Çilingiroğlu, 1994: 68-70). Menua buraya düzenlediği seferleri yağma

¹⁵ UKN, 20; Bu yazıttan başka Van gölü kuzeyindeki Kasımoğlu yazıtında da (UKN, 21.), Toprakkale yazıtında olduğu gibi hemen hemen aynı konular işlenmiştir. Bir başka ifadeyle söz konusu yazıtların üçünde de konu bütünlüğü vardır.

¹⁶ Eleşkirt'e lokalize edilmesi hakkında bk. Diakonoff-Kaskkai, 1981: 8.

¹⁷ Yukarı Aras vadisinde, olasılıkla Kağızman çevresinde yer aldığı belirtilmiştir. Diakonoff-Kaskkai, 1981: 102-103.

¹⁸ Bu ülke hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Diakonoff-Kaskkai, 1981: 52.

¹⁹ Diakonoff-Kaskkai, 1981: 48-49. Yazarlar bu ülkeyi Kars ve yakın çevresine yerleştirirler.

²⁰ Bu ülke, Sarıkamış civarı ile Gökçe gölün kuzeybatı kıyıları arasında yer alır. Bk. Diakonoff-Kaskkai, 1981: 34-35; Barnett, yazıtlarda adı geçen toplulukların Etiuhe ülkesinin sınırları içerisinde yer aldığını ifade eder. Barnett, 1982: 340.

²¹ Kuzeydeki zenginlikler için bk. Tylecote, 1981: 137 vd; Zimansky, 1985: 25-27; Pehlivan, 1994: 333, dpn. 67.

adına değil bölgede kalıcı olmak adına gerçekleştirmiştir. Bunu bölgede askeri amaçlı inşa edilen kale ve garnizonlar doğrulamaktadır (Pehlivan, 1991: 35, dpn. 9; San, 2000: 21; Köroğlu, 2001: 721). Kuzeyin önemli yollarını ele geçirmekle kalmamış, bu yolların güvenliğini de sözü edilen kalelerle sağlamaya çalışmıştır. Menua'nın akılcı kuzey politikası sayesinde, kuzey sürekli kontrol altında tutulmuş, bu politika kendisinden sonraki krallar için de örnek teşkil etmiştir.

Urartu krallığına Menua'dan sonra oğlu I. Arğişti (M.Ö. 780-756) geçmiştir. Menua gibi I. Arğişti döneminde de kuzeye duyulan ilgi devam etmiştir. Bu dönemde kuzeydeki en uzak noktalara sefer düzenlendiği bölgede bulunan Hanak/Ortakent²² ve Sarıkamış²³ yazıtları kanıtlamaktadır. I. Arğişti, Hanak/Ortakent yazıtında, bölgede bulunan Tariu ülkesini ele geçirdiğini ve daha sonra Huşa ve Bia ülkelerine kadar ilerlediğini ifade etmektedir. Yazıtta bizim için önemli olan konu, bölgeden ne kadar haraç alındığından öte adı geçen şehirlerin nerede yer aldığıdır. Dinçollar, Tariu'yu Hanak'a, Huşa, Bia ve Aşşalaşı'yi ise yazıtın yakın çevresine yerleştirir (Dinçol-Dinçol, 1992: 109). Konu bu açıdan ele alındığında yazıt, Urartu'nun kuzeyde ulaştığı noktayı göstermesi açısından özel bir önem taşır.

I. Arğişti'ye ait bir diğer yazıt Sarıkamış yazıtıdır. I. Arğişti bölgenin kontrolü için, Menua döneminde uygulanan vasallık sisteminden farklı olarak bölgeyi, merkezden gönderilen valiler²⁴ vasıtasıyla yönetmeyi uygun bulmuştur. I. Arğişti'nin uygulamaya koyduğu bu politika sayesinde kuzeydeki Urartu egemenliğinin daha kalıcı hale geldiği söylenebilir.

I. Arğişti'nin yıllığı olarak isimlendirilen Horhor yazıtları ve bunun kopyaları olan Eski Van şehrinde ki yazıt parçaları bu dönemin seferlerini özetler niteliktedir²⁵. Bunlara göre, I. Arğişti krallığının ikinci, on dördüncü ve olasılıkla son yıllarındaki

²² Yazıt hakkında yapılan ayrıntılı çalışmalar için bk. Dinçol-Dinçol, 1992: 110; Payne, 1995: 84.

²³ Yazıtın Türkçesi için bk. Ceylan, 2001: 42-43: Orijinali için bk. UKN, 130.; HChI, no. 89.;

²⁴ HChI, no. 82.; UKN, 128 B1; Ayrıca EN NAM adı verilen bu sistem hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Sevin, 1979: 105; Belli, 1982: 156; Tarhan, 1983: 302; Pehlivan, 1984: 88, dpn. 121; Pehlivan, 1991: 36; Pehlivan, 1994: 333.

²⁵ UKN, 127 B1.; HChI, no. 81.; M. Payne, a.g.e., s. 75-76, 80.

seferleri kuzeye yöneliktir. Yazıttan anlaşıldığı kadarıyla, bu bölge maden ve hayvancılık yönünden oldukça zengin bir bölgedir.

Bu yazıttaki bir başka önemli nokta, yerleşim yerleri açısından önemli bilgilerin bulunmasıdır. Yine bölgede varlığı bilinen ve yazıtta adı geçen 3 ülke, 105 kale ve 453 şehir, bize bölgenin bu dönemde yoğun bir iskâna sahne olduğunu göstermesi bakımından da önemlidir.

Yazıtta adı geçen ve Çıldır gölü ile Gökçe göl arasındaki alanda yer alan Tariu²⁶ ve Uzinabitarna kentlerinin alınması (Diakonoff-Kaskai, 1981: 97), bu seferler sonucunda Urartu krallığının kuzeydeki en uzak noktaları egemenlik sahasına aldığını göstermektedir.

Bu dönemde krallığı etkileyen bir başka tehlike kuzeyden gelen göçebe kavimlerdir. Gökçe göl çevresinde yer alan Etiu ve Katarza ülkelerindeki birtakım olaylara karşı, I. Argiştî aldığı önlemleri krallığının onüçüncü yılındaki kayıtlarda anlatır: *“o yılda, ordularımı yeniden hazırladım ve tanrı Haldi’ye yalvardım...Etiu ülkesine karşı sefere çıktım. Eriahi²⁷ ve Katarza²⁸ ülkelerini ele geçirdim. İşgigulu ülkesine²⁹ kadar ilerledim...”*³⁰

Yazıttan çıkarılan en önemli sonuç, ilerleyen yıllarda Anadolu’nun siyasi dengelerini bozacak olan İskitlerin Urartu kayıtlarında yer almasıdır (Van Loon, 1966: 15).

I. Argiştî tahta geçtiği yıllardan itibaren babasının yayılcı ve ekonomik politikalarını takip ederek, Urartu devletini geniş sınırlara ve ekonomik zenginliğe ulaştırmıştır. Kuzey seferlerini daha çok Aras nehrinin de kuzeyine gerçekleştiren I. Argiştî’den sonra Urartu’nun başına II. Sarduri (M.Ö. 756-730) geçmiştir. Urartu ülkesinin gücünün zirvesinde olduğu bu dönemde tahta

²⁶ Diakonoff-Kaskai, 1981: 83-84; Yazarlara göre Tariu ülkesi, Aşağı Çoruh Havzasında, Erzurum’un kuzeybatısında ve Çıldır gölünün güneybatısındaki alanda yer almaktadır.

²⁷ Diakonoff-Kaskai, 1981: 30-31.

²⁸ Yazarlar bu ülkeyi Kars ve yakın çevresine yerleştirirler; Diakonoff-Kaskai, 1981: 48-49.

²⁹ Diakonoff-Kaskai, 1981: 45.

³⁰ UKN, 127; Yazıtın Türkçesi için bk. A. Çilingiroğlu, 1994: 73.

geçen II. Sarduri, I. Argiştı zamanında sergilenen politikaları devam ettirmiş ve kuzeyin uzak noktalarından birine, Urartu'nun sadece bu dönemin de karşımıza çıkan Qulha ülkesi üzerine, iki sefer³¹ gerçekleştirmiştir. Bu ülkeye düzenlenen seferlerden birincisi, Van Kalesinde Analıkız olarak bilinen alandaki stelin ön yüzüne, ikincisi ise söz konusu stelin sağ tarafına yazılmıştır (Koroğlu, 2001: 727).

İşpuni döneminden II. Sarduri'ye kadar geçen zamanda, kuzeyin krallık için ne denli önemli olduğunu, bölgeye gerçekleştirilen seferlerin yoğunluğuna, gerek bölge gerekse bu seferler hakkında bilgi veren yazıtların ve bölgedeki arkeolojik verilerin çokluğuna bağlayabiliriz.

Bu genişleme siyaseti amacına ulaşmış ancak bu durum beraberinde başka sıkıntıları da getirmişti. Kuzeyde başlayan ve Urartuların "İşkigulu"³² olarak adlandırdıkları bozkır kavimleri ilerleyen yıllarda Urartu için büyük tehdit oluşturacak ve devletin sonunu getirecekti.

Urartu Devletinin Yıkılışı

II. Sarduri, Urartu'nun dış politikasını başarı ile uygulamasına rağmen, yenilgiler onun saltanatının son yıllarının hüsrarla bitmesine sebep olmuştur. Yerine I. Rusa (M.Ö.735-714) geçmiştir. I. Rusa'nın saltanatının ilk yıllarına ait belge oldukça azdır. Bu dönemle ilgili bilgi veren yazıtlarda (UKN, 265-266), Gökçe Göl kıyısında iki önemli kalenin inşa edildiği kayıtlıdır. Haldi ve Teşeba adı verilen bu kaleler, kuzeyden gelen göçebe/atlı kavimlerin ya da bozkır kavimlerinin (UKN, 264; Belli, 1982a: 166), Urartu sınırlarını zorlamaları sonucu inşa edilmiştir.

I. Rusa, Gökçe Göl civarındaki seferini tamamladıktan sonra,

³¹ Bu seferlerin tarihlendirilmesi konusunda farklı görüşler bulunmaktadır. Salvini'ye göre Qulha'ya düzenlenen seferlerden ilki M. Ö. 749, ikincisi M.Ö. 746 yılında gerçekleştirilmiştir (Salvini, 1995: 77). Melikishvili söz konusu seferlerin ilki için M.Ö. 750-748, ikincisi için ise M.Ö. 744-741 tarihlerini önerirken (UKN, 155 C, D), Barnett, seferlerden birincisini M.Ö. 750, ikincisini M.Ö. 744-743 yıllarına tarihlendirir (Barnett, 1982: 349 vd).

³² Urartuların bozkır kavimlerinden olan Kimmer ve İskitleri bu isimle tanımlamaları hakkında bk. Van Loon, 1966: 15 vd; Tarhan, 1984: 111, dpn 10.

Urartular için büyük öneme sahip olan Muşasir kentine yönelmiştir. Muşasir kralı, tahtını korumuş olmasına rağmen Urartu kralına kesin bir şekilde bağlanmıştır. Ayrıca Muşasir'in Asur'a yapılan seferler için bir çıkış noktası olarak kullanılmış olduğu da anlaşılmaktadır (Çilingiroğlu, 1997: 40-41).

I. Rusa, tedbirli bir politika izleyerek, Asur ile karşı karşıya gelmekten kaçınmıştır. Bunu yaparken de Batı İran bölgesindeki krallar ile iyi ilişkiler kuruyordu. Bu sırada, Asur tahtında bazı değişiklikler olmuş, III. Tiglath-Pileser (M.Ö. 745-727)'in yerine önce V. Salmanassar (M.Ö. 726-722) geçmişse de, daha sonra kardeşi II. Sargon (M.Ö. 721-705) tahtı zorla ele geçirmiştir. II. Sargon, bu olaydan hemen sonra, Suriye bölgesinde isyan etmiş olan Arpad, Damascus, Samaria ve Hamath birliklerini ağır yenilgiye uğratmıştır (LAR II, 5). Bu başarılı Kuzey Suriye seferinden sonra, Asur kralı bu bölgedeki egemenliğini tamamen hissettirmek için çalışmalarını arttırmıştır. Asur kralı Tiglath-Pileser zamanında kurulan casusluk teşkilatını genişletmiş ve başına prens Sanherib'i getirerek Urartu devletinin bütün faaliyetlerini sıkı bir kontrol altına almak istemiştir³³.

Sanherib'in II. Sargon'a göndermiş olduğu mektup tarih açısından oldukça önemlidir. Mektupta Sanherib, Kimmerlerin Urartu için büyük sorunlar yarattığını ve Urartu ordusunun yenildiğini bildirir. Bir başka ifade ile I. Rusa Kimmerler üzerine yaptığı seferde başarısız olmuştur. I. Rusa'nın bu seferi Kimmerlerin yoğun olarak yaşadığı kuzey ülkelerine karşı yapılmıştır. Ancak zamanla Kimmer yayılım alanı genişledikçe Kimmerler Urartu ülkesinin sadece kuzeyini değil doğusunu da tehdit eder hale gelmişlerdi. Öyle ki yakın zamanda ortaya çıkarılan bir mektup Kimmerlerin Urartu ülkesinin doğusunda gerçekleştirdikleri faaliyetleri hakkında bize bilgi verir. Bu mektupta yer alan "*Kimmerler gittiler. Mannea ülkesinden Urartu topraklarına girdiler*" ifadesi bu durumu kanıtlar. Buna göre Kimmerler, I. Rusa zamanında hem Kafkaslar hem de İran

³³ Casusların yazdıkları küçük kil tabletler daha sonra Asur arşivinde büyük kil tabletlere aktarılmaktaydı. Büyük tabletler örgütün başı olan prens Sanherib tarafından da imzalanıyordu.

üzerinden Urartu topraklarına girmişler, Urartu ordusunu mağlup ederek ordunun büyük kısmının tahrip olmasını sağlamışlar, ordu komutanı ve bölgedeki Urartu valilerini esir almışlardır. Bunun üzerine başkentine çekilmek zorunda kalan Urartu kralı I. Rusa, bu yenilgi sonucu başkentte başlayan isyanlarla uğraşmak zorunda kalmıştır (Çilingiroğlu, 1997: 41-42).

Bu olaydan sonra, Asur kralı II. Sargon aradığı fırsatı bulmuş olmalıdır. M.Ö. 714'de Urartu kralı I. Rusa ve müttefikleri üzerine sefere çıkmıştır. Asur ve Urartu tarihi için olduğu kadar Kuzey Suriye ve Batı İran için de önem taşıyan bu sefer Sargon'un Sekizinci Seferi³⁴ diye adlandırılır. Bu yağma seferi sonucunda Asur Devleti, Urartu'nun gücünü tamamen ortadan kaldırılamamış ancak Urartu devleti bu yenilgi sonucunda kralı I. Rusa'yı kaybetmiştir³⁵.

I. Rusa'dan sonra Urartu tahtına II. Arğişti (M.Ö.714-685) geçmiştir. II. Arğişti'nin saltanatı boyunca gelişen olaylar hakkındaki yazılı kaynaklar oldukça azdır (Piotrovskii, 1969: 125 vd; Çilingiroğlu, 1994: 98). Ele geçen az miktardaki yazıtta (UKN, 275-277) imar faaliyetleri ile ilgili bilgi vermektedir. II. Arğişti döneminin en önemli olayı hiç şüphesiz özellikle Kimmerlerin başını çektiği göç dalgasıdır. II. Arğişti, kuzey bölgelerini istila eden Kimmerleri durdurabilmek için kuzeye doğru sefere çıkmak zorunda kalmıştır. M.Ö.707 yapılan savaş sonucunda Urartu kralı yenilgiye uğramıştır. Bu seferle ilgili bilgileri Asur kaynaklarından öğrenmekteyiz. Asur kaynakları II. Arğişti'nin de tıpkı babası I. Rusa gibi Kimmer egemenliğinde olan topraklarda büyük bir yenilgiye uğradığını yazmaktadır (Tarhan, 1978: 102). Urartu toprakları içerisinde geçerek batıya³⁶ yönelen Kimmerler, Friglerin başkenti Gordion'u yağmalamışlardır. Urartu kralı II.

³⁴ Büyük tarihi öneme sahip olan bu seferin ayrıntıları için bk. LAR II, 40-178.; Çilingiroğlu, 1977: 235-251; Çilingiroğlu, 1994: 94 vdd.

³⁵ I. Rusa'nın nasıl öldüğü hakkında açık bilgiye sahip değiliz. Ancak yenilginin acısı ve Kimmer baskıları neticesinde intihar etmiş olmalıdır. Çilingiroğlu, 1994: 98.

³⁶ Kimmerlerin batıya hareketleri için bk. Tansuğ, 1949; Tarhan, 1984: 109 vd.; Kimmer Kültürü, Kimmerlerin kökeni ve göç kolları için bk. Tarhan, 1979: 355 vdd.

Argiştı de Kimmerler'in geri dönme ihtimaline karşı Erzincan yakınlarında bulunan Altın-tepe kalesini inşa ettirmiş olmalıdır³⁷. II. Argiştı, doğu bölgesinde de kaleler inşa ettirmiştir³⁸. Yapılan bu imar faaliyetleri Urartu kralının doğuya doğru bir sefer yapmış olduğunu göstermektedir.

Urartu tahtına II. Argiştı'den sonra II. Rusa (M.Ö. 685-645) geçmiştir. II. Rusa'nın tahta geçmesi Urartu tarihinde yeniden yükseliş dönemi olarak kabul edilir. II. Rusa kendisinden önce tahta çıkmış olan I. Rusa ve II. Argiştı'nin uygulamış oldukları dış politikalarda değişiklik yaparak bozkır kavimlerine düşmanca davranmak yerine onlarla dostça ilişkiler kurma yoluna gitmiştir. Bu politikanın temel dayanak noktası ise iskân politikasıdır. Bu dönemde uygulanan iskân politikasının iki amacı bulunmaktadır; bunlardan ilki, Urartu'nun ihtiyaç duyduğu insan gücünün sağlanması, ikincisi ise göçebe kavimler ile kurulan iyi ilişkilerin kalıcı hale getirilmesidir. II. Rusa ihtiyaç duyulan insan gücünü sağlamak için harekete geçmiş, Mannea bölgesinden kadınlar, Haliti/Pontus yöresinden erkekler, Frigya ve Hate/Kappedokia ülkelerinden yeni halklar getirilerek Urartu Ülkesine yerleştirmiştir (UKN, 278; Van Loon, 1966: 20 vd; Ögün, 1967: 68; Erzen, 1992: 37 vd).

II. Rusa akılcı politikası sayesinde, Kimmerlere yurt vermekle onlarla olası bir savaş ihtimalini ortadan kaldırmıştır (Durmuş, 1997: 274). Bu yakınlaşmadan önce, kuzey bölgelerinin büyük bir kısmı da zaten Kimmer boylarının eline geçmişti. II. Rusa bu yerinde politikası sayesinde kendisine geniş bir hareket alanı bulmuş, aynı zamanda ezeli düşmanı Asur'a karşı da güçlü bir müttefik kazanmıştır. Kimmer-Urartu ittifakı Asur kralını endişelendirmiş, Kimmerlerden sonra İskitlerinde Anadolu'ya gelmeleri ve Asur sınırlarına inmeleri bu devleti daha da güç duruma sokmuştur. Ancak Urartu ve Asur devletleri birbiriyle uğraşırken bölgede üçüncü bir güç ortaya çıkmıştır. Bu da Batı

³⁷ Bu kalenin inşası ve kale hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Özgüç, 1966: 2 vdd; Özgüç, 1969; Klein, 1974: 77 vdd; Belli, 1982: 172; Çilingiroğlu, 1997: 43.

³⁸ Urartu sınırlarının genişliği açısından önem taşıyan ve Ardebil'den (Batı İran) Hazar Denizine giden yol üzerinde bulunan Savalan Dağı'nın eteklerinde bulunan iki yazıt ve tercümesi için bk. Çilingiroğlu, 1994: 99, dipnot 290.

İran'da gelişmesini tamamlayan Medler'dir³⁹. Bir süre sonra bu güç Urartu ve Asur için ciddi tehlike olacaktır.

Bu olaylardan sonra Urartu kralı II. Rusa, Supria bölgesinde çıkan isyanı yeni müttefiki Kimmerler sayesinde kısa sürede bastırmıştır⁴⁰.

Bu sırada Asur kaynakları İskit/İşkuza/Asquzai⁴¹, kralı İşpakai ile yapılan bir mücadeleden bahsetmektedir. M.Ö. 679'da meydana gelen bu mücadeleyi Assarhaddon Asur lehine çevirmeyi bilmiştir (LAR II, 207). Asur kralının kazanmış olduğu bu zaferin bütün İskit boylarına karşı kazanıldığını düşünmek mümkün değildir. Çünkü İskit baskısı bölgede her geçen gün artarak devam etmiştir. Urartu kralı, İskit boylarının topraklarından geçmelerine ve Asurla sürekli mücadele ettikleri Mannea Ülkesine yerleşmelerine izin vermiştir. Böylece II. Rusa, iki önemli problemi birden çözmüştür. İskitlerle savaşmak zorunda kalmamış ve Asur'a karşı yeni bir müttefikte kazanmıştır. Ayrıca kendi savunmasını da ihmal etmeyerek, Batı İran bölgesi sınırlarına dayanıklı kaleler inşa etmiştir. Bu kalelerden en önemlisi hiç şüphesiz ki, Bastam Kalesi'dir⁴². Rusa II, Batı İran'dan başka Anadolu'da da çeşitli imar faaliyetlerinde bulunmuştur.⁴³

M.Ö. 673'de İskitlerde de bir takım hareketlenmeler ortaya çıkmaya başlamıştır. İskitlerin⁴⁴ başına Bartatua/Partatua

³⁹ Medler, İran'ın Kuzeybatı ve Batı bölgelerinde Zagros dağları çerçevesinde kurulmuş bir devlettir. Herodotos, I, 59 vdd. Van Loon, 1966: 1.

⁴⁰ Diyarbakır'ın Kuzeybatısında olması muhtemeldir. Bu şehir sık sık Asur ve Urartu arasında el değiştirmiştir. Çilingiroğlu, 1994: 104, dpn. 304.

⁴¹ Bozkır kavimlerinden olan İskitlere Asur kaynaklarında verilen bu isim hakkında bk. Tarhan, 1984: 111, dpn 11; Durmuş, 1993: 26

⁴² Kleis, 1979; Kleis, 1988; TKU, 29, no. 12. Bu dönemde Urmiye Gölü'nün yakın çevresinde kurulan Kale Siah (TKU, 28, no. 7.), Kızkalesi (TKU, 29, no. 17.), Danalu (TKU, 28, no. 5.), Kaleoğlu (TKU, 29, no. 20.) ve Sangar (TKU, 28, no. 4.) kaleleri de Batı İran'ı kontrol altında tutmak için yapılan kalelerin bazılarıdır. Çilingiroğlu, 1994: 106, dpn. 312.

⁴³ Bu dönemde inşa edilen kaleler hakkında toplu bilgi için bk. Erzen, 1978: 17 vd.

⁴⁴ İskitlerin tarihi, kültürü ve Anadolu devletleri ile ilişkileri için bk. Durmuş, 1993: 25 vdd.; Durmuş, 1997: 279 vd.; Memiş, 2005.

geçmiştir. Bartatua Asur Kralı Assarhaddon'ın kızını istemiştir⁴⁵.

Assarhaddan'ın kızını Bartatua'ya verdiğini, daha sonraki olaylarda İskitlerin Asur'un yanında yer almasından anlamaktayız. Akriba evliliğine dayanan antlaşmanın ne kadar sürdüğünü bilemiyoruz. Ancak Medler'in ve Babilliler'in birleşerek, Asur devletinin yıkılışına sebep olmaları bu antlaşmanın uzun ömürlü olmadığını gösterir. Assarhaddan'dan sonra Asur tahtına Asurbanipal (M.Ö. 668–627) geçmiştir. Yeni kral döneminde Asur ve Urartu gibi iki ezeli düşman arasında yumuşama olmuştur. Bu havanın iyi ilişkilere dönüşmesi için Urartu kralı II. Rusa, bir diplomatik heyeti Ninive'ye göndermiştir⁴⁶. İki devlet arasındaki bu yakınlaşma II. Rusa'dan sonrada devam etmiştir.

II. Rusa'nın ölümü üzerine Urartu tahtına III. Sarduri (M.Ö. 645-635) geçmiştir. Babası gibi o da Asur ile sağlanan bu dostluğu sürdürmek istemiştir. III. Sarduri'nin, Asur kralına gönderdiği elçiler heyeti ile ilgili Asur kayıtlarındaki bilgilerde, iki devletin önceki yıllarda başlayan ve giderek artan Med ve İskit tehlikesine karşı ortak hareket edilmesi gerektiği yönünde bir takım görüşler yer almaktadır (LAR II, 871, 1035, 1046; Çilingiroğlu, 1994: 111).

Urartu kralının on yıl süren saltanatı boyunca herhangi bir başarısına rastlanamamıştır. Karmir-Blur'da 1956 yılında bulunan bir tabletin altındaki mühürden III. Sarduri ile III. Rusa'nın bir müddet birlikte ortak krallık sürdürdükleri anlaşılmaktadır (Azarpay, 1968: 115, dñn. 220, 224). Bundan sonraki dönem hakkında gerek Urartu kaynaklarında gerekse Urartu devleti hakkında bu zamana kadar ayrıntılı bilgi veren Asur kayıtlarında hemen hemen hiçbir bilgiye rastlanmaz. Bu da M.Ö. 635 ile 585 yılları arasındaki elli yıllık sürenin karanlıkta kalmasına sebep olur.

Urartu'dan bahseden en son kaynak Babil Kroniği'dir. Bu

⁴⁵ Asur kaynaklarında bu konunun ifade edilış şekli için bk. Çilingiroğlu, 1994: 109.

⁴⁶ Bir Asur yazıtında Asurbanipal, iki ÷lke arasındaki ilişkilere gelişmesini şöyle özetler: "... O (Ursa) bana alicenap selamlarını gönderdi.". LAR II, 871.; Tarhan, 1978: 182; Çilingiroğlu, bu ilişkilere iyileşmesini her iki ÷lke için de tehlike haline gelen Medlere karşı alınmış bir önlem olarak değerlendirir. Çilingiroğlu, 1994: 110.

kayıtlarda İskitlerin, "Urartu topraklarına kadar" ilerledikleri ifade edilmektedir (Çilingiroğlu, 1997: 47). Buna göre İskitler M.Ö. 609'da Urartu krallığını ortadan kaldırmışlardır (Belli, 1982: 178; Durmuş, 1993: 66; Durmuş, 1997: 280; Memiş, 2003: 193).

M.Ö. 7. yüzyılın sonlarına kadar siyasal ve ulusal varlıklarını korumuş olan Urartular, M.Ö. 6. ve 5. yüzyıllarda "Ön Asya" ve Anadolu tarihinde hiçbir rol oynamamışlardır.

Bu devletin konfederasyon dönemi de dikkate alınır, Anadolu'nun tarihinde 600 yıl süresince varlık göstermişler, Asur krallığı ve bozkır kavimler ile yaptıkları mücadelelerle Anadolu tarihinin şekillenmesinde büyük pay sahibi olmuşlardır.

Frig Devleti'nin Kuruluşu ve Genişleme Siyaseti

Yaklaşık olarak M.Ö. 1200'lerde Hitit İmparatorluğu, aralarında Doğu Karadeniz'de oturan Kaşkaların da bulunduğu istilacı topluluklar tarafından yıkılmıştır (Wittke, 2006: 12-13). Alacahöyük, Alishar ve Boğazköy kazılarında bu döneme ait yangın tabakaları, bu istilaların ne derece etkili olduğunu kanıtlar niteliktedir. Söz konusu istilaların sonucu olarak Orta Anadolu'da karanlık bir döneme girilir. M.Ö. 8. yüzyılda bu karanlık dönemin sona ermesiyle birlikte ise merkezi Gordion olmak üzere Frig hâkimiyeti görülür (Sevin, 1982a: 253).

Yazılı kaynaklar ve Frig yayılım alanı içersinde gerçekleştirilen kazılardan, Frigler hakkında bilgi edinmekteyiz. Frigler hakkında bilgi veren yazılı kaynaklar Asur, Urartu, Geç Hitit vesikalaları ve Antik Yunan kaynaklarıdır (Devries, 2006: 44). Arkeolojik malzemeler ise önemli Frig yerleşmeleri olan Pazarlı ve Gordion'da gerçekleştirilen kazılar sonucu ele geçmiştir (Memiş, 1989: 87).

Anadolu'ya Balkanlar yoluyla M.Ö. II. binin sonlarında (M.Ö. 1200'ler) geldikleri kabul edilen (Voigt, 2006: 30; Devries, 2006: 43) Frigler'in bu tarihlerde Kızılırmak'ın batısındaki ilk yerleşimleri hakkında pek bilgi olmamakla birlikte, M.Ö. 8. yüzyıl Asur kayıtlarında isimlerine rastlanan ve Anadolu'ya Kafkaslardan geldiklerine inanılan Muşkilerin Orta Fırat Havzası'ndaki varlığı bilinmektedir. Bu durum Friglerle ilişkilendirilen Muşkilerin M.Ö.

9.-8. yüzyıllar arasında batıya doğru yayılmış olduklarını gösterir. Bu yüzyıllar arasında Muşki ülkesinin Geç Hitit Şehir Devletlerinden Tabal'ın kuzeybatı ve kuzeydoğusunda, Urartu'nun batısında ve Kızılırmak kavsinden Malatya'ya uzanan bir bölgede olduğu kuvvetle muhtemeldir (Sevin, 1982a: 253; Sevin, 2003: 239).

Asur kaynaklarında Muşkiler olarak rastlanan kavmin Friglerle ilişkilendirilmesi söz konusu olmasına rağmen, Frig⁴⁷ ve Muşki isimleri arasında bir benzerlik yoktur. Ancak Asur kralı II. Sargon'a ait bir yazıtta Midas için geçen Mita ifadesi, bu adın Midas'ın Asurcası olduğu fikrini verir. Ayrıca yine II. Sargon'a ait bir başka yazıtta Midas'ın Asur'la barış yaptığı ve haraç ödediği de vurgulanır (Devries, 2006: 49). Bu ilişkiler çerçevesinde Frig-Muşki eşitliğine temkinli yaklaşılması gerekmektedir (Genz, 2007: 138). Çünkü bu kral zamanına değin Frig adından hiç söz edilmemiş olmasının yanında Muşkilerden de farklı topluluklar olarak bahsedilmiştir. Ancak şurası bir gerçektir ki doğuda bu gelişmeler yaşanırken, M.Ö. 8. yüzyılın sonlarında batıda Midas'ın krallığının yükselişi Anadolu'daki en önemli siyasal gelişmedir (Sevin, 1982a: 254-255).

Antik kaynaklara göre, Frig Devleti'nin ilk kralı, Gordion'a adını vermiş olan Gordios'tur (Sivas, 2007a: 10). Bu kral ve dönemin siyasal olayları konusunda bilgi yoktur. Ancak arkeolojik kazılar Frigler'in Gordion'a M.Ö. 9. yüzyılın ortalarında, yaklaşık olarak M.Ö. 850-800 yıllarında yerleştiklerini göstermiştir (Sivas, 2007b: 77). Bu dönemde Gordion'da görülen anıtsal mimari bunu kanıtladığı gibi, Gordion'un artık Frigler'in başkenti olduğu fikrini akla getirir (Devries, 2006: 44; Sevin, 1982a: 255).

Gordios'tan sonra Frig tahtına Midas geçmiştir. Asur kaynaklarına göre, M.Ö. 718-709 arasında tahtta kalan (Devries, 2006: 44; Sevin, 2003: 240) bu kral Frig Devleti'nin sınırlarını batıda Ege kıyılarından doğuda Kızılırmak'ın doğusuna kadar genişlettikten sonra Yunanlılarla bir takım ilişkiler içerisine girmiştir (Sevin, 2007: 194). Batılı kaynaklara göre Frig

⁴⁷ Friglerin kökeni konusunda detaylı bilgi için bk. Drews, 1993: 9-26; Mallory, 1989: 30 vdd; Carrington, 1977: 117-127

Devleti'nin en güçlü kralı Midas'tır. Yunanlılarla iyi ilişkiler içerisinde olan Midas bu iyi ilişkiler çerçevesinde tahtını Orta Yunanistan'daki Delfoi Apollon Tapınağı'na yollamıştır (Herodotos I, 14). Bundan başka Midas'ın Kyme kenti kralı Agamemnon'un kızı ile evlenmiş olması, M.Ö. 8. yüzyılın son çeyreğinde Frigler ile Batı Anadolu'daki Yunan kentleri arasındaki iyi ilişkilerin devam ettiğini de göstermektedir (Barnett, 1973: 428; Sams, 2007b: 60). Ayrıca Frigler'in Yunanlılarla gerçekleşen bu ilişkileri M.Ö. 700'lerde Gordion'da ele geçirilen Yunan çanak çömlekleri ve Anadolu'nun batısı ile Yunanistan'da ele geçen Friglerin tunç ve demir buluntularıyla doğrulanmıştır (Sevin, 1982a: 255; Tekin, 1998: 69; Conka, 2006: 57).

Frig toprakları Anadolu'nun en eski ve en işlek yollarının kavşak noktasında bulunuyordu. Bu yol aracılığı ile Frig ülkesi, Ege kıyıları, Doğu Anadolu ve Suriye üzerinden Kuzey Mezopotamya'ya bağlanıyordu. Bu yol, birçok coğrafyayı birleştiriyordu. Bir görüşe göre, Frigya toprakları hem bu anayolun bağlantısını sağlıyor hem de Friglere komşularının gözünde itibar sağlıyordu (Sevin, 1982a: 248). Batı Anadolu kıyılarından başlayıp, Güneybatı İran'a kadar ulaşan ve Pers kralı I. Darius tarafından geliştirilen bu yol Herodotos tarafından Kral Yolu olarak adlandırılmıştır (Herodotos V, 52). Bu konumuyla Frigya ülkesi ulaşım ve ticaret bakımından Ege ile Önasya arasında bir düğüm noktasını oluşturmaktaydı. Bu stratejik konum ülkenin siyasi örgütlenmesine de etkide bulundu. Frigler'in güçlü bir siyasi yapı olarak adını duyurmaya başladığı M.Ö. 8. yüzyılın ikinci yarısı, aynı zamanda Doğu Anadolu'daki Urartu Krallığı'nın Anadolu ticaret yollarını egemenliği altına aldığı zaman dilimidir. Kuzey Suriye limanları, Kuzeybatı İran, Kafkasya ile İç ve Doğu Anadolu mallarının Batı'ya dışsattımının durduğu bu dönemde, Batı dünyası ile ticaret Anadolu kervan yolları üzerinden gerçekleşmeye başlamıştır. Nitekim başkent Gordion'da (Yassıhöyük) yapılan kazılar, Tabal kökenli tunç eserleri Kızılırmak'ın batısına kadar ulaştığını gösterdiği gibi, bunun yanında Frig kökenli maden eserlerinin de Batı Anadolu kıyılarından Yunanistan'a kadar yayıldığını göstermiştir (Sevin, 1982a: 248-249; Conka, 2006: 57). Bu eserlerin en güzel

örneklerinden biri Friglerle birlikte Anadolu'da moda olan ve Frig yüksek maden teknolojisi ve endüstrisini gösteren fibulalardır⁴⁸ (Sivas, 2007a: 12).

Gerek arkeolojik gerekse tarihi kayıtlar, Frigya ve Batı Anadolu kıyıları ile Yunanistan arasında bazı ticaret ilişkileri olduğunu açık bir biçimde göstermektedir (Akurgal, 1995: 191 vd; Sevin, 2003: 241). Friglerin batı ile yapılan bu ticaretin yanında, M.Ö. 8. yüzyılın ikinci yarısı içinde Asur İmparatorluğu ve Kuzey Suriye ile de bazı ilişkiler içerisinde bulunduğu bilinmektedir (Devries, 2006: 49; Sevin, 2007: 194). Gordion'da bulunmuş hayvan başlı tunç bakraçlar ile işlenmiş ve işlenmemiş durumdaki bazı fildişi eserler bu ticaretten günümüze kalabilmiş Asur ürünleridir. Batı ve doğu ülkeleri arasındaki eşsiz konumu nedeniyle bu yoğun kervan ticaretinin nimetlerinden yararlanan ilk ülke kuşkusuz ki Frigya'dır. Frigler M.Ö. 8. yüzyıldaki bu güçlerini Anadolu kervan ticaretinin önem kazanmasına borçludurlar (Sevin, 1982a: 249; Sevin, 2003: 257; Sevin, 2007: 10). Ancak bu durum Midas'ın ölümü ile değişmiştir. Midas'ın ölümüyle Frig Devleti yıkılmış ama tümüyle tarih sahnesinden silinmemiştir. Bozkır kavimlerinin elinden kurtulan Frig halkı Orta Kızılırmak Havzası'na çekilerek bir süre daha varlıklarını sürdürmüşler ve eski geleneklerini devam ettirmişlerdir (Sevin, 2003: 242; Sevin, 2007: 195).

Frig Devletinin Yıkılışı

Friglerin Yunanlılar ile ilişkiler kurduğu dönemde Anadolu, kuzeyden gelen göçebe/atlı kavimlerin⁴⁹ tehlikesiyle karşı karşıya kalıyordu. Bu tehlikeyi yaratanlar Kimmerlerdi⁵⁰. M.Ö. II. binin ortalarından, M.Ö. I. binin ilk çeyreğine kadar Karadeniz'in kuzeyinde göçebe kabileler halinde yaşayan Kimmerler (Tarhan, 1984: 110), doğudan gelen İskitlerin istila ve baskısı sonucu

⁴⁸ Frig fibulalarının tipolojisi ve kullanım amaçları hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Muscarella, 1967; Muscarella, 2003: 225-252; Muscarella, 2007: 173-179, 256-263.

⁴⁹ Atlı Kavimler terimi, aynı zamanda bu kültürün sahibi olan Kimmer-İskit kavimlerine verilen isimdir. Bozkır kültürünün batıdaki temsilcileri olarak kabul edilmektedirler.

⁵⁰ Kimmerler, Tevrat'ta Gomer, Asur vesikalarında Gimirrai ve Antik Yunan kaynaklarda ise Kimmerioslar olarak geçmektedir (Tarhan, 1984: 109, 111).

güneye ve batıya göç etmek zorunda kalmışlardır. Kafkas geçitlerini aşan Kimmer göç dalgaları Doğu Anadolu merkezli kurulan Urartu Devleti'nin kuzey sınırlarından başlayarak kitleler halinde Anadolu'ya girmişlerdir. Bittel bu durumu şöyle açıklar:

"...Kimmerler'in Anadolu'yu istilası, kuvvetli bir ihtimalle Orta Asya'dan kaynaklanmış olan büyük bir göç hareketinin yan kolunu teşkil etmektedir. Bu hareket hiçbir zaman bir soygun seferi şeklinde değil, bütün bir halkın mal ve mülkleriyle beraber yaptıkları bir göç olarak nitelendirilebilir. Bunu bu bakımdan MÖ. 13 yüzyıldaki "Deniz Kavimleri'nin" hareketleri ile karşılaştırabiliriz..." (Bittel, 1962: 90).

Buradan anlıyoruz ki, M.Ö. 7. yüzyıldan başlayarak Anadolu üzerine gerçekleşen Kimmer göçleri sadece istila amaçlı değildir. Kimmerler'in bu göçleri aynı zamanda yeni bir yurt edinmek istediklerini de gösterir (Tarhan, 2002: 603).

Kimmerler, M.Ö. 8. yüzyılın sonlarında Urartu Devleti ile karşılaşmışlardır (Çoban, 2015: 124). Bu göçebe kavimlere karşı Urartu krallarından I. Rusa ve II. Argiştı başarısız olmuşlar ve böylece Kimmerler kısa sürede Orta Anadolu'ya doğru ilerlemişlerdir (Sevin, 1982a: 256). Asur Kralı II. Sargon'un çabaları da sonuç vermeyince Kimmerler M.Ö. 7. yüzyılın ilk yıllarında Kızılırmak'a kadar ilerlemişlerdir (Durmuş, 1993: 65).

Urartu toprakları içerisinden geçerek batıya⁵¹ yönelen Kimmerler, Frig hâkimiyetindeki toprakları istila ederek Friglerin başkenti Gordion'u yağmalamışlardır. Bu istila sonrası Frig kralı Midas intihar eder. Gordion kazıları Kimmer istilasının boyutlarını ve kentin yoğun şekilde tahrip edildiğini gösterir (Barnett, 1973: 426; Akurgal, 1955: 123). Gordion kazılarında Kimmerlerin Frig topraklarını istila ettiklerini gösteren bazı küçük buluntularda vardır. Kimmerlerle ilgili bu küçük buluntular arasında okuçları dikkati çekmektedir. Gordion ve Demircihöyük'teki bir tümülüste, bu tip ok uçlarının ele geçmiş olması bu yöredeki Kimmer varlığına ait önemli arkeolojik bulguları oluşturduğu gibi Kimmer istilasının başka kanıtlarını da oluşturur (Dönmez, 2002: 36).

⁵¹ Kimmerlerin batıya hareketleri için bk. Tansuğ, 1949: 535-550; Tarhan, 1984: 109-120; Kimmer Kültürü, Kimmerlerin kökeni ve göç yolları için bk. Tarhan, 1979: 355-369.

Ayrıca Midas'ın gömüldüğü büyük tümülüsteki çok değerli ölü hediyeleri arasında altın eserlere rastlanmaması Kimmerlerin tüm altınları yağmalayarak beraberlerinde götördükleri şeklinde yorumlanmıştır. M.Ö. 7. yüzyılın ilk çeyreği içinde Kimmerlerin akınlarına karşı direnemeyen Frig Devleti birdenbire yıkılır ve Anadolu'daki güç dengeleri de büyük bir değişime uğrar. Frig devletini yıkarak gerçek gücünü gösteren Kimmerler bu bölgeye yerleşerek bozkır geleneğini devam ettiren bir devlet kurarlar (Tarhan, 1984: 112; Durmuş, 1997: 277-278).

Midas'ın ölümünden sonra Frig Devleti siyasal etkinliğini yitirmiş ancak tarih sahnesinden tümüyle silinmemiştir. Kimmer yağmalarından sonra Frig halkı Sakarya Vadisi'ne çekilerek, Lidya Kralı Alyattes'in M.Ö. 590 yılındaki Kızılırmak Seferi'ne⁵² kadar bağımsızca, bu tarihten M.Ö. 540'taki Pers istilasına kadar da Lidya'ya bağımlı olarak egemenliklerini sürdürmüşlerdir (Sevin, 1982a: 257).

M.Ö. 585 yılında Frig topraklarının Kızılırmak'ın doğusunda kalan kesimi Medler'in, batısındaki kısımları ise Lidyalıların denetimi altına girer (Sivas, 2007a: 14). Frig Devleti'nin bağımsızlığını kaybetmesi her ne kadar Frig kültürünün sona erdiği anlamına gelmese de bu durum, M.Ö. 550-540 tarihlerinde tüm bu toprakların Pers egemenliğine girmesi ile değişir ve Büyük İskender'in bölgeye hâkim olduğu tarihlere kadar, yaklaşık 200 yıl boyunca devam eder.

Böylece Frigya toprakları Pers İmparatorluğunun bir parçası olmuş Kapadokya, Paphlagonya ve Hellespontos ile birlikte Büyük Frigya satraplığına bağlanmıştır (Sivas, 2007a: 14).

⁵² Sevin, Lydia ve Med Devletleri arasında gerçekleşen bu savaşı "Kızılırmak Savaşı", savaş sonunda yapılan anlaşmayı ise "Kızılırmak Barışı" olarak adlandırmıştır. Eskiçağ literatürüne göre, bir bölgede bulunan buluntuların ya da bir coğrafya da gerçekleşen olayların o coğrafyanın ismine göre belirlenmesi bilinen bir yöntemdir. Bu yöntemden yola çıkarak, bize göre de söz konusu savaş ve sonrasında yapılan barışın, Kızılırmak yakınlarında gerçekleştiğinden hareketle, bu isimle adlandırılması doğru olacaktır (Sevin, 1982b: 286-287).

Kaynakça

- Akurgal, Ekrem (1955). *Phrygische Kunst*. Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları.
- Akurgal, Ekrem (1995). *Anadolu Uygarlıkları*. İzmir.
- Azarpay, Guitty (1968). *Urartian Art and Artifacts, A Chronological Study*. Berkeley and Los Angeles.
- Balkan, Kemal (1960). Patnos Yakınındaki Anzavurtepe'de Bulunan Urartu Tapınağı ve Kitabeleri. *Anatolia V*. s. 133-158.
- Balkan, Kemal (1964). Patnos'da Keşfedilen Urartu Tapınağı ve Urartu Sarayı. *Ata. Konf. I*, s. 235-245.
- Barnett, Richard D. (1973). Phrygia and the Peoples of Anatolia in the Iron Age. *CAH II /2*, s. 415-442.
- Barnett, Richard D. (1982). Urartu. *CAH III /2*, s. 314-371.
- Belli, Oktay (1982a). Urartular. *Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi*. C. I. s. 139-208.
- Belli, Oktay (1982b). Alniunu Kentinin ve Taş Atölyesinin Keşfi. *AnAr VIII*, s. 115-127.
- Belli, Oktay (1983). Urartu Kralı İşpuini'ye Ait Çiviyazılı ve Resimli Tunç Eserler. *AnAr IX*, s. 325-356.
- Belli, Oktay (1992). Van-Anzaf Urartu Kaleleri Kazısı-Die Ausgrabungen der Urartaischer Festung Anzaf bei Van. *Arkeoloji ve Sanat 54-55*, s. 13-27.
- Belli, Oktay (1993). Aşağı ve Yukarı Anzaf Urartu Kaleleri Kazısı (1991-1992). *Arkeoloji ve Sanat 58*, (özel sayı). s. 3-32.
- Belli, Oktay-Ceylan, Alpaslan (2003). 2001 Yılı Aşağı ve Yukarı Anzaf Urartu Kaleleri Kazısı. *KST 24/2*, Ankara. s. 311-324.
- Belli, Oktay-Ceylan, Alpaslan (2004). 2002 Yılı Aşağı ve Yukarı Anzaf Urartu Kaleleri Kazısı. *KST 25/2*, s. 29-40.
- Belli, Oktay-Ali M. Dinçol (1982). Hazine Piri Kapısı ve Aşağı Zivistan Taş Ocakları. *AnAr VIII*, s. 167-179.

- Bilgiç, Emin (1959). Birkaç Yeni Urartu Kitabesi *TAD IX /1*, Ankara, s. 44-48.
- Burney, Charles (1957). Urartian Fortresses and Towns in the Van Region. *AS VII*, s. 37-53.
- Burney, Charles – Lang, David M. (1971). *The Peoples of the Hills: Ancient Ararat of Caucasus*. London.
- Ceylan, Alpaslan (2001). *Sarıkamış, Tarihi ve Arkeolojik Araştırmalar*. Erzurum.
- Conka, Sevil (2006). Metal Ticaret. *Arkeo Atlas 5*, 56-57.
- Çilingiroğlu, Altan (1977). “Sargon’un Sekizinci Seferi ve Bazı Öneriler”, *An Ar IV-V*, 1977, 235-251.
- Çilingiroğlu, Altan (1994). *Urartu Tarihi*, İzmir.
- Çilingiroğlu, Altan (1997). *Urartu Krallığı Tarihi ve Sanatı*. İzmir: Yaşar Eğitim ve Kültür Vakfı.
- Çoban, Hacı (2015). Kapadokya’da Kimmerler. *Cappadocia Journal of History and Social Science, Volume 4*, s. 121-131.
- Dinçol, Ali. M (1976). Die Neuen Urartaeischen Inschriften aus Körzüt. *İstanbul Mitteilungen XXVI*, s. 19-30.
- Dinçol, Ali. M. – Dinçol, Belkıs (1992). Die Urartaeische Inschrift aus Hanak (Kars). *Hittite and Other Anatolian and Near Eastern Studies in Honour of Sedat Alp*, Ankara, s. 109-117.
- Dinçol, Ali. M.- Kavaklı, Ersin (1978). *Van Bölgesinde Bulunmuş Yeni Urartu Yazıtları, Anadolu Araştırmaları*. Ek Yayın 1, İstanbul.
- Diakonoff, Igor M - S.M. Kaskai (1981). *Geographical Names According to Urartian Texts*, Wiesbaden.
- Devries, Kelly (2006). Phryg Krallığı Midas’ın Ülkesi, *Arkeo Atlas 5*, s. 40-52.
- Durmuş, İlhami (1993). *İskitler (Sakalar)*. Ankara
- Durmuş, İlhami (1997). Anadolu’da Kimmerler ve İskitler. *Bellekten LXI /231*, s. 273-286.

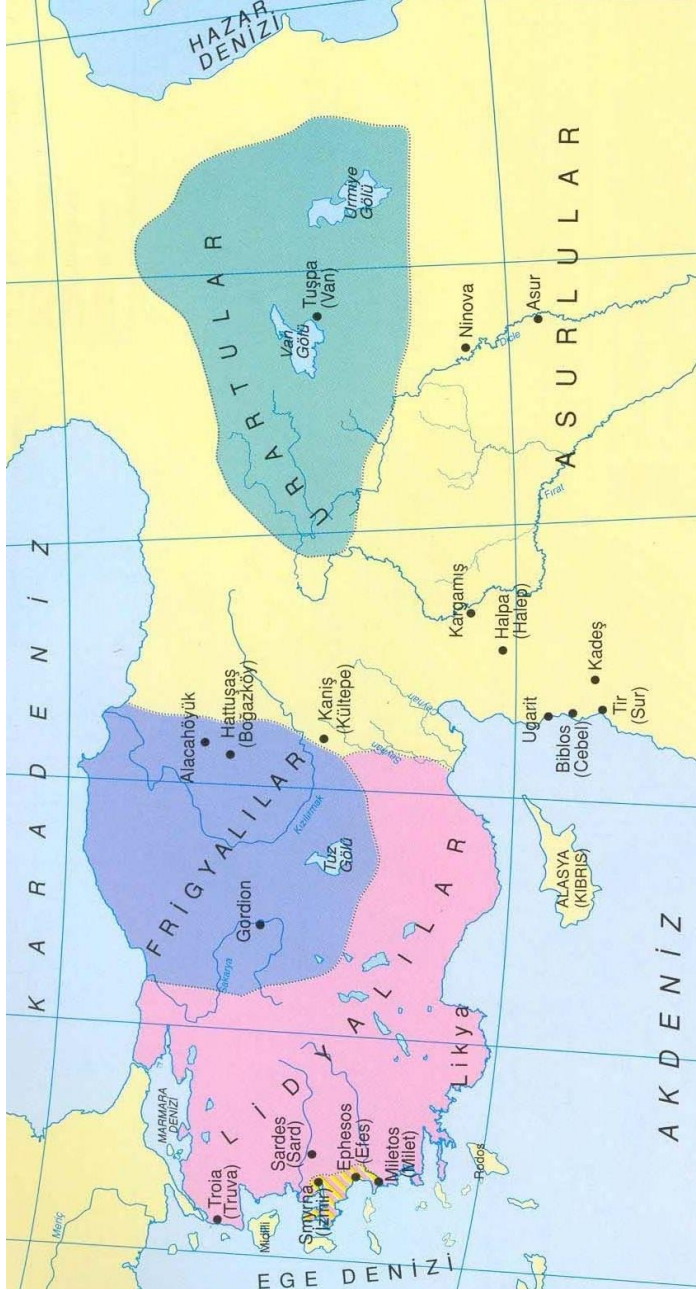
- Erzen, Afif (1978). *Çavuştepe I*. Ankara
- Erzen, Afif (1992). *Doğu Anadolu ve Urartular*. Ankara.
- Genz, Hermann (2007). Kızılırmak Bölgesi'nde Demir Çağı. *Friglerin Gizemli Uygarlığı*, (Eds: H. Sivas-T.T.Sivas). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları. s. 127-140.
- HChI, *Handbuch der Chaldischen Inschriften*, Graz, 1955-1957.
- Herodotos (1991). *Herodotos Tarihi*. (çev. M. Ökmen). İstanbul.
- Hulin, Peter (1960). New Urartian Inscriptions Stones at Anzaf. *AS X*, 205-207.
- Klein, Jeffrey (1974). Urartian Hieroglyphie Inscriptions From Altıntepe. *AS XXIV*, 77-94.
- Kleis, Wolfram (1979). Bastam I: Ausgrabungen in den Urartaischen Anlagen 1972-1975, Berlin.
- Kleis, Wolfram (1988). Bastam II: Ausgrabungen in den Urartaischen Anlagen 1977-1978. Berlin.
- LAR I-II (1968). *Ancient Records of Assyria and Babilonya I-II (ARAB I-II)*, New York.
- Memiş, Ekrem (2003). *Eskiçağ Türkiye Tarihi*. Konya
- Muscarella, Oscar W. (1967). *Phrygian Fibulae from Gordion*, London.
- Muscarella, Oscar W. (2003). The Date of the Destruction of the Early Phrygian Period at Gordion. *Ancient West and East 2/2*, 225-252.
- Muscarella, Oscar W. (2007). Frig Fibulaları. *Friglerin Gizemli Uygarlığı*, (Eds: H. Sivas-T.T.Sivas). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları s. 173-180, 256-263.
- Özgüç, Tahsin (1966). *Altıntepe I: Mimarlık Anıtları ve Duvar Resimleri*. Ankara.
- Özgüç, Tahsin (196). *Altıntepe II: Mezarlar, Depo Binası ve Fildişi Eserler*. Ankara.

- Payne, Margaret (1995). *Urartu Yazılı Belgeler Kataloğu*. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Pehlivan, Mahmut (1984). *En Eski Çağlardan Urartu'nun Yıkılışına Kadar Erzurum ve Çevresi*. Doktora Tezi. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Pehlivan, Mahmut (1991). *Daya(e)ni/Diau(e)hi, (Uruatri-Nairi Konfederasyonları Döneminden Urartu'nun Yıkılışına Kadar)*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Pehlivan, Mahmut (1994). Başlangıçtan Urartu'nun Yıkılışına Kadar Bayburt ve Yöresi. *Türk Tarihinde ve Kültüründe Bayburt Sempozyumu (23-25 Mayıs 1988)*, Ankara, s. 327-345.
- Piotrovskii, Boris (1968). *Urartu*. Geneva.
- Salvini, Mirjo (1967). *Nairi e Ur (u) artri, Contributo Alla Storia Della Formazione Del Regno Dı Urartu*. Roma.
- Sams, Kenneth G. (2007a). Gordion ve Frigler. *Friglerin Gizemli Uygarlığı*, (Eds: H. Sivas-T.T.Sivas). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları. s. 49-58.
- Sams, Kenneth G. (2007b). "Frigyalı Midas", *Friglerin Gizemli Uygarlığı*, (Eds: H. Sivas-T.T.Sivas), Yapı Kredi Yayınları-2613, İstanbul, 59-64.
- San, Oya (2000). Urartu Siyasal Tarihinde Diauehi Krallığı. *OLBA III*, Mersin, s. 19-28.
- Sandalgian, Joseph (1917). *Histoire Del' Armenie Des Ages du Paganisme*. Rome.
- Sevin, Veli (1979). *Urartu Krallığının Tarihsel ve Kültürel Gelişimi*. (Basılmamış Doçentlik Tezi). İstanbul.
- Sevin, Veli (1981). Menua'nın oğlu İnuşpua. *AnAr VII*, s. 1-5.
- Sevin, Veli (1982a). Frygler. *Anadolu Uygarlıkları Görsel Anadolu Tarihi Ansiklopedisi*. C. 2. İstanbul. s. 247-274.

- Sevin, Veli (1982b). Lydialılar. *Anadolu Uygarlıkları Görsel Anadolu Tarihi Ansiklopedisi*. C. 2. İstanbul. s. 276-308.
- Sevin, Veli (2003). *Anadolu Arkeolojisi*. İstanbul
- Sevin, Veli (2007). *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası I*. Ankara.
- Sevin, Veli – Belli, Oktay (1977). Yeşilalıç Urartu Kutsal Alanı ve Kalesi. *AnAr IV-V*, s. 367-379.
- Sivas, Taciser (2007a). Frigler ve Frig Uygarlığı. *Friglerin Gizemli Uygarlığı*, (Eds: H. Sivas-T.T.Sivas), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları. s. 9-14.
- Sivas, Taciser (2007b). Batı Frigya'da Frig Yerleşmeleri ve Kaya Anıtlarının Araştırılması. *Friglerin Gizemli Uygarlığı*, (Eds: H. Sivas-T.T.Sivas), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları. s. 77-92.
- Tansuğ, Kadriye (1949). Kimmer'lerin Anadolu'ya Girişleri ve M.Ö. 7.inci Yüzyılda Asur Devletinin Anadolu ile Münasebeti. *DTCFD VII /4*, s. 535-550.
- Tarhan, M. Taner (1978). *M.Ö. XIII. Yüzyılda <Uruatri> ve <Nairi> Konfederasyonları*. (Basılmamış Doçentlik Tezi). İstanbul.
- Tarhan, M. Taner (1979). Eskiçağ'da Kimmer Problemi. *T.T.Kong. 8*, s. 355-369.
- Tarhan, M. Taner (1982). Urartu Devleti'nin <Kuruluş> Evresi ve Kurucu Krallarından <Lutipri=Lapturi> Hakkında Yeni Görüşler. *AnAr VIII*, s. 69-114.
- Tarhan, M. Taner (1983). The Structure of the Urartian State. *AnAr 9*, s. 295-310.
- Tarhan, M. Taner (1984). Eski Anadolu Tarihinde Kimmerler. *AST 1*, 109-120.
- Tarhan, M. Taner (1986). Urartu Devleti'nin Yapısal Karakteri. *T.T. Kong. 9*, s. 285-301.
- Tarhan, M. Taner (2002). Ön Asya Dünyasında İlk Türkler Kimmerler ve İskitler. *Türkler Ansiklopedisi*. C. 1. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları. s. 597-610.

- Tarhan, M. Taner- Sevin, Veli (1975). Urartu Tapınak Kapıları ile Anıtsal Kaya Nişleri Arasındaki Bağını. *Bellekten* 155, 389-400, (İng. 401-412).
- Tekin, Oğuz (1998). *Eski Yunan Tarihi*. İstanbul
- Tylecote, Ronald F. (1981). Iron Sands from the Black Sea. *AS XXXI*, s. 137-139.
- UKN (1960). *Urartskie Kliobraznyne Nadpisi*. Moskova.
- Ünsal, Veli (2013). *Eski Anadolu'da Teokratik Devlet Yapısı (Hitit-Urartu)*. Ankara.
- Van Loon, Maurits N. (1966). *Urartian Art, Its Distinctive Traits in the Light of New Excavations*. İstanbul.
- Voigt, Mary M. (2006). Yassıhöyük ve Başkent Gordion. *Arkeo Atlas* 5, s. 26-34.
- Voigt, Mary M. (2007). Gordion Kazıları. *Friglerin Gizemli Uygarlığı*. (Eds: H. Sivas-T.T.Sivas). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları. s. 65-76.
- Wittke, Anne M. (2006). Phrygia Kayaların Efendileri. *Arkeo Atlas* 5, s. 10-24.
- Zimansky, Paul (1985). *Ecology and Empire: The Structure of the Urartian of the Urartian State*. Chicago.

Ek

Demir Çağ'da Anadolu Kavimleri

AMASYALI SEYYİD HÜSEYİN EFENDİ VE MANZUM KASİDE-İ BÜRDE TERCÜMESİ*

SEYYİD HUSEYİN OF AMASYA AND HIS VERSIFIED TRANSLATION
OF QASIDAH AL-BURDAH

Doç. Dr. Sadık YAZAR
İstanbul Medeniyet Üniversitesi
zyazar@gmail.com

Özet

Türk kültür ve edebiyatında çok geniş ve derin yansımaları olan bazı kasideler vardır ki bunlar defalarca manzum veya mensur olarak tercüme ve şerh edilmiştir. İmâm-ı Bûsîrî'nin Kasîde-i Bürde diye meşhur olan kasidesi de, bunlar arasında yer almakta olup neredeyse tüm Müslüman milletlerin kültür ve edebiyatlarında bir şekilde yerini almıştır. Bu makalede, Kasîde-i Bürde'yi manzum olarak Türkçeye çeviren XVII. yüzyıl şairlerinden Seyyid Hüseyin'in tercümesi ele alınacaktır. Üç bölümden oluşacak olan makalenin birinci bölümünde, İmâm Bûsîrî ve kasidesi hakkında genel bir bilgi verilip onun Türk kültür ve edebiyatındaki yerine kısaca değinilecektir. İkinci bölümde, makalenin konusunu teşkil eden Kasîde-i Bürde'nin mütercimi Seyyid Hüseyin'in hayatı ve tercümesinden evvel oluşturduğu Kasîde-i Bürde mecmuası tanıtılacaktır. Son bölümde ise Seyyid Hüseyin'in tercümesinin metni, kısa bir incelemeyle birlikte verilecektir.

* "Üstün Başarılı Genç Bilim İnsanlarını Ödüllendirme Programı (GEBİP)" dâhilinde bu çalışmaya verdiği destekten dolayı Türkiye Bilimler Akademisi'ne (TÜBA) teşekkür ederim.

Anahtar Kelimeler: Seyyid Hüseyin el-Amasî, İmam Bûsirî, Kasîde-i Bürde, Kasîde-i Bürde Tercümesi, Kasîde-i Bürde Mecmuası.

Abstract

There are various Arabic qasides (poems) whose reflections are seen in Turkish culture and literature through translation or explanation (commentary). Imam al-Bûsirî's poem, known as "Qasidah al-Burdah" –one of the most influential poems among Muslim nations- is among these qasides. In this article, the poetic translation of the XVIIth Century poet and calligrapher Seyyid Hüseyin el-Amasî will be examined. The first part of this three-part article will give brief information about Imam al-Bûsirî's life, and mention the influence of his poems on Turkish culture and literature. In the second part Kîtibî Hâfız Seyyid Hüseyin İbn Seyyid Alî el-Amâsî's life will be presented, and brief information about his Qasidah al-Burdah's translations collection will be provided. In the last part, the translation of Seyyid Hüseyin will be analyzed briefly.

Keywords: Seyyid Huseyin al-Amasî, Imam al-Bûsirî, al-Qasidah al-Burdah, Translation of al-Burdah, the collection of al-Burdah.

Giriş

Klasik Türk edebiyatında, defalarca manzum veya mensur olarak tercüme ve şerh edilmiş, dolayısıyla da çok geniş ve derin yansımaları olan bazı kasideler¹ vardır. İmâm-ı Bûsirî'nin *Kasîde-i Bürde* diye meşhur olan kasidesi de bunlar arasında yer almakta olup neredeyse tüm Müslüman milletlerin kültür ve edebiyatlarında bir şekilde yerini almıştır. Bu makalede, *Kasîde-i Bürde*'yi manzum olarak çeviren XVII. yüzyıl şairlerinden Seyyid Hüseyin'in tercümesi ele alınacaktır. Üç bölümden oluşacak olan

¹ Ka'b b. Züheyr'in Bânet Su'âd Kasidesi, İbnü'l-Fâriz'in Hamriyye Kasidesi, İbn Nahvî'nin Münferice Kasidesi, Mu'înüddîn Ebû Nasr Ahmed b. Abdürrezzâk et-Tantarânî'nin Tantaraniyye Kasidesi, Hızır Bey'in Nûniyye Kasidesi, Ali b. Osman el-Üşî'nin Emâlî kasidesi söz konusu kasidelerden bazılarını teşkil ederler. Bu kasidelerin şerh ve tercümeleri için bk. Yazar, 2011. Yazar'ın çalışmasından sonra, *Kasîde-i Bürde*'nin Türkçe tercüme ve şerhlerinin metinlerini neşretme noktasında birkaç çalışma yapılmıştır. Çalışmamızın asıl konusu *Kasîde-i Bürde* bibliyografyası vermek olmadığından burada birkaç çalışmaya işaret etmekle iktifa edeceğiz. bk. Sak, 2013, 2014; Ayçiçeği, 2015; İlhan, 2017.

makalenin birinci bölümünde, İmâm Bûsîrî ve kasidesi hakkında genel bir bilgi verilip onun Türk kültür ve edebiyatındaki yerine kısaca değinilecektir. İkinci bölümde, makalenin konusunu teşkil eden *Kasîde-i Bürde*'nin mütercimi Seyyid Hüseyin'in hayatı ve tercümesinden evvel oluşturduğu *Kasîde-i Bürde* mecmuası tanıtılacaktır. Son bölümde ise Seyyid Hüseyin'in tercümesinin metni, kısa bir incelemeyle birlikte verilecektir.

1. İmâm Bûsîrî ve Kasîde-i Bürde

Kasîde-i Bürde yazarı Bûsîrî'nin tam adı Muhammed b. Sa'îd b. Hammâd b. Muhsin b. Abdullah b. Hayyân b. Sanhac b. Mellâl es-Senhâcî el-Bûsîrî'dir. Lakabı Şerefüddîn, künyesi Ebu Abdullâh'tır. Babasının köyüne nisbetle Bûsîrî diye meşhur olan şair, 608/1212 yılının Şevvâl ayının birinde Behnesâ şehrindeki yerleşim merkezlerinden Bahşîm'de doğdu. Delâs veya Bûsîr'de büyüüp yetiştiği rivayet edilmektedir. Hayatını kâtiplik, mübâşirlik, mutasarrıflık, hattatlık, küttâb hocalığı gibi görevlerle kazanan şairin ölüm tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte 696/1297 veya 697/1293 tarihi bilim adamlarınca en yakın tahmin olarak kabul edilmektedir (Sezer, 1985, 33; Şahin, 1997: 30-33; Kaya, 1992: 468-70).

Küçük yaştan itibaren İslamî ilimler ile Arap dili ve edebiyatı hakkında eğitim alan şairin Şâfiî mezhebine mensup olup Şazeliyye tarikatına bağlı olduğu bildirilmektedir. İmam-ı Bûsîrî'nin şiirleri genel olarak, Hz. Peygamber ve devlet büyüklerine yazılan medhiyeler ile Hristiyan ve Yahudilere yazılan reddiyelerden oluşmaktadır (Kineene, 2004: 83-90).

Şairin tüm Müslüman milletlerin kültür ve edebiyatlarında iz bırakan kasidesi ise *Kasîde-i Bürde* (Bür'e) isimli eseridir. *Kasîde-i Bürde* olarak meşhur olan bu şiirin asıl ismi *el-Kevâkibü'd-Dürriyye fi Medhi Hayri'l-Beriyye*'dir. İsmail Hakkı Sezer, muhtelif sebeplerden ötürü kasideye *Bür'e*, *Bürdiyye*, *Büreyde*, *Kasîdetü's-Şedâid* vb. isimlerin de verildiğini söylemektedir.²

² Bahsi geçen bu isimlendirmelerin sebepleri Sezer tarafından tafsilatlı bir şekilde anlatılmıştır. bk. Sezer, 1985: 189-97.

Aruzun “müstef’ilün fâ’ilün müstef’ilün fe’ilün” kalıbıyla yazılan Kasîde-i Bürde, 160 beyitten müteşekkil olup, şair tarafından belirgin bir şekilde bölümlere ayrılmamış olmasına rağmen, onu şerh edenler ve üzerinde çalışanlarca genelde on bölüm halinde ele alınmıştır (Şahin, 1997: 47-49).

Kasîde-i Bürde’nin yazılış sebebi ise şairin, Hz. Peygamber’i gördüğü bir rüyasına dayanmaktadır. Bu rüya Kasîde-i Bürde’nin birçok şerhinin başında İmâm Bûsîrî’nin ağzından anlatılmaktadır (Sezer, 1985: 193).

İmam Bûsîrî’nin Bürde’si, muhtelif milletlerin kültür ve edebiyatlarında farklı şekillerde etkili olmuş nadir şiirlerden birisidir. Kaside-i Bürde’nin bu etkisi farklı bir çalışmanın konusu olacak kadar geniş olmakla beraber burada bazı araştırmacıların (İsmail Hakkı Sezer, Said İbn Ahraş ve Muhammed Bûzine) çalışmalarından hareketle Bürde’nin edebî anlamdaki etkisi üzerinde kısaca bilgi verilecektir. Kasîde-i Bürde; Arap, Fars ve Türk gibi farklı milletlerden olan birçok âlim ve şair tarafından Arapça şerh edilmiştir. Bununla birlikte çok sayıda tahmisleri, tesbî’, tetsî’, ta’şîr ve taştîrleri yapıldığı gibi esere nazireler de yazılmıştır.³

Kasîde-i Bürde Arapça’nın dışında Fars dilinde de fazlaca şerh ve tercüme edilmiştir. H. İbrahim Şener, Bürde’nin 8 Farsça şerh ve tercümesine ulaştığını ifade etmektedir (Şener, 1995: 50).

Bürde o kadar meşhur olmuştur ki neredeyse tüm Müslüman milletlerin dillerine tercüme edilmiştir: Farsça, Türkçe, Urduca, Peştuca, Pencapça, Malayca vd. Bürde aynı zamanda, İngilizce, Almanca, İtalyanca, Fransızca ve İspanyolca gibi birçok Avrupa diline de tercüme edilmiştir (Lubis, 1983: 6).

³ Kasîde-i Bürde kaynaklı Arapça eserlerin sağlıklı bir listesi elimizde bulunmamakla birlikte, İ. Hakkı Sezer’in verdiği sayısal veriler Kasîde-i Bürde’nin etkisini göstermesi bakımından önemlidir. Buna göre, Kasîde-i Bürde’nin Arapça 75 şerhi, 115 tahmisi, 20 taştîri, 10 tesbî’i, 6 naziresi ile birer tetsî’ ve ta’şîri vardır. bk. Sezer, 1985: 207-234. Kasîde-i Bürde kaynaklı Arapça eserler için şu kaynaklara da müracaat edilebilir: Buzeyne, 1994; İbnü’l-Ahreş, 1998.

Bürde'nin ne kadar meşhur olduğunu; ilmihal kitapları, manzum sözlükler ve Süleyman Çelebi'nin mevlidi gibi daha çok temel kaynakların tercüme edildiği *alhamiyado*⁴ edebiyatında yerini almasından da anlaşılmaktadır. Bu durum için, akademisyen Yorgos Dedes'in şu an üzerinde çalıştığı Arap harfli Rumca Kaside-i Bürde tercümesi⁵ güzel bir örnek olmakla kalmaz, aynı zamanda diğer Balkan dillerinde de böyle çalışmaların olabileceğinin ipuçlarını verir.

Kasîde-i Bürde, yukarıda bahsedildiği gibi birçok milletin kültür ve edebiyatında etkili olduğu gibi, Hz. Peygamber'e derin bir sevgi ile bağlı olan Türklerin kültür ve edebiyatlarında da geniş yankı bulmuştur. Şifa vermesi umuduyla icazet sahibi imamlar tarafından hastalara okunması, bazı özel günlerde camilerde makamla kıraat edilmesi, medreselerde ders olarak okutulması yanında⁶; hat, *katı*⁷ ve tezhib gibi Türk-İslam sanatları ve Türk musikisine de yansımıştır. Manzum veya mensur olarak şerh, tercüme; tahmîs ve tesbî' edilmesi yoluyla da Türk edebiyatında geniş bir şekilde yer almıştır. Ebubekir Sıddık Şahin ve Sadık Yazar'ın çalışmalarına göre; Bürde'nin yirmiye yakın Türkçe şerhi, otuz dolayında da Türkçe tercümesi vardır ki bu tercümelerin çoğu manzumdur (Şahin, 1997; Yazar, 2011).

⁴Terim olarak Alhamiyado (İspanyolca alyamiyado) "Arap olmayan, Arap'tan gayri olan" anlamındaki al-agamiyya sözcüğünden türetilmiştir. Aslında bu sözcükle İber Yarımadası'nın Arap iktidarında bulunduğu dönemde o topraklarda kullanılmış Romen dilini ifade eder. Daha sonra Romen diliyle ve Arap harfleriyle kaleme alınmış edebî ürünlere Alhamiyado adı verilmiştir. Alhemiyado edebiyatı hakkında daha tafsilatlı bilgi için bk. Dedes, 2000: 83-98; Nametak, 2006: 586-591.

⁵ Bu tercümeden bizi haberdar edip incelememiz için bize bu tercümenin bir kopyasını veren Yorgos Dedes'e burada teşekkür etmek istiyorum. Söz konusu tercümenin nüshası, Atatürk Kitaplığı'nda, Muallim Cevdet yazmaları arasında K. 212 numarada yer almaktadır.

⁶ Bunların detayları için bk. Şahin, 1997: 54-58.

⁷ Kaside-i Bürde'nin hat ve katı' sanatındaki yeri hakkında daha fazla bilgi için bk. Şahin, 1997: 59-63. Bürde'nin hat sanatındaki işlenişine örnek olarak; Süleymaniye Kütüphanesi / Ayasofya Koleksiyonu'ndaki 516, 3393, 4168 numaralı nüshalara; katı' sanatındaki örnekleri için de Süleymaniye Kütüphanesi / Ayasofya Koleksiyonu 4170 ve Bâyezîd Devlet Kütüphanesi'ndeki 3462 ve 9279 numaralı nüshalara bakılabilir.

2. Seyyid Hüseyin'in Hayatı ve Eserlerine Dair⁸

Bu makaleye konu olan Kasîde-i Bürde tercümesinin nazımı, eldeki mevcut eserlerinde kendisini Seyyid Hüseyin ibn Seyyid Alî el-Amasî olarak okuyucuya takdim etmektedir. Hayatı hakkında gerek şair gerekse de hattatlarla ilgili klâsik biyografik kaynaklarda herhangi bir bilgiye tesadüf edilememiştir. *Seyyid Hüseyin* ile birlikte *Hüseyinî* mahlasını da kullanan şair/nazımın tanıtan müellif/derleyici/şair kimliği dışında hattat ve muarrif olarak da bilindiği tespit edilmiştir. Hz. Peygamber'in soyundan gelen Seyyid Hüseyin'in Amasya'da doğup hayatının büyük bir kısmını İstanbul'da geçirdiği anlaşılmaktadır. Eldeki eserlerinde Osmanlı sultanlarından Sultân İbrahim'in övgüsüne yer veren yazarın XVII. yüzyılın başında doğduğunu tahmin etmekteyiz. Ölüm tarihine dair elde bilimiz bulunmamaktadır; ancak Kasîde-i Bürde tercümesi ile *Du'ânâme-i Pâdişâh-ı Rûy-i Zemîn* isimli eserlerini yazdığı 1050/1640-41'de hayatta olduğu kesindir. Şairin, hayatını Sultân Bâyezîd Câmî'i'nde mu'arriflik yaparak kazandığı anlaşılmaktadır.

150

Seyyid Hüseyin'in tespit edilebilen üç eseri bulunmaktadır. Kasîde-i Bürde tercümesi dışındaki iki eserini şu şekilde tanıtmak mümkündür:

2.1. Cerîde (Kasîde-i Bürde Mecnû'ası)⁹

Seyyid Hüseyin'in bu eseri, Kasîde-i Bürde¹⁰'nin bazı tahmis ve tercümelerini bir araya toplayan bir mecmuadır. Yazma eser

⁸ Seyyid Hüseyin'in hayatı ve eserlerine dair yakın zamanda bir makale yayımlanmıştır. Burada verilecek bilgiler bu makaledeki bilgilerin özetinden öteye gitmeyecektir. bk. Yazar, 2018.

⁹ Seyyid Hüseyin'in bu derlemesi, 2008 yılında İngiltere'nin Oxford şehrinde düzenlenen *30th Conference of Melcom* başlıklı bir sempozyumda, "A manuscript containing selected translations of Qaside-i Burde" başlıklı bir bildiri ile tanıtılmış olup burada verilmiş bilgiler büyük ölçüde bu bildiri metninden özetlenmiştir.

¹⁰ Kasîde-i Bürde denince öncelikle İmâm-ı Bûsîrî'nin Hz. Peygamber'in övgüsünde kaleme aldığı kaside akla gelmekte ise de Ka'b b. Zühayr'in kaleme alıp Hz. Peygamber'e bizzat okuduğu, karşılığında Hz. Peygamber'in kendisine hırkasını (bürde) hediye ettiği ve Bûsîrî'nin kasidesinden tefrik etmek için

kütüphanelerinde 10'u aşkın nüshası bulunan bu çalışmanın, bazı nüshaları tüm estetik özellikleri (tezhîb, farklı renkte mürekkeplerin kullanımı ve cetveller gibi) barındırırken bazı nüshaları renklendirilip tezhiplenmemiştir. Yine çoğu nüshada, derleyicinin mukaddimesi yer almazken birkaç nüshada bu mukaddimenin yer aldığını görmekteyiz. Bunlardan biri olan Süleymaniye Kütüphanesi Mihrişah Sultan 353 numaralı nüshadan hareketle Seyyid Hüseyin'in mecmuasını tanıtmaya çalışacak olursak; öncelikle Seyyid Hüseyin'in tamamı Arapça yazılmış üç satırlık bir hamdele ve salveleden sonra mecmuasının oluşturulma sebebi ve muhtevası hakkında bilgiler verdiği yaklaşık 3 sayfalık bir bölüme yer ayırdığı görülmektedir. Bu bölümde evvela Bûsîrî'nin kaleme aldığı bu kasidenin "fezâ'il-i kesîresi ve berekât-ı azîmesi ve ve havâss-ı latîfesi" bulunduğundan bahseden derleyici, bunu okuyup taşıyan kimselerin Hz. Peygamber'e ulaşacaklarını ve dünyevî ve uhrevî isteklerinin yerine getirileceğini bildiğini, bundan ötürü de söz konusu kasideyle beraber bazı tercümelerini bir *tarz-ı ma'kûl* ve *üslûb-ı makbûl* üzere toplayıp insanlara sunduğunu söyler. Bu insanlardan birinin kendisine: "Kasîde-i bürdenin bazı güzel tahmisleri bu güzel kompozisyonun başına konulsa benzersiz güzel bir şey olurdu." demesinden sonra iki nefis tahmis ekleyip böylece eldeki şablonu oluşturduğunu söyler ve mecmuadaki tahmis ve tercümelerin kime ait olduğunu açıklamaya geçer.

Seyyid Hüseyin bu bölümde eserine bir isim verdiğini açıklamamış olsa da mecmuanın Süleymaniye Kütüphanesi Fatih 3717 ve Fatih 3715 numaralarda yer alan nüshaları Cerîde ismi ile adlandırılmıştır.

Seyyid Hüseyin'in koleksiyonu üç ana bölümden oluşan bir kompozisyonudur. Bu kompozisyonu, ilk sayfasında daha yoğun tezhîp örnekleri bulunan Aşîr Efendi 301 numaradaki nüshayı göz önünde bulundurarak tanıtmaya çalışacağız.

Her sayfaya Kaside-i Bürde'nin bir beytinin sığdırıldığı kompozisyonunun her sayfası yatay ve dikey olarak simetriktir.

Bânet Su'âd Kasidesi olarak da bilinen kasidesi de akla gelmektedir. Ka'b'ın kasidesi için bk. Demirayak, 2001: 566-68; Yazar, 2011: 538-547.

Kompozisyonun ilk bölümünde farklı genişliklerde alt alta üç satır bulunmaktadır. En üst satır, birbirinden çiçek motifli bir bordürle ayrılan iki sütundan müteşekkildir. İlk sütunda, Şerif Mehmed Efendi (ö. 1631)'nin yeşil mürekkeple yazılmış tahmisi; ikinci yarısında da Hocasâde Es'ad Efendi (ö. 1625)'nin siyah mürekkeple imla edilmiş tahmisi yer almaktadır. Bu ilk satırdan sonra, Kasîde-i Bürde'nin orijinal metni satırın tam ortasına gelecek şekilde yani sağ ve soldan boşluk bırakılarak altın renkli mürekkeple yazılmıştır. Beytin sağ ve sol tarafındaki *koltuk* tabir edilen boşluklarında ise birer çiçek çizilmiş olup bu koltukların köşebentleri de mavi kalemle renklendirilmiştir. Orijinal metnin altındaki satırda da *la'âlî* (kırmızı) mürekkeple Farsça manzum bir tercüme yazılmıştır. Koleksiyonu hazırlayan Seyyid Hüseyin, bu tercümenin Molla Câmî'ye ait olduğunu söylemekteyse de Ebubekir Sıddık Şahin, bunun Hafız Şeref ismindeki bir şaire ait olduğunu tespit etmiştir (Şahin, 1997: 64).

Kompozisyonun ikinci ana bölümü; çiçek motifli iki kalınca bordürün arasında yer alan baklava dilimi (*muayyen*) gibi olan geometrik şekilden oluşmaktadır. Bu geometrik şeklin köşeleri de bordürlerdeki çiçek motifleriyle doldurulmuştur. Baklava dilimi şeklinin üst bölümündeki mail satırlarda, Kemal Paşazâde'nin (ö. 1536), alt kısmındaki satırlarda ise Ebü's-Senâ Ahmed Şemseddin Sivasî'nin (ö. 1597) Türkçe manzum tercümesi siyah mürekkeple yer almaktadır. Baklava dilimi şeklinin ortasında ise yine sekiz köşeli geometrik bir şeklin içine Le'âlî Mustafa Efendi'nin (ö. 1563) Türkçe şerhi bazen laciverd bazen de kırmızı renkle imla edilmiştir. Bu sekizgen şeklin boş kalan köşelerinde de çiçek motifli bazı çizimler yer almaktadır.

Kompozisyonun son kısmı ise, ilk ana bölümdeki gibi üç satırdan oluşmaktadır. İlk satırdaki kırmızı mürekkeple yazılmış Türkçe tercüme, Abdurrahim Karahisarî'ye (ö. 1483'ten sonra); onun altında, iki yanında birer çiçek çizilmiş ve mavi mürekkeple yazılmış tercüme Esâsî'ye; son satırda siyah mürekkeple yazılan tercüme de yine Le'âlî Mustafa'ya aittir.

2.2. Du'ânâme-i Pâdişâh-ı Rûy-i Zemîn

Seyyid Hüseyin'in bu eseri, giriş bölümü mensur olup asıl bölümü manzum olan Türkçe bir eserdir. Osmanlı padişahlarından Sultân İbrahim'e (1640-1648) ithafen yazılmıştır. Müellif, 1640 yılında yazdığı eserinin girişinde, sebep-i telîfini ayrıntılı olarak anlatmaktadır. Buna göre şair, padişahın desteği sayesinde Ka'be'yi ziyaret edip hac vazifesini ifa ettikten sonra padişahın ismini ölümsüz kılar umuduyla hac yolculuğu sırasındaki menziller (konaklar) hakkında bilgi vermek istediği bir eser kaleme aldığını söyler. Bu ifadelerle göre elimizdeki eser, Osmanlı edebiyatında başka örnekleri de bulunan menâzîlnâme türünün bir örneği olup seyâhatnâme türünden de esintiler sunmaktadır. Eserin Türkiye'de ulaşılabilen tek nüshası¹¹ Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. Eksik olan bu nüshada giriş bölümünden sonra Mekke'de ziyaret edilen yerlerden bahsedilip Mekke'ye veda edilmesi, buradan Medine-i Münevvere'ye geçiş ve burada yapılan ibadetler ile ziyaretler söz konusu edilmiştir.

3. Seyyid Hüseyin'in Elfiyye İsimli Kasîde-i Bürde Tercümesi

Yukarıda da ifade edildiği gibi, Bürde Türk kültür ve edebiyatında geniş yankı bulmuş bir manzume olarak birçok defa şerh ve tercüme edilmiştir. Seyyid Hüseyin'den evvel de Abdürrahîm Karahisarî, Ahmed Rıdvân, Kemal Paşa-zâde, Zâtî, Le'âlî, Şemseddîn Sivasî, Kemâlâtî Muhammed ve Esâsî gibi şairler tarafından da manzum olarak tercüme edilmiştir.¹²

Seyyid Hüseyin'in tercümesi de manzum olup 1050/1640-41 tarihinde kaleme alınmıştır. Şair; tevhid, münâcât, Hz. Peygamber'in na'tı ve dört halifenin övgüsünden sonra sözü Osmanlı padişahlarına daha sonra da Sultan İbrahim'e getirir. Sultana dua eden şair, onun tahta çıkışına birçok kişinin tarih

¹¹ Eserin bir diğer nüshası da Mısır Milli Kütüphanesi'nde Edeb Halil Ağa 69 numarada kayıtlı bulunmakta olup eseri edinmek için girişimlerimiz devam etmektedir.

¹² Bürde'nin manzum tercümeleri hakkında bibliyografik bilgi ve kısa tanıtımlar için bk. Şahin, 1997: 107-132.

düşürdüğünü kendisinin ise duadan başka bir şey yapmadığı için gönlünün mahzun olduğunu söyler. Böyle üzüntülü iken aklına padişahın niyetiyle Hz. Peygamber'in övgüsünde olan kasideyi manzum olarak şerh etmenin geldiğini söyleyen Seyyid Hüseyin, Hz. Peygamber'in medhi hakkında olduğu için padişahın eserini beğeneceğini diler. Kendisinden evvel birçok kişinin Bürde'yi tahmis veya tercüme ettiğini söyleyen şair; bunlardan kiminin râ (râiyye), kiminin mîm (mîmiyye), kiminin nûn (nûniyye), kiminin de yâ (yâiyye) harfindeki kafiye ile tercümelerini yazdığını; ancak elif (elfiyye) harfinde bir tercümesinin olmadığını gördükten sonra Bürde'yi elif harfindeki kafiyeyle tercüme karar verip eserini de *Elfiyye* diye isimlendirdiğini açıklar. Tercümesini bitirdikten sonra padişaha sunan Seyyid Hüseyin, padişahın "hâcetün nedür?" sorusuna karşılık hacca gitmek istediğini söyler. Padişah da oraya vardığında kendisi için de dua etmeyi emr ederek onu hacca gönderir.¹³

Seyyid Hüseyin'in tercümesi, aruzun "fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün" kalıbıyla yazılmış olup giriş bölümünde yer alan 69 beyitle birlikte toplam 230 beyitten oluşmaktadır. Bunun yanında, Seyyid Hüseyin tercümesinin sonunda, Bûsîrî'nin dört büyük halifeye sadece bir beyitle gönderme yaptığını, kendisinin de bu beyti açma babında dört büyük halife hakkında söylenen hadislerden birer tanesini zikredip bunları birer beyitle tercüme ettiğini söyler.

Seyyid Hüseyin'in Kasîde-i Bürde tercümesinin ulaşabildiğimiz 4 nüshası bulunmaktadır. Bunlardan biri oluşturduğumuz metne esas alınan Nurosmaniye Kütüphanesi'nde 4906 numarada kayıtlı bulunan nüshadır. Bu nüshanın dışında, Atatürk Kitaplığı'nda Osman Ergin yazmaları arasında (OE. 1204/3), Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Kütüphanesi'nde (Üniversite A 249/1) ve Mısır Milli Kütüphanesi Türkçe Yazmaları (Mecâmî Türkî 23) arasında bulunan 3 nüshası daha vardır.

¹³ Bu bilgilerin verildiği bölüm için tercümeden evvel yer alan 69 beyitlik girişe bakılabilir.

3.1. Seyyid Hüseyin'in Elfiyye'sinde Tercüme Özellikleri¹⁴

Tarih boyunca çoğu medeniyetin gelişmesinde birinci dereceden amil olan tercüme olgusu, Anadolu sahası Türk edebiyatının oluşmasında ve gelişmesinde de büyük bir rol oynamıştır. XIII. yüzyıldan başlayıp Cumhuriyet dönemine kadar devam eden uzun süreçte, başta Arapça ve Farsça olmak üzere, birçok farklı dilden metinler Türkçeye tercüme edilmiştir. Bu metinlerin büyük bir kısmı da manzum olup Türkçeye yine manzum olarak tercüme edilmiştir. Söz konusu manzum metinlerin bir kısmı sadece mevzûn ve mukaffâ yapıda düz metinlerden ibaret iken bu makaleye konu olan Kasîde-i Bürde gibi birçok manzum metin ise hayal ve estetik unsurları da barındıran edebî metinlerdir. Bu metinleri ise başka bir dile çevirmek, çeviribilimciler başta olmak üzere çeviri ile bir şekilde muhatap olan herkes tarafından çok zor görülen, kimilerince imkânsız kabul edilen bir ameliyedir. Ancak tüm bu zorluğuna karşın tarih boyunca şiir çevirisi yapılmış günümüzde de yapılmaya devam etmektedir. Klasik Türk edebiyatında da tüm bu zorluklarına rağmen yukarıda da ifade edildiği üzere birçok manzum metin yine manzum olarak Türkçeye tercüme edilmiştir. Kaynak metinlerdeki özel isimler, kültürel özellikleri bulunan kelimeler, deyimsel ifadeler, dilde sapmalar, belagat özellikleri gibi hususlar klasik Türk edebiyatında da şiir tercümesini zorlaştıran hususlar olarak öne çıkmaktadır. Bunların yanında; nazım biçimi, vezin ve kafiye gibi biçimsel özellikler de bu zorluğu pekiştirmektedir.¹⁵

Seyyid Hüseyin'in nazmen tercüme ettiği Kasîde-i Bürde de tercümeyi zorlaştıran tüm özellikleri barındıran bir metindir. Hz. Peygamber'e duyulan aşırı sevgi başta olmak üzere muhtelif sebeplerden ötürü klasik Türk edebiyatında en çok tercüme ve

¹⁴ Seyyid Hüseyin'in Kasîde-i Bürde tercümesi kaynak metinle karşılaştırmalı olarak okunup tercüme açısından notlandırılmıştır. Ancak makalenin hacmini aşmamak maksadıyla, yapılan bu tercüme incelemesinin sadece sonuçları aktarılacaktır. Ayrıntılı bir tercüme incelemesinin ayrıca bir çalışmada ele alınmasında fayda vardır.

¹⁵ Klasik Türk edebiyatında, manzum tercümenin zorlukları için şu çalışmaya bakılabilir: Yazar, 2014: 248-93.

şerh edilen metinler arasında bulunan Bürde; kullanılan vezin, kafiye, söz varlığı ve mazmunlar bakımından İran Edebiyatı'na kıyasla Türk Edebiyatı'na nispeten daha uzak bir edebiyat geleneğine aittir. Arap kültürüne özgü birçok kelime ve özel ismi barındıran bu kasideyi manzum olarak başka bir dile aktarmak haliyle zor olacaktır. Nitekim bunun zorluğunu sadece Seyyid Hüseyin değil diğer Bürde mütercimleri de hissetmiştir. Bu durumun en güzel örneği, Bürde'nin ilk beytindeki "Zî-Selem" ibaresidir. Arap edebiyatında sevgilinin yaşadığı hayali ülkeyi temsil eden bu kelimenin Seyyid Hüseyin de dâhil çoğu çevirilerde aynen kullanıldığı görülmektedir. Bununla birlikte Şemseddin Sivasî bu kelimeyi "ol yirdeki", Ahmed Karahisarî ise "diyâr-ı yâr" şeklinde yerelleştirerek çevirebilmiştir. Kasîdede yer alan Arap kültürüne özgü "bân" kelimesi de birçok defa aynen erek metne aktarılmıştır.

Seyyid Hüseyin'in Bürde tercümesi, aruz ve kafiye bakımından kaynak metinden farklıdır. Kaynak metindeki "müstef'ilün fâ'ilün müstef'ilün fe'ilün" kalıbı klasik Türk edebiyatının aşına olmadığı bir vezin olup çoğu Bürde mütercimi tarafından tercih edilmemiştir. Seyyid Hüseyin de kaynak metinden farklı olarak tercümesinde Türk edebiyatında en çok işlenen vezin olan "fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün" kalıbını kullanmıştır. Bu tercihi ona bir nebze kolaylık sağlamış olsa da genellikle manzum tercümelerde görülen aruz hatalarına düşmesinden onu kurtaramamıştır. Bu hatalara değinmeden evvel, manzum tercüme ile vezin ilişkisi üzerinde kısaca durmakta fayda vardır.

Sadece manzum bir tercümeyle gerçekleştiren mütercim için değil, herhangi bir şekilde belli bir kalıp etrafında mevzûn (ölçülü) bir metin oluşturmaya kalkışan her bir nâzım veya şair, zihninde oluşturduğu bir duygu veya düşünceyi söze/yazıya dökerken, seçtiği kelimelerin tercih ettiği ölçüye uygun olmasına veya bu kelimeleri tercih ettiği vezne göre dizmeye çalışır. Dolayısıyla zihinde sınırsız bir şekilde beliren bir duygu ve düşünce şiirleşme safhasında, veznin de içinde önemli bir etken olarak yer aldığı birtakım sınırlamalarla karşılaşır. Bunu etrafı çevrelenmiş bir daireye benzetmek mümkündür. Böyle bir durumda zihindeki bu saf ve sınırsız duygu, düşünce veya bilgi nâzım veya şairin bu

sınırlamaların üstesinden gelme yeteneğine bağlı olarak ifade edilecek ve çoğu zaman da bu duygu ve düşünce ortaya çıktığı saflığı ile yazıya dökülemeyecektir, kendilerini her zaman etrafı aruz ve kafiye gibi biçimsel zorluklarla kuşatılmış bir daire içinde bulacaklardır. Hal böyle olunca bu dairenin sınırlarını aşmamak için klasik şiirin temsilcileri, aruz noktasındaki bu zorlukların üstesinden gelmek aruzun saf kurallarının dışına çıkarak, şairlik kabiliyetlerine uygun olarak az ya da çok sayıda hece eksilten, hece türeten, kapalı heceyi açık hâle getiren veya açık heceyi kapalı şekilde okutan vasl, medd, zihâf ve imâle gibi birtakım uygulamalara başvururlar. Bu şartlar içerisinde tercüme söz konusu olduğunda ise, mütercimim zihninde sınırsız değil de sınırlı bir anlam çerçevesi ortaya çıkaracaktır. Bu da sınırları içerisinde yer aldığı dairede de rahatça dolaşmasına mâni olan başka engellerin belirmesi anlamına gelecektir. İşte böyle zor bir durumla karşılaşan mütercimlerin, söz konusu engelleri aşmak için yukarıda bahsi geçen aruzla ilgili kolaylık sağlayan uygulamalara meşru görülen sıklık ve genişliğin çok ötesinde başvurdukları görülmektedir. Böylece meşru olan birçok uygulamanın gayr-i meşru hale getirilip oluşturulan metnin ahengine önemli oranda zarar verildiği görülmektedir (Yazar, 2014: 263-65).

Haddizatında şairlik kabiliyetinin de oldukça sınırlı olduğunu düşündüğümüz Seyyid Hüseyin'in *Kasîde-i Bürde* tercümesinde, bu durumu çok açık bir şekilde görmek mümkündür. Onun tercümesinde ortaya çıkan aruz kusurlarını şu şekilde sıralamak mümkündür:

3.1.1. Vasl Uygulamasının Suistimali

Aruz teorisinde vasl, iki sesin birbirine katılması demek olup açık hece üretmek ya da bir hece eksiltmek için başvuru bir uygulamadır. Açık hece üretmek için ünsüz bir ses ünlü bir sese katılırken bir hece eksiltmek için iki ünlü ses birbirine katılmaktadır. İki ünlü sesin birbirine katılması şeklindeki vasl uygulamasının klasik Türk şiirindeki uygulaması "mı_ola, ne_ola, ve_ey, ki_ol, ki_ola, nice_ola, ne_eyle-" örneklerinde olduğu gibi genellikle Türkçe kelimeler arasında ve oldukça sınırlı bir sahada

gerçekleşir. Ancak Seyyid Hüseyin'in, girişiyle birlikte 230 beyitten müteşekkil tercümesine baktığımızda, bu vasl türünün geleneğin hoş gördüğü çeşitlilik ve sıklığın çok üstünde olduğu görülmektedir. Onun 230 beyitlik tercümesinde 50 kez bu vasl türüne başvurulurken, "Ki_okudup, Ki_eyleye, Ki_olmasa, ki_atdı, Ki_oldı, Ki_ol, ki_ana, ki_ismüm, Ki_anlar" gibi klasik Türk şiirinde sıklıkla karşılaşılan vasl şekillerinin yanında; "vasfında_ana, Hürmetine_anun, üzre_ismi, ta'âmla_olur, kimse_ana, cümle_enbiyâ, kadrine_a'lâdan, kadrine_âyâtı, şeyle_imtihân, ma'nâsı_itdi, oldı_anun, anladı_ehl, irdi_inhizâmlık, ya_ashâb-ı fil, geldi_enbiyâdan, Kavmi_eşedd, meyli_inkiyâd, anunla_ak olur gûyâ_âb-ı kevser, nâsda_anun, cümle_enbiyâ, izâfetle_ol, de_ekrem, yirinde_olsa, Cümle_ider, Millet-i_İslâm, ki_a'câma_olmamış ola, yohsa_esb benden dime_ana, de_işledüm, oldı_anun, 'ahdine_itmekde, Aldı_eliyle, tecellî_ide, fazlunla_eyle, üzre_ey, medhinde_anun, idi_itse, virdikçe_ibile" gibi klasik şiir geleneği içerisinde pek alışık olunmayıp hoş karşılanmayan bir çeşitlilikte vasl örnekleri de görülmektedir. Bu da kurulan metnin ses değerinin önemli oranda zedelenmesine ve şiirden uzaklaşmasına sebep olmuştur.

3.1.2. İmâle-i Maksûre Kullanımında Meşru Sınırların Aşılması

İmâle-i maksûre uygulaması, özellikle Türk aruzunda sıklıkla başvuru alan bir uygulamadır. Kısa ya da açık seslerin bir aruz veznine uydurulması için uzun ya da kapalı varsayıldığı bu uygulamanın teoride olmasa da uygulamada kullanım sahası belirlenmiştir. Buna göre Türkçe asıllı kelimelerin açık heceleri yanında dilin doğasına da uygun olan Farsça yapılı terkiplerdeki "-i" sesi, atıf vâvı, müennes tâsı barındıran heceler imâle-i maksûre yapılabilir alanlar olarak belirlenmiştir; ancak söz grubu ya da cümle halindeki iktibaslar hariç Farsça ya da Arapça asıllı kelimelerin açık hecelerini bu uygulamaya dâhil etmek açık bir aruz kusuru olarak görülmüştür. Seyyid Hüseyin'in tercümesinde aşağıdaki örneklerde görüldüğü üzere, bu açık aruz hatasına düşmekten kendisini alıkoyamadığı görülmektedir:

Medhine fikr-i mülâzim eyledüm şundan berü
Buldum anı çün halâşa hayr mültezim baña (218)

Anuñ âl ü şahbı_üzre daği hem ber-tâbi‘ in
Ki_anlar ehl-i ‘ilm ü takvâ hilm ü kerem zü’l-vefâ (229)

3.1.3. İmâle-i Memdûde Uygulamasında Kuralsızlık

Med harflerinden sonra ünsüz bir sesle biten ya da iki ünsüz sesle sona eren heceler aruz ilminde imâle-i memdûde olarak değerlendirilerler; yani ses değeri bir kapalı heceden daha uzun olup bir kapalı ve bir açık hece olarak uygulamaya dâhil edilir. Bu uygulamada, “cân” örneğinde olduğu gibi med harflerinden sonra gelen nûn sesinin istisna bırakıldığı görülmektedir. Ayrıca imâle-i memdûde şartını taşıdığı halde, “Tîr sesinden” söz grubunu “fâ’ilâtün” tefilesine uygun gelecek şekilde okumak gibi imâle-i memdûde uygulamasını devre dışı bırakmak ya da “Çâr îmîn” örneğinde olduğu gibi ulama imkânına rağmen imale-i memdûdeyi uygulamak hoş görülmemiştir. Seyyid Hüseyin’in tercümesinde imâle-i memdûdeye dair yukarıda söz konusu edilen tüm teamüllerin yerle bir edildiği görülmektedir.

Aşağıdaki beyitte nûn sesiyle biten hecede de imâle-i memdûde yapıldığı görülmektedir.

Hzret-i Sulţān İbrāhîme degdi salţanat
Mahrem-i sırr-ı celîl ü mazhar-ı nûr-ı Hudā (22)

Aşağıdaki beyitte ise imâle-i memdûde uygulamasının işlenmediği görülmektedir:

Gitdi nevmüm yār hayālî geldi giceyle belî
Hubb eleme dönderür lezzetleri çün ‘ışk ola (77)

3.1.4. Mısra Sonundaki Kelimenin Ortadan Bölünmesi

Seyyid Hüseyin'in tercümesinde ortaya çıkan aruzla ilgili hususlardan biri de genellikle Arap şiirinde kullanılan, Türk edebiyatındaki kullanımı çok sınırlı bulunan bir aruz uygulamasına başvurmasıdır. Arap şiirinde dize sonuna rastgelen bir kelime aruz dolayısıyla ortadan ikiye bölünüp tek başına anlamsız olabilecek bölümü diğer dizenin başına taşılabilmektedir. Seyyid Hüseyin de aşağıdaki örnekte görüldüğü üzere bu uygulamaya 4 defa defa başvurmuştur.

Hem daği elbet ğinā fevt olmadı muhtāc **elin**

Den ki yağmurla biter çiçek depe fevkinde tā (221)

Seyyid Hüseyin aşağıdaki beyitlerde de yukarıdaki uygulamaya benzer olarak ayrılmaması gereken iki kelimeyi birbirinden ayırarak kastedilen anlama erişmede zorluk oluşmasına sebep olmuştur.

Daği tıflāsā bu nefis ihmāl iderseñ büyük **ol**
Hubla emmekden keserseñ kesilür şubḥ u mesā (87)

Ṭaḫ-ı Kısra ol gice çatlayuben **tağıldığı**

Gibi Kısra ' askeri tā şöyle tağıldı dilā (130)

Nā'il olduñ sen giceyle *ḳābe ḳavseyn* **menzilüñ**

Oldı çıkdıñ kimse idrāk idemez bī-fehm aña (177)

Klasik Türk edebiyatında manzum tercümelerde ortaya çıkan biçimsel zorluklardan biri de kafiyeyle ilgilidir. Mütercimler çoğu zaman kafiye noktasında da eşdeğerlik oluşturmak peşine düşmüş, bunu sağlamak için de genellikle kaynak metindeki kafiye kelimesini ödünçleme yoluna gitmişlerdir. Bu da oluşturulan yeni metnin (erek metin) sözvarlığı açısından kaynak metne bağımlı, anlaşılması zor, en hafif ifadeyle yeniden tercümeyle muhtaç metinler olmasına sebep olmuştur. Seyyid Hüseyin'in tercümesinde de kafiye konusunda birçok kusur tespit edilmişse de yukarıda ifade edilen sebeplerden ziyade onun yetersiz olduğunu düşündüğümüz şairlik kabiliyetinden

kaynaklanmaktadır. Zira Seyyid Hüseyin, tercümesinde kaynak metinden farklı bir kafiye sesi kullanmıştır; nitekim tercümesini üretme sebebi olarak da bunu öne sürmüştür. Çalışmamızın ilgili bölümünde de zikredildiği üzere, Seyyid Hüseyin Kasîde-i Bürde'nin çok farklı kafiye sesleri ile tercüme edildiğini; ancak elif sesinin kafiye olduğu bir tercüme yazılmadığı için kendisinin bu boşluğu doldurmak üzere tercümesini kaleme aldığını ifade etmektedir.

Seyyid Hüseyin Bürde tercümesinde, “*Ḳāfiye teng olmağ ile ba‘z-ı ebyât āhiri /Pes mükerrer lutf ile irişdi itmâma edâ*” şeklindeki beyitle bizzat kendisinin de ifade ettiği üzere kafiye bulmada sıkıntı çekmiştir. Mütercim 160 beyitte, 50 farklı kafiye kelimesi kullanmış olup bunlardan sadece bir kez kullanılan çok azdır. Şair daha çok, *aña* (23), *dilâ* (15), *şehâ* (14), *ola* (11), *saña* (8), *tâ* (8) gibi kelimeleri kafiye olarak seçmiştir. Şairin kafiye olarak seçtiği kelimeler genellikle kaynak metnin aktarımına faydası dokunmayan ve belagat ilminde de *haşv* diye değerlendirilen bir fesahat kusuruna sebep olan kelimelerdir. Öte taraftan şairin klasik kafiye bilgisine göre bir kafiye kelimesini kısa aralıklarla kullanmama kuralını da sıklıkla bozduğu görülmektedir. Bu durum sadece Bürde'nin tercümesi olan bölümde değil, şairin 69 beyitlik girişinde de benzer sonuçlar verdiği¹⁶ bu durumun sadece manzum tercümenin zorluları ile değil Seyyid Hüseyin'in nâzım ya da şairlik yeteneğinin sınırlı oluşuyla da ilgili olduğunu göstermektedir.

Farklı bir dil ve kültürde kaleme alınmış bir metni, başka bir dile aktarmak, hele de bunu belli ölçüler dâhilinde (manzum olarak) yapmak zor bir iştir. Kasîde-i Bürde'nin manzum tercümelerine bu noktadan bakıldığında, neredeyse hepsinde bir zorlanmanın olduğu görülmektedir. Bu zorlanma; kaynak metindeki anlamın hedef dile tam ve doğru bir şekilde aktarılması, hedef dile aktarılan anlamın açık ve anlaşılır olması ve kaynak metindeki kelimelere hedef dilden karşılık bulunması gibi durumlar çerçevesinde ortaya çıkar. Gerek Bürde tercümesinde

¹⁶ Bu giriş bölümünde, 35 farklı kafiye kelimesine başvurulmuştur olması; bu kelimelerden “ana” kelimesi 7, “Hudâ” kelimesi 6, “senâ” ve “ziyâ” kelimesi 4 defa kullanılmıştır. “bana” kelimesi de art arda iki defa kullanılmıştır.

gerekse tercümesinden evvelki girişte başarılı bir edebî metin ortaya koyamayan ve muhtemelen şairlik gibi bir iddiası da¹⁷ olmayan Seyyid Hüseyin'in tercümesinde de bu zorlanmaları görmek mümkündür.

Seyyid Hüseyin'in Bürde tercümesi; kaynak metindeki anlamın hedef dile tam ve doğru bir şekilde aktarılması, hedef dile aktarılan anlamın açık ve anlaşılır olması ve kaynak metindeki kelimelere hedef dilden karşılık bulunması gibi bir tercümeden istenen hususlar açısından incelendiğinde, genel olarak başarısız olduğu görülmektedir. Bu başarısızlığın oluşmasında Seyyid Hüseyin'in şairlik yeteneğinin çok iyi olmaması yanında birbiriyle ilişkili olan başka sebepler de vardır.

Seyyid Hüseyin, tercümesinde kaynak metni genel olarak doğru olarak anlamış ve bu anlamı da doğru ve tam bir şekilde hedef dile aktarmaya çalışmıştır. Bunun yanında bazı beyitlerin anlamını ise bazen kaynak metinden biraz farklı bazen de eksik bir şekilde aktardığı görülmektedir.

Seyyid Hüseyin'in tercümesinde, hedef dile aktarılan anlam, çoğunlukla açık ve anlaşılır olmaktan uzaktır. Bunun en büyük sebebi, kaynak metindeki kelimelerin ödünçlenmesidir.

Türkçe'ye tercüme edilen bir metin olarak Seyyid Hüseyin'in çevirisi, kaynak metindeki kelimelere Türkçe karşılık bulma bakımından da zayıftır. Ancak bu durumun neredeyse bütün Bürde tercümelerinde geçerli olduğu unutulmamalıdır. Tercümede; Arapça asıllı 977, Farsça asıllı 177 kelime kullanılırken Türkçe asıllı kelime sayısı ise 1054'tür. Kullanılan Arapça kelimelerin 531 tanesi ise ya kaynak metindeki kelimeler ile aynı veya o kelimelerin türevidir.

Bürde mecmuası derleyen biri olarak Seyyid Hüseyin kendisinden önceki tercümelerden haberdardır. Çevirisini yaparken de özellikle kaynak metindeki kelimelere hedef dilde

¹⁷ Seyyid Hüseyin'in tercümesinin girişinde yer alan “*Yok bizâ‘um gerçi ammâ kopardı bālimden heves / Şerh iderse şadrumı luṭf eyleyüp rabbüm baña*” şeklindeki beyit, klâsik alçakgönüllülük ifadelerinden olabileceği gibi şairlik kabiliyetinin olmadığını itirafı da olabilir.

karşılık bulma bakımından bu tercümelerden yararlandığı görülmektedir. Bunun yanında bazı mısra ve beyitlerin ise mecmuasına aldığı bazı tercüme ile neredeyse aynı olduğu görülmektedir.

Seyyid Hüseyin çevirisini yaparken daha çok birebir tercüme yolunu tutmuş, çok az beyitte serbest çeviriye başvurmuştur. Dolayısıyla, kaynak metnin belagat yönü ve coşkunluğu hedef dile fazla aksetmemiştir.

Sonuç olarak Hz. Peygamber'e duyulan derin sevgi neticesi olarak, Türk kültür ve edebiyatında muhtelif şekillerde yerini alan Kasîde-i Bürde'nin ellinin üzerinde tercüme ve şerhi yazılmıştır. Bu makalede ise bu tercüme silsilesi içinde yer alan Amasyalı Seyyid Hüseyin Efendi'nin, hem Bürde'nin tahmîs, tercüme ve şerhlerini toplayan Kasîde-i Bürde derlemesi tanıtılmış hem de manzum tercümesinin kısa bir incelemeyle birlikte metni verilmiştir. Bu incelemenin neticesinde Seyyid Hüseyin'in tercümesi gerek şekil yapısı gerekse kaynak metinden Türkçeye aktarılan anlamın isabetli ve anlaşılır olması yönüyle, genel olarak başarılı olmadığı görülmüştür. Ancak bu duruma, Bürde'nin otuz yakın diğer manzum tercümelerinde de rastlandığı göz ardı edilmemelidir. Son olarak, Bürde'nin manzum tercüme üzerinde yapılacak geniş çaplı karşılaştırmalı bir çalışmanın, söz konusu tercümelerde karşılaşılan zorlukları daha ayrıntılı olarak ortaya koyacağını düşünüyoruz.

Metin Hazırlanmasında Dikkat Edilen Hususlar

1. Metin Nurosmaniye Kütüphanesi'nde 4906 numarada kayıtlı bulunan nüsha (N) esas alınarak kurulmuş olup Atatürk Kitaplığı'nda Osman Ergin yazmaları arasında OE. 1204/3 numaralı nüsha (OE) ile karşılaştırılmıştır. Anlam ya da vezne hanelerini getirirse de iki nüsha arasındaki farklılıklar dipnotta gösterilmiştir. Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Kütüphanesi'nde (Üniversite A 249/1) bulunan nüsha ise erişme imkânı bulamadığımızdan karşılaştırmaya dâhil edilememiştir.

2. Metindeki zihaf uygulamasının gerçekleştiği hece, aslına uygun olarak uzun heceli yazılmış; ancak eğik yazılarak da zihaf olduğu gösterilmiştir. Aynı şekilde vasl uygulaması da bu

uygulamanın gerçekleştiği heceler arasına alt tire () işareti konularak gösterilmiştir. Arapça ya da Farsça asıllı kelimelerin açık hecelerinde yapılan imâle-i maksûre ise, hecenin kalın yazılmasıyla gösterilmiştir.

3. Metinde geçen Arapça iktibaslar Latin harfleri ile imla edilip dipnotta çevirileri yapılmıştır.

4. Beyitler beşer aralıklarla numaralandırılmış olup tercümenin başladığı bölümde tercüme edilen kasidenin beyitleri de () işareti içerisinde ayrıca gösterilmiştir.

5. Metnin kurulumunda kullanılan nüshaların varak numaraları rümuzlarıyla birlikte metnin sağında gösterilmiştir.

Bismillāhirrahmānirrahīm

[fā' ilātün fā' ilātün fā' ilātün fā' ilün]

1 Hālîk u hâfız olan fettâha her şubh u mesâ [N 22a; OE 14b]

İdelim zıkr ile şükr-i bî-nihâyet dâ'imâ

Ol durur nuṭṭ itdüren ism-i şerîfin¹⁸ her nefes
Zıkr idicek şerh olur dil irişür rûha gîdâ

*fēzkurūnî veşkurū li*¹⁹ didi pes Rabbü'l-ibād
Zıkr-i dâ'im şükr-i bî-add vâcib oldı her kula

Ahşen-i şüretde halk idüp alaḡdan ḡulların
Ḳudret ile itdi insân itmek içün ḡamd aña

5 Ḳuvvet ü ḡudret²⁰ anuñdur bî-vezîr ü bî-nazîr [N 22b; OE 15a]
Şan' atında hem alîmdür *yef' alullāh mā yeşā*²¹

Evvel ü hem āḡir²² oldur zāhir ü hem bâṭın²³ ol

¹⁸ Şerîfin: laṭîfin OE

¹⁹ “Beni (ibadet ve itaatla) anın ve bana şükredin” (Bakara: 152)

²⁰ Ḳuvvet ü ḡudret: ḡudret ü ḡuvvet OE

²¹ “Allah dilediğini yapar” (Ali İmran: 40)

²² hem āḡir: āḡir hem OE

²³ hem bâṭın: bâṭın hem OE

Hem raḥîm ü hem semî^c ü hem başîr ü kâdirâ

Ḥayy u bâkî daḥî kayyûm ol *huvallâhu aḥad*²⁴
lem yelid daḥî ve *lem yûled*²⁵ dinür vaşfında_aña

Çün yaratdı kendü nûrından Muḥammed nûrını
Şîşe-i kudretde ol nûr eyledi ḥamd ü şenâ

Ḥaḳḳ’a ḥâmid hem daḥî maḥmûd u Aḥmed oldu nûr
Pes ṭulû^c itdi zücâc²⁶dan virdi şemsâsâ ziyâ

10 Ḥil^c at-i *levlâk*²⁷i geydi kudret-i vehhâb ile
*Raḥmeten li'l-‘âlemîn*²⁸ şahrâsına dikdi livâ

Virüp ismini Muḥammed hem Resûlullâh anuñ
Didi Ḳur’ân’da daḥî çün aña ḥatmü’l-enbiyâ [N 23a, OE 15b]

Ḥürmetine_anuñ dü ‘âlem yoğ iken buldı vücûd
Cinn ü insân u kamer hem ḥod²⁹ zemîn daḥî semâ

Leyle-i İsrâ’da ḥaḳḳâ şâḥib-i mi‘râc olup
Enbiyâ ervâḥına hem ol şeb oldu muḳtedâ

Mürselîn ü evliyâ hem ol şefâ^c at kânınuñ
İsm-i pâkin yâd iderler ehl-i arz u hem semâ

15 Oldı yârân_aña Bûbekr ü ‘Ömer ‘Oşmân ‘Alî
Râzî_ola cümlesinden luṭfi-y-ile ol Ḥudâ

²⁴ “O Allah birdir” (İhlas: 1)

²⁵ “O doğurmamış ve doğurulmamıştır” (İhlas: 3)

²⁶ Zücâc: Baştan sona harakeli olan N nüshasında bu şekilde imla edilen kelime OE nüshasında “رجاج” şeklinde yazılmıştır. Bu durumda söz konusu kelimenin, zayıf ve güçsüz insanlarla develer için bir sıfat olarak kullanılan “recâc” olarak da okunabileceği unutulmamalıdır.

²⁷ Tasavvuf literatüründe meşhur olan bu hadisin tam metni *levlâke levlâke lemâ halaktü’l-eflâke* şeklinde olup “Sen olmasaydın âlemleri yaratmazdım.” anlamına gelmektedir. Bk. Aclûnî, 1932: 164.

²⁸ “âlemlere rahmet olarak...” anlamındaki bu ibare Hz. Muhammed için kullanılmakta olup Enbiya Suresi 107. Ayette geçmektedir.

²⁹ Ḥod: ḥor OE (OE’deki tercih anlamsız kalmaktadır)

Bizi daği ümmetinden eyleyüben ol rağım
Hem muğıbb-i çār yār [u] hem şalāvāt-đ̃ān aña

Ol nebīden soñra anlar çün đalīfe oldılar
Đoş müretteb her birisi dīne virdiler źiyā

Ba^ç dehüm itdi imāmet niçeler bu dünyede [N 23b; OE 16a]
Kimi a^ç lā kimi ednā oluban bir pādişā

Đük-m-i tađđir-i Đudā ile imāmet ba^ç dehüm
Āl-i ‘Oşmāna irişdi *ebbedallāh mā yeşā*³⁰

20 Pādişāh-ı dīn-i İslām oluban evlādları
Şad hezārān đal‘ alar fetđ idüp itdiler đazā

Yā ilāhī cümlesine içür āb-ı kevşeri
Bāđı kalmışlarını hem đıl mu‘ammer dā’imā

Đazret-i Sultān İbrāhīme degdi salťanat
Mahrem-i sırr-ı celil ü mazđar-ı nūr-ı Đudā

Ka^ç be-i ‘ulyā đapusu ni‘ meti đ̃ān-ı Đalīl
Zıll-ı rađmāndur vücūdı rüyıdur đıble-nümā

Kim źiyāret ider ise Ka^ç be-i kūyın eger
Olur anuñ çeşmi rüşen sa^ç y ile bulur şafā [N 24a; OE 16b]

25 Salťanat đülzārı içre ol đül-i ra^ç nāya gel
Bülbülāsā ey **Đüseynī** đıl derūnuñdan du‘ā

Re’y ü tedbīrin muvaffağ eyleye Đađ emrine
İde icrā-yı şerī‘ at hem emānet dā’imā

Đađ ta^ç ālā devleti şemsin münevver eylesün
Pertev-i ‘adlıyle ‘ālem rüz u şeb bulsun źiyā

³⁰ “Allah dilediği kadar ebedi kılsın”

Gicesi Qadr ü Berât u günleri ‘îd ü sa‘îd
‘Adl ü dâd u şevket ü ‘ömri heme efzûn ola

Dem-be-dem bahşâyiş-i Yezdân irişüp zâtına
Maḥrem ola aña her dem nûr-ı sırr-ı enbiyâ

30 İdicek taḥta cülûs ol mâh-ı gerdûn u şeref
Niçeler yazdı tevârîḥ niçeler medḥ ü şenâ

İşbu dâ‘ inüñ du‘ âdan gayrı şey ‘i olmayup [N 24b; OE 17a]
Şöyle maḥzûn-bâl iken düşdi dehâna bu edâ

Ḥazret-i sulṭân-ı kevneyn içün olan medḥi sen
Niyyet-i şâhenşeh-i ‘âlem-nümâ içün dilâ

Şerḥ idiver nazm ile nâm-ı şerîfine anı
Ḥaḳ mübârek eylesün hem ‘ömr-i³¹ ḥayr ile aña

Ḥazretüñ medḥ-i şerîfi olduḡı-çün umaram
Berr ü bahreyn pâdişâhı ḥoş nazar kıla buña

35 Fâzıl u hem kâmilinden niçe kimse ḥazreti
Medḥ idüben bulmuş idi rûy-ı ḥazretten ‘atâ

Her biri bir vech ile meddâhı oldılar anuñ
Medḥ-i Bûşîrî‘den ammâ eyledi ḡâyet şafâ

Medḥ idicek ḥazreti çünkim İmâm-ı Bûşîrî [N 25a; OE 17b]
Bürdesin zâhrına ilḳâ eyledi ḥazret aña³²

Daḥi mesh itdi mübârek elleriyle felç olan
‘Uzvmı şıḥḥatde bulup eyledi ḥamd ü şenâ

Her kaçan olsa kırâ ‘at ḥazḗ iderdi ol Resûl
Şalınurdu şol ḳamışâsâ ire bād-ı şabâ

³¹ ‘ömr-i: yümn ü OE

³² ḥazret aña: ḥazret de_ aña OE (OE’deki tercih vezne halel getirmektedir)

40 Olduğı-çün ĥazretüñ mağbülü bu medĥ-i Şerif
Taĥmıs itmişler fuĥıldan anı ba‘z-ı zü‘l-edā

Tercüme de eylemişler fāzılinden niçeler
Kimi Fārsi kimi Türkī kimi neŐriyye aña

Kimisi rā‘iyye itmiş kimisi mīmiyye hem
Kimisi nūniyye ile kimi yā‘iyye dilā

Çok tettebbu‘ eyledüm aña dinilen Őerĥleri
Bulmadum elifde tercem belki dinmemiş ola

Yok bizā‘um gerçi ammā ĥopdı bālimden heves [N 25b; OE 18a]
Őerĥ iderse Şadrumı luĥ eyleyüp Rabbüm baña

45 BūŐiri‘nüñ ol ĥaŐide Bürde-i Mīmiyyesin
Őerĥ idem Türkice nazm üzre_ismi *Elfiyye* ola

Ola mađŐür u müŐemmen hem remel baĥrinde ol
Ķıla itmāmin müyesser ĥayr ile ĥādir Ĥudā

Rabbüm Allāĥ virdi ĥuvvet Őöyledüm çün Őerĥümi
Zıll-ı raĥmān dergehine itdüm ihdā ben gedā

Göricek ol demde Őerĥüm ĥayli ikrām eyleyüp
Luĥ ile buyurdı Şöyle ĥācetüñ nedür baña

‘Ömrüñ efzün eylesün Ĥaĥ pādiŐāhum ĥācetüm
Himmetüñle_idem tavāf-ı ĥazret-i beyt-i Ĥudā

50 GūŐ idicek ben gedādan bu kelāmı çünki ol
‘Ayn-ı luĥ ile nazır ĥıldı baña ol zü‘l-‘atā [N 25a; OE 18b]

Emr idüben didi kim ol ĥible-i ‘ulyāya sen
Varıcak eyle benüm-çün anda çok ĥayr-ı du‘ā

Ĥazret-i sultān-ı kevneynüñ göricek ravzasın
Vir dehānumdan Őalāt ile selāmı sen aña

Diyü fermân-ı celîlü'l-ıqdri irişdi o dem
Nuṭṭ-ı pâki ile dil âyînesi buldı cilâ

Ḥamdülillâh Ḥaḫ müyesser itdi ḥacca gitmegi
Ḥazretüñ medḥ-i şerîfi ḥürmetine iy dilâ

55 İtdi Ḥaḫ âsân ḥabîbi medḥini şerḥ itmegi
Ol kaşîde Bürdedür kim ḳâ'ili buldı şifâ

Her ki nâzır olur ise luṭf ile ḳıla nazâr
Gözlerinüñ nûrına sübhânumuz vire cilâ

Ḳâfiye teng olmağ ile ba'z-ı ebyât âḥiri [N 26b; OE 19a]
Pes mükerrer luṭf ile irişdi itmâma edâ

Şol kerem kânı eger 'aybum görüp setr eyleye
Vir murâdın dü cihânda aña yâ Kâdir Ḥudâ

Kim ki yazup yâ oḳursa işbu şerḥum yâ Mu'în
Vir ḥurûfi sağışınca cennet içre ḥür aña

60 Her kim itdi Bürde'yi taḥmîs [ü] tercem yâ Ganî
Cümlesine içür anuñ kevşeri ḥavz-ı beḳâ

Hem daḥi geçmiş esâtizümüze ḳıl raḥmeti
Bâḳî ḳalmışlarına ṭul-ı 'ömürle vir ziyâ

Vâlideynümüze daḥi raḥmet eyle yâ Raḥîm
Ki_oḳudup yazdurdı anlar bizi her subḥ u mesâ

Rūḥumuz Ḳur'ânla ḥatm eyle³³ ilâhî ḳıl kerem
Ola hem cisr-i şırâṭ üzre ḥabîbüñ reh-nümâ [N 27a; OE 19b]

Sen naşîb it sürmegi rūy-ı siyâhum yâ kerîm
Şol mübârek arza kim yatur ḥabîbüñ Muştafâ

³³ Metinde, "eyle" kelimesinden sonra vezni bozan bir "yâ" sözcüğü bulunmaktadır.

65 Bu du‘âmı kim işidüp dirse âmîn yâ mücîb
Kıl maqâmın cennetü’l-firdevsde yarın ey Hüdâ

Bu kadar dîbâce kâfî şerhüñe Seyyid Hüseyn
Diz kelâmuñ dürrini eyle Hüdâ’dan ilticâ

Daği ‘özrüñ dileyüp hem kıl tazarru‘ hazrete
Ki_eyleye yarın şefâ‘ at rûz-i maşşerde saña

Rûh-ı pâkine getir bî-ğad şalât ile selâm
Cümle âline daği aşhâbına her dem şenâ

Eyleyüp şerh itmege depret zebânuñ tut kalem
Besmele vü hamdele kıl taşıyeyle ibtidâ

Bismillâhirrahmânirrahîm [OE 20a]
Lâ havle ve lâ kuvvete illâ billâhi’l-‘aliyyi’l-‘azîm³⁴

70 (1) Zî-Selem koñşılarını añmadan mıdur dilâ [N 27b]
Karışup çeşmüñden aqar qanlu yaşlar dâ’imâ

Yohsa Kâzım’dan şabâ mı esdi geldi büy-ı yâr
Yâ İzam’dan şimşek oynadı mı zulmetden³⁵ saña

Dideñe ağlamağı men‘ it diseñ ağlar yine
Pend iderseñ qalbüñe hayrânlık ister dâ’imâ

Şöyle zann ider mi ‘aşık ‘aşkını pinhân ide [N 28a]
Olmış iken çeşm ü dil süzânlığı şahid aña [OE 20b]

Dökmez idüñ ger Talel üzre yaşuñ ‘ışk olmasa
Yaş aqıtmazduñ ‘alem bân zikri ile zâhirâ

75 (6) Pes nice_inkâr idesin ba‘de’ş-şehâde sevgüñi
Göz yaşıyla hastelik ‘âdil şühüd iken saña

³⁴ Çeviri: Güç ve kuvvet ancak ve ancak yüce olan Allah’a aittir.

³⁵ Zulmetden: zulmetde OE

Göz yaşından yazdı haţlar zâhirâ ‘ ışık haţtını
Haddüñ üzre gül-mişil daĥi ‘ anem rengi dilâ

Gitdi nevmüm yâr ĥayâli geldi giceyle belî
Ĥubb eleme dönderür lezzetleri çün ‘ ışık ola [N 28b]

Ey beni ‘ özr-i hevâda levm iden benden saña [OE 21b]
Var iken levm itme ‘ özrüm ehl-i inşâfsañ baña

Ma‘ lûm oldu saña ĥâlüm sırruma yokdur nihân
Kovcılardan yok benüm derdüme kaç‘ ile devâ

80 (11) Gerçi kılduñ hoş naşîĥat lîk ben işitmedüm
Ehl-i ‘ ışık olur melâmetde şamemde hem ‘ amâ

Pend kıldı baña şeybüm töhmet itdüm şeybe ben
Ĥâl bu ki şeyb eb‘ ad olur hem töhemden dâ’imâ

[el-faşlu’s-şânî: fî zikri’n-nefsi ve men‘ i hevâhâ³⁶ [N 29a]

Pes benüm emmâre nefsum almadı şeybümle va‘ z [OE 21b]
Bilmedüğindendir ol şeyb ü herem ĥavfin dilâ

İtmedi zîbâ ‘ amelden hoş ziyâfet şeybüme
Başa Ĥaĥ mihmâni ĥondı ĥılmadı ĥürmet aña

Bilse idüm konuĥa ta‘ zîm idemeyeceğim
Ketm iderdüm saĥalumuñ aĥına urup boya

85(16) Nefsümüñ serkeşliĥin âyâ benüm kim dönderür
Nitekim esb azĥunını getirür uyan yola

Pes saĥın nefş şehvetin ‘ işyân ile şıyam dime [N 29b; OE 22a]
Çok ta‘ âmla_ olur ĥavî bil şehvet ü ĥırş ey fetâ

Daĥi tıflâsâ bu nefş ihmâl iderseñ büyür ol
Ĥubla emmekden keserseñ kesilür şubĥ u mesâ

³⁶ İkinci Bölüm: Nefisten Şikâyet ve Onun Heveslerinden Alıkoyma Hakkında

Nefsüñ ârzüsını redd it kııl hevâsından hâzer
‘Ayblu eyler bâ-helâk ol vâlî olsa ger hevâ

Nefsüñi pes yaḥşı işde görseñ anı yine gör
Ger bula mer‘âda hâz râm olmaya bir an saña

90(21) Mer’ için çok gösterür zîbâ bu nefis³⁷ mühlik şeyi [N 30a]
Şol sebebden yağda gizler bilemez zehr olsa da [OE 22b]

Fitesi gizlü durur cû‘ u şeba‘dan kııl hâzer
Niçe açlık çok yemekden şerlûdür bil zâhirâ

Gözlerüñden yaş aḳıdup ağla kim tıldı gözüñ
Kim hâramâ bakmadan hıfz it nedâmet kııl aña

‘Âşî‘ol şeytân habîse daḥi hulf it nefse de
Ger bular nuş itse saña töhmet eyle dâ‘imâ

Kılma itâ‘ at anlara ḥaşm olsalar daḥi ḥakem
Pes bilürsin mekrini ḥaşmuñ ḥakem kılsa saña [N 30b]

95(26) Rabbüme müstağfirem şol sözden olmasa ‘amel [OE 23a]
Nisbet eyledüm anı zû-‘uḳm olan nesle şehâ

Saña ḥayr ile emir kıldum velî ben tıtmadum
Olmadum ben müstaḳîm yâ nice ol direm saña

Mevtden evvel kılmadum zâd âḥiret-çün nâfile
Daḥi hem şavm ile farzuñ ḡayrın itmedüm edâ

El-faşlu’ş-şâliş fi medâyihi’n-nebiyyi ‘aleyhi’s-selâm³⁸

Zâlim oldum³⁹ şubḥ olunca sünnetine tırmadan
Şişüben şâkî olurdu ol nebîñ pâyı tâ [N 31a]

³⁷ Nefs: -OE

³⁸ Üçüncü Bölüm; Hz. Peygamber’in Övgüsü Hakkındadır.

³⁹ Oldum: oldur OE (OE’deki fark anlama halel getirmektedir)

Muḥkem idüp açlığında ıarnını dürederdi ol [OE 23b]
Taḥt-ı taṣda bögreği nāzük edem iken şehā

100(31) Tağlar altundan olup ‘ arz itdiler kendülerin
Gösterüp⁴⁰ anlara rif‘ at faḫr u faḫrila Ahmedā

Arturırdı zühdini gelse zarüret nefsine
Gālib olmaz çün zarüret ‘ işmet-i Ḥaḫ yol bula

Nice da‘ vet ide dünyāya zarüret Aḫmedi
K’olmasa ol dünya çıkmazdı ‘ ademden iy ḫoca

Cinne inse dü cihāne ḫıldı seyyid Ḥaḫ anı [N 31b; OE 24a]
Hem ferıḫayn ulusı ‘ Urb u ‘ Acemden de⁴¹ dilā

Emr [ü] nehy idici oldur ğayrı yokdur bir aḫad
Ḥavl-i lā ile na‘ amda andan aṣdaḫ kim ola

105(36) Ol ḫabīb-i Ḥaḫ durur umar şefā‘ at ümmeti
Cümle ḫorḫularda oldur şāfi‘ -i rüz-i cezā

Ḥullarını da‘ vet eyler şol tarıḫ-i Ḥaḫḫa kim
Bir üzülmez ip gibidür yapışan bulur Ḥudā

Zāhir ü bāḫında fāyiḫ cümleden a‘ lā rüsül [N 32a]
Daḫi yaḫın olmadı ‘ ilm ü keremde kimse_aña [OE 24b]

Ol ḫabīb-i Ḥaḫdan eyler iltimās cümle_enbiyā
Kim bir avuç şu baḫirden yā diyemden reşf ola

Enbiyā anuñ öñinde vāḫıf oluben ḫurur
lar ‘ ilimde noḫtadan yā şekleden ḫikme uma

110(41) Oldı ekmel şüret ü ma‘ nāda ol şāh-ı rüsül
Muştafāsi dü cihānuñ daḫi maḫbüb-ı Ḥudā

⁴⁰ Her iki nüshada da “gösterdi” şeklinde imlâ edilmesine karşın vezne bu şekilde uygundur.

⁴¹ De: -N

Çün münezzehdür mehāsinde şerīkden ol resūl
Cevher-i hüsninde daḡi kısmet olmaḡ ne revā [N 32b]

Ḥaḡḡ-ı ‘ İsāda Naşārā iddi‘ āsın eyle terk [OE 25a]
Diledüḡüñ vaşf ile medḡinde ḡükm it sen aña

Hem şerefden ne dilerseñ zātına kıl nisbeti
Nisbet it⁴² her ne dilerseñ ḡadrine_a‘ lādan ola

Fazlına taḡḡīḡ Resūlullāh iḡün ḡad yok durur
Yazmada ‘ āciz ḡalem hem nuḡḡ u fem ḡāşır aña

115(46) Ger münāsib olsa anuñ ḡadrine_āyātı büzürg
Cān bulur yābis süñük ism-i Muḡammed yād ola

Şol ‘ uḡūl ‘ āciz olan şeyle_ imtiḡān eylemedi [N 33a; OE 25b]
Bize ḡırşan itmedüñ şekk ü gümānı ḡiḡ aña

Fehm-i ma‘ nāsi_ itdi ‘ āciz ḡalkı ḡorinür degül
Bu‘ d u ḡurbda ḡorse Şeḡbān sākit ü ḡayrān ola

Şems gibi zāḡir ‘ uyūna ḡorinür bu‘ den şaḡīr
Yaḡın olsa döyemez ḡöz k’ eyleye im‘ ān aña

Dünyede andan ḡaḡīḡat nice idrāk ideler
Düşde ḡörmekle tesellī bula bir ḡavm ki_ uyuna

120(51) Bu ḡadar ‘ ilm irdi ḡaḡḡında beşerdür ol resūl [N34b]
Daḡi ḡayırlusıdur hem cümle ḡalkuñ Muşḡafā [OE 26b]

Her ne āyet kim getürdi mu‘ cize rüsl-i kirām
Müstefid oldılar anlar nūr-ı Aḡmed’ den dilā

Āfitāb-ı fazl-ı Ḥaḡ ol enbiyā cümle nücum
Zāḡir olur nūrları kim nās iḡün zulumetde tā

⁴² İt: -OE

Hem mükerrem halkını kılmış müzeyyen hulû ile
Hüsn ile meşmûl olup olmuş beşâret şân aña

Dağı bedr ider şerefde hem hüsünde gül gibi
Bağre beñzerdür keremde hem himemde bād şabâ⁴³ [N 35a]

125 (56) Yaluñuz yürise güyâ heybetinden ol Resûl
‘Asker içinde şanurdı kim mülâkî_olsa aña

Gizli incüdür şadef içinde güyâ dişleri
Nuḡk u ma‘dende tebessümle virür dürler ziyâ

Ol Resûl’i zamm iden eşref zemîn tîb istemez
Baḡtulu ol türbeyi öpüp қоқana dâ’imâ

El-faşlu’r-râbi‘ fî zikri mevlidi’n-nebiyyi ‘aleyhi’s-selâm⁴⁴

‘Unşuru tîbinden ol vaḡt kıldı izhâr mevlidi
Pâk ü ṡayyib oldı_anuñ hem bed’ü ḡatmi merḡabâ [N 35b]

Bilüp añladı_ehl-i Fûrs ol gün firâsetle anı [OE 27a]
Ki_iriserdür anlara bü’s ü niḡam derd ü belâ

130(61) ṡaḡ-ı Kısra ol gice çatlayuben ṡaḡıldıḡı
Gibi Kısra ‘askeri tā ṡöyle ṡaḡıldı dilâ

Dâḡi nâr enfâsı söndi hem esefden ol mesâ
ḡâl bu ki nehr aḡmaz oldı hem sedemden anlara

Sâve ehli oldı ḡamḡîn yire geḡdi şuları
ḡışm ile şuya varan ‘aṡşân iken bulmadı mâ

Sâve ehli ṡapduḡı âteş yire güyâ şudan [N 36a; OE 27b]
ḡüzn ile şu yirleri güyâ ki âteşden dilâ

⁴³ bād şabâ: Bağlama göre terkipli olması gereken bu söz grubu vezin kaygısıyla bu şekilde anlamsız olacak şekilde bir araya getirilmiştir.

⁴⁴ Dördüncü Bölüm: Hz. Peygamber’in Doğumu

Nūr-ı Hâk balkırdı cinler çağrısup dirler idi
‘İlm ü hikmet zâhir oldu lafz u ma‘ nâdan şehâ

135(66) Şağır oldu i‘ lān u tebşîr olıcağ ehl-i küfr⁴⁵
Daği berç-endâz olıcağ da_ oldu gözleri ‘ amâ

Virdüğinden şon haber kâhinleri aqvāmına
Sizüñ egri dînüñüz toğrulmayup olur hebâ

Hem ufukda düşdügin yire nücūmdan gördiler [N 36b]
Yirde düşdügin şanemden yüzi üzre zâhirâ

Oldı açuğ rāh-ı vahyden cünd-i şeytân münhezim
Hem şeyâfînden turup irdi_ inhizâmlık anlara

Kaçmada güyâ şeyâfîn Ebrehe ye_ aşhâb-ı fil-
dür şınan kavm gibi taşdan k’atdı Aḥmed anlara

140(71) Ba‘ de tesbîh şaçılurdu dest-i Aḥmed’den o kavm
Gibi tesbîh itdi Yūnus batn-ı ḥūtdan çıkdı tâ

El-faşlu’l-ḥāmis fî bereketi’ d-du‘ ai ‘ aleyhi’s-selām⁴⁶

Geldi eşcār da‘ vetine kıldılar aña sücūd [N 37a]
Yürüyüben bî-ḳadem sâḳ üzre Aḥmed’den yaña [OE 28b]

Yazu yazarlardı güyâ kim ḳalem yazmaz idi
Kökleri ḥaṭṭ-ı bedi‘ den levḥüñ üstinde dilâ

Ḳanda gitse bile eşcār seyr ider bulut-meşel
Ḳarr-ı şemsi def‘ için gölge olurdu tâhirâ

İderem ben mu‘ ciz ile şaḳḳ olan aya ḳasem
Nisbeti var ḳalbine şaḳḳ olmada ayuñ aña

⁴⁵ Şağır oldu i‘ lān u tebşîr olıcağ ehl-i küfr: bu mısranın vezne uyumu şu şekilde de sağlanabilir: Şağır oldu_ i‘ lān u tebşîr olıcağ ehl-i küfür

⁴⁶ Beşinci Bölüm: Duanın Bereketi Hakkında

145(76) Aḥmed ü Sıddîk'î cem' idüp mağâr oldı muḥîṭ
Ki_ oldı kâfirler gözi nūr-ı Muḥammed'den ' amā [N 37b]

Şıdk u Şıddîk ğār içinde lîk küffār görmedi [OE 29a]
Didiler kim bir aḥaddan kimse girmemiş buña

Ṭoḳımadı ağ örümcek yuva yapmadı ḥamām
Zan iderlerdi o dem ḥayrū'l-beriyye_üzre dilā

Şaklamağda Ḥaḳ kılın yigrek durur ḳat ḳat zırılı-
Dan yüce tağlarla hem şarp ḳulle ḥıfzından şehā

Teklîf itmedi zamān cevri şıgındum aña ben
İllā buldum ol civār-ı Aḥmed⁴⁷ de_emānı yok cefā

150 (81) Dü cihānuñ baylığın destinden itmedüm ṭaleb [N 38a;
OE29b]

İllā yetişüp yapışdum buldum andan çok ' aṭā

İtme inkār düşde olan vaḥye sen anuñ için
Var durur ḳalb her ḳaçan göz yumsa gelmez nevm aña

Vaḥyüñ irişdügi vaḳt düşde nübüvvetde idi
Muḥtelim ḥāline pes yok durur inkār bî-riyā

Bārekallāh vaḥy-i Ḥaḳ kesbî degül vehbî durur
' İlm-i ğayb üzre nebīye töhmet olmaz dā'imā

Lems-i ḥazretle berî oldı marazdan çok merîz [N 38b]
Daḥi ḳurtuldu limem derdinden anca mübtelā [OE 30a]

155(86) Ḳaḥṭ yılın ni' metle iḥyā itdi anuñ da' veti
Ki_ol siyeh yıllarda döndi ğurreye ol yıl şehā

Da' vetiyle ḥayr bārān şöyle yağdı yire kim
Şol baḥirden sed boşandı yā ' Arimden seyl dilā

⁴⁷ Civār-ı Aḥmed: Vezin dolayısıyla terkip -i'si ile sonraki ünlü ses birbirine katılmıştır.

Zâhir olan mu'cizâtın diyeyin terk it beni
Tağ başında nâr-ı mihmânveş virür şebde zîyâ

Dürr-i hâliş dizide hüsni artuğ gösterür
Ger dizilmiş olmasa kıadrine naqş irmez şehâ [N 39a]

Pes ne mümkindür anuñ medhinde dil ola dirâz [OE 30b]
Hüsni ü hıulq ile keremden anda çün 'âdet ola

El-faşlu's-sâdis fî medhî'l-Ḳur'ân vehuve el-mu'cizetü'l-kebîra⁴⁸

160(91) Muḥdeşedür nazm u ḥarf ile şehâ âyât-ı Ḥaḳ
Ma' nî-yi âyât-ı Ḥaḳ vaşf-ı kıdem 'unvân aña

Olmadı maḳrûn zamâna virdi bize ol ḥaber
Âḫiretten kıavm-i 'Âd'dan hem İrem'den daḫi tâ

Dâ'im ü fâ'ik bize cümleden ol âyât-ı Ḥaḳ
Mu'cizât geldi_enbiyâdan olmadı dâ'im beḳâ [N 39b]

Oldı âyât-ı muḥakkem bâkî kıomaz şüpheden [OE 31a]
Daḫi zulm itmez ḫikemden zî-şikâḳ için şehâ

İtmedi Ḳur'ân'la cenk illâ Ḥarab'dan döndi 'Âd
Ḳavmi_eşedd a'dâ iken meyl ü_inkıyâd itdi aña

165(96) Şol belâğatle mu'arîz da'vâsin men'eyledi
Dest-i cânîyi ḫuremden redd-i ḡayûr gibi tâ

Var durur ma'nâ anuñ-çün mevc-i deryâ gibi çok
Dürr ü baḫr üstindedür hem hüsni ü kıymetde şehâ

Şayamaz Ḳur'ân'da kimse çok 'acâyib vardur [N 40a; OE 31b]
Virmez ikşârı melâletle uşanmaḳ ḳârî'e

⁴⁸ Altıncı Bölüm: Büyük Bir Mucize Olan Kur'ân-ı Kerim'in Fazileti

Gözleri nûrlandı ur'ân okıyan için didüm
Sen zafer bulduñ yapış pes abl-i a'dur ol saña

avf-ı dūzadan okursañ ider ol saña meded
uvadursın vird-i ur'ân'la Lezā arrın dilā

170(101) Yüzler anuñla_a olur gūyā_āb-ı kevşer avzıdur
ol kömür gibi gelicek kim 'uşātdan çün aña

Oldı togru yol gibi kim ma' deletde 'āleme [N 40a]
Pes 'adālet nāsda_anuñ ayrıda ā'im olmaya [OE 32b]

Sen 'acebleme asūduñ itdügi inkārını
Var iken fehm ü azāat cehl ider ol şüretā

Bir göz arısıa remedden nūr-ı şems inkār ider
Arıyan aız seamdan ider inkār ta' m-ı mā

**El-faşlu's-sābi' fī zikri emri'l-mi'rāci 'aleyhi'ş-şalātu ve's-selām
aan⁴⁹**

179

Ey olan şundan ayırılı ki_ol işige aşd ider
Kim piyāde kimi tiz yürür deve fevinde_ola

175(106) Sensin ulu āyeti a'uñ fūlān-çün i' tibār [N 41a]
Sensin ulu ni' meti hem muğtenem çün serverā [OE 32b]

Mekke'den Aşā'ya dek seyr eyledüñ bir şebde sen
Nitekim bedr olan ey zulmetde seyr ider mesā

Nā'il olduñ sen giceyle ābe avseyñ⁵⁰ menzilüñ
Oldı ıduñ kimse idrāk idemez bī-fehm aña

Tadām itdiler seni cümle_enbiyā dai rūsül
ādım itdügi gibi madūmı tadām ey şehā

⁴⁹ Yedinci bölüm: Mirac Mūcizesi Hakkındadır

⁵⁰ "...iki yay aralığı..." anlamındaki bu ibare Hz. Peygamber'in mirac hadisesi için kullanılmakta olup Fecr Suresi 9. Ayette eçmektedir.

Daḡi kaṭ' itdũñ yedi kaṭ gökleri cümle rüsül-
Le_ anda mevkebde sen olduñ zũ'l-' alem ey reh-nümā [N 41b]

180(111) İtmedũñ terk ŧe'v ü ġāye sebkaṭ idenler için [OE 33a]
Kõmaduñ kurbetde merka müstenim çün ey hümā

Her maḡām-ı a' lāyı⁵¹ ḡafz itdũñ izāfetle_ol gice
Ref' le olunduñ nidā müfred ' alem mişli ŧehā

Tā kaçañ vaşl ile bulasın kim ol gizli durur
Hem ' uyũndan muktetim sırrı göresin Aḡmedā

Cem' kıldıñ cümle faḡrı sen hemān bī-müşterek
Daḡi geçduñ her maḡāmı yoḡ mezāḡim ḡiç aña

Yüce oldu kaḡdr ü rütbeñ daḡi olduñ vāl' sen [N42a; OE 33b]
Oldı idrāki ' aziz virdi ni' amdan ḡaḡ saña

185(116) Bizüm içündür beşāret zümre-i İslām bize
' Avn-ı ḡaḡ' dan rükñ-i İslām kim bozulmaḡ yoḡ aña

Da' vet oldu tā' at-ı ḡaḡḡ' a bizümçün dā' āmüz
Rüsl-i ekremlikle biz de_ ekrem ümem olduḡ dilā

El-faşlu'ş-şāmin fī zikri cihādiḡi ' aleyhi's-selām⁵²

Aldı a' dā kaḡbini ḡaḡḡā ki bi' ŧet sözleri
Añsuzın ürken ḡanem gibi ḡafı ondan ŧehā

Zā' il olmaz cenk yirinde_ olsa mülākī beñzedür [N 42b; OE 34a]
Kıyılan vażm üzre laḡme cism-i a' dāyı dilā

Sevdi a' dā kaçmaḡı ġıḡta idici oldılar
Şol ruḡam ' ukbān ile ref' olan ol a' zāya tā

⁵¹ maḡām-ı a' lāyı: Vezin dolayısıyla terkip -i'si ile sonraki ünlü ses birbirine katılmıştır.

⁵² Sekizinci bölüm: O'nun Cihadı Hakkında

190(121) Çok geçerdî giceler bilmezdi a^ç dâ^ç iddeti
Eşhür-i hurmuñ leyâlinden ki mādām olmaya

Ehl-i küfrüñ üstine gūyā bu dīn oldı konuğ
Her bahādırlar^ç adū laħmına her dem müştehā

Çekdi dīn hāş anlar üzre^ç askerin baħr-ı ħamīs [N 43a]
Pehlüvānlardan atılır ehl-i küffārdan yaña [OE 34b]

Ġayret-i dīn [ü] rızā^ç ʿullāh için her birisi
Cümle^ç ider küffāruñ aşlın ħal^ç u ħam^ç için şehā

Zāhir oldı millet-i İslām⁵³ ol bahādırlarla tā
Buldı ħavm-i aħrabāsın ğurbetinden şoñ dilā

195(126) Millet-i İslām⁵⁴ oldı mekfül ħayr eb u hem zevc ile
Daħi ħayr-ı ba^ç l ile tül u yütem irmez aña

Küh⁵⁵ gibi aşħabuñ anlardan su^ç ʿāl it cenglerin
Anlara kim nice görindiler aşħāb zāhirā [N 43b]

Daħi Bedr ile Uħud^ç dan hem Ĥuneyn^ç den daħi şor [OE 35a]
Pes fuşül-ı mevtden eşed oldı aşħāb anlara

Ağ ħılıçlar kızıl oldı irdüğinden şoñra hem
Her siyeh şaçlu^ç adū^ç üzvını urmağdan şehā

Yazdılar ħaţţ nīzeler terk itmeyüp aqlām anı
Ķomadı bir ħarf cismi ki^ç i^ç cām olmamış ola

200(131) Oldılar kāmīl silāħlu hem simāda bellüler
Kim Selem^ç den imtiyāzı bŷy-ı gül gibi dilā

⁵³ millet-i İslām: Vezin dolayısıyla terkip -i'si ile sonraki ünlü ses birbirine katılmıştır.

⁵⁴ Millet-i İslām: Vezin dolayısıyla terkip -i'si ile sonraki ünlü ses birbirine katılmıştır.

⁵⁵ Küh: gün OE (OE'deki fark anlamı bozmaktadır)

Şol bahādurlar қоһусı saña nuşret yılleri [N 44a; OE 35b]
İledicek zan ideydüñ açdı gonce fem saña

Oldılar esb üzre güyā aşl⁵⁶-şābit ot gibi
Şiddetindendür olar yoһsa_ esb bendin dime_ aña

Şiddet ü heybetlerinden қалbi ditrer düşmenüñ
Fарқ idemez oldılar insānla һayvānı dilā

Bī-kesüñ nuşretcisi Allāh resūli ola pes
İrse arşlan yatağına ağızın açmaz ol aña

205(136) Görme misin bir şadıķı ki_ aña nuşret irmeye [N 44b]
Görme misin bir ‘ adüyı ki_ intikāmdan қurtıla [OE 36a]

Milleti һışnında қодı ümmetin eşfaқ Resül
Niteki_ arşlan yavruların anda şaқlar dā’ imā

Haқ kelāmı urdı yire çok cidāl ehlin müdām
Çok һaşam burhān ile döndi һuşümetden aña

Ümmālikde mu‘ cize kāfi saña a‘ lemligi
Cāhiliyyetde yütümde pür-mü’ eddeb ol şehā

Ol Resül’e һidmet itdüm medһ ile ‘ afvın umup
Şi‘ r-i fānī vü һademde geçdi ‘ ömrüm āh u vā [N 45a]

El-faşlu’t-tāsi‘ fi zikri’l-istiğfāri ve’l-istişfā’⁵⁷ [OE 36b]

210(141) Şi‘ r ü һidmet һavfları қıldı қılāde boynuma
Oldum uş hedy-i na‘ amden bu ikiyle güyiyā

Uydum uş gayy-ı şabāya iki һālet de_ işledüm
Olmadı illā ki çok işm ü nedem һāşıl baña

Pek һasāret eyledi nefsüm ticāretde görüñ
Virüp almadı şatun dünyāyı dīne һayf aña

⁵⁶ Aşl: ehl OE (OE’deki fark anlamı bozmaktadır)

⁵⁷ Dokuzuncu bölüm: Af ve Şifa Talebi Hakkındadır

Şol ki bey^ç itdi dñinden ecli^ç ācil[i] ile
Ġabn-ı fāhiş oldu_ anuñ-çün bey^ç ü selminde dilā [N 45b]

Bozmadum pes^ç ahdumı ben işledümse çok günāh [OE 37a]
Dağı olmaz münkaṭı^ç ḥablum nebiden dā'imā

215(146) Vardur andan zımmetüm ki_ismüm Muḥammed olduğı
Ḥalkdan evfādur Muḥammed^ç ahdine_itmekde vefā

Āḥiretde dest-i fazlı āḥiz olmazsa elüm
Ey ayağı ṭayrınup zelletde ḳalmıř di baña

Rācī olan eylugin hāřa ki maḥrüm olına
Yā Resül'den müstecir olan bilā-ḥürmet ola

Medḥine fikr-i mülāzim eyledüm şundan berü [N 46a; OE 37b]
Buldum anı çün ḥalāřa ḥayr mültezim baña

Hem dağı elbet ğınā fevt olmadı muḥtāc elin-
Den ki yağmurla biter çiçek depe fevķinde tā

220(151) Dilemem medḥümle ben dünyā metā^ç ın çün-Züheyr
Aldı_eliyle sım ü zer ḳıldı Herem üzre řenā

El-faşlü'l-āřir fi zikri'l-vesīleti bi-cāhihi^ç aleyhi's-selām⁵⁸

Senden a^ç lā melce^ç üm yoğdur eyā ḥalk ekremi
Dünyede mevt āḥiretde nāzil ola çok belā

Şāfi^ç olsañ baña yarın cāhuñ olmaz idi đayķ [N 46b; OE 38a]
Müntakim ismiyle ḥalka çün tecellī_ide Ḥudā

Oldı cūduñdan dü^ç ālem pes senüñ ey nūr-ı Ḥaķ
Dağı levḥ ile ḳalem^ç ilmüñden oldu zāhirā

Olmađıl me'yūs yā nefis cürmüñ ola ger büzürg
^ç İnde ğufrān ol kebā'ir çün limem gibi ola

⁵⁸ Onuncu Bölüm: Duā ve Niyāz

225(156) Umaram taqsım idicek halka rabbüm rahmetin
Cürmümüñ miqdarı ire anda kısmet ben kula

Mün' akis kılma ricāmı yā ilāhī kıl meded [N 47a]
Hem hisābum daḡi faẓluñla_eyle āsān yā Hūdā [OE 38b]

Şabr vardur 'abdüñ için dü cihānda kıl luṭuf
Kaçan uğrar korkuya ol şabra tākāt yok aña

Daḡi destür vir şalāt ebrine senden yağdura
Tiz aqıcı yağmuru dā'im nebī üzre_ey Hūdā

Anuñ āl ü şahbı_üzre daḡi hem ber-tābi' in
Ki_anlar ehl-i 'ilm ü taqvā ḡilm ü kerem zü'l-vefā

Bu maḡalde şāhib-kaşide *rahimehullāh* çār yār-ı güz'in *rıdvānullāhi ta'ālā* 'aleyhim ecma'in ḡazretlerinüñ medḡ-i şerifleri bābında 'ale'l-infirād ebyāt irāde buyurmayup beyt-i vāḡid ile (N 47b) işāret [OE 39a] itmegin bu faḡirü'z-zelil el-muḡtācu ilā rahmeti rabbihi'l-celil daḡi ziyādece tafşil murād idinüp her birinüñ ḡaḡkında vāḡi' olan eḡādış-i şerifelerüñ mefhūmını rüz-ı cezāda şefā'atları ricāsiyla birer beyt üzerine tahrir eylemişdür ki ol eḡādış-i şerife bunlardur:

*Kemā kāle Resūlullāhi 'aleyhi's-şalātu ve's-selāmu fi ḡaḡḡihi: Evvelu men şaddaḡanī Ebū-Bekrin raẓiyallāhu 'anhu*⁵⁹

Evvelā Būbekri eş-Şiddiḡ durur medḡinde_anuñ
Didi ḡazret beni taşdıḡ iden oldur ibtidā

*Ve kāle 'aleyhi's-şalātu ve's-selāmu fi ḡaḡḡihi: el-ḡaḡḡu yanḡıḡu 'alā lisāni 'Ömer raẓiyallāhu ta'ālā 'anhu*⁶⁰

Hem 'Ömer ḡaḡḡında daḡi didi ḡazret medḡ idüp
Söylese ḡaḡ söyler idi_itse tekellüm ol şehā

*Ve kāle 'aleyhi's-selāmu fi medḡihī: li-kulli nebiiyin refiḡun fi'l-cenneti ve refiḡi fiḡā 'Oşmān raẓiyallāhu ta'ālā 'anhu*⁶¹

⁵⁹ “Beni ilk doğrulayan kişi Ebubekir'dir.”

⁶⁰ Hak, Ömer'in diliyle konuşur.

⁶¹ Cennette her paygamberin bir arkadaşı vardır; benim arkadaşım da Osman olacaktır.

Câmi‘u’l-Ḳur‘ân olan ‘Oṣmân-ı zü’n-nüreyin için
Didi Ḥazret hem *refîkî fi’l-cinân* medhinde_aña

*Ve kâle ‘aleyhi’s-selâmu fi medḥihî: [N 48a; OE 39b] ene medînetü’l-‘ilmi ve ‘Alî bâbuhâ rażiyallâhu ta‘âlâ ‘anhu ve kerremallâhu vechehü*⁶²

Seyf-i rahmân zevc-i Zehrâ kâli‘-i der Ḥayberi
Çün didi ḥazret *ene şehru ‘ilim* sen der baña

*Ve kâle ‘aleyhi’s-selâmu fi medḥihimâ: ḳurretü ‘aynî Ḥasan ve Ḥüseyn rażiyallâhu ta‘âlâ ‘anhumâ*⁶³

Bâ-ḥuşuş çeşmân-ı ḥazretdür Ḥüseyn ile Ḥasan
Râzî olanlardan u hem cümlesinden ol Ḥudâ

Daḥi tafşil üzre ḥazret medḥ idüpdür bunları
Didüm ebyâtum içinde zerreden bir bir saña

230(161) Bân budaklarını çıñratdıḳça tâ bād-ı şabâ
Nağme-i ḥādî sürür virdikçe_ible dâ’imâ

Kaynakça

- Albayrak Sak, Vesile (2013). Said Paşa'nın Kaside-i Bürde Tahmisi. *Turkish Studies=Türkoloji Araştırmaları: Edebiyat Prof. Dr. Mustafa Argunşah Armağanı*, C. 8, S. 9, s. 523-559.
- Albayrak Sak, Vesile (2014). Şemseddin Sivâsî'nin Kaside-i Bürde tercümesi. *Turkish Studies*, C. 9, S. 3, s. 91-110.
- Ayçiçeği, Bünyamin (2015). Bûsîrî (ö. 696/ 1297?)'nin Kasîdetü'l-Bürde'sinin Diyarbakırlı Mehmed Said Paşa (ö. 1308/ 1892) Tarafından Yapılan Mensur ve Manzum Tercümesi, *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, S. 15, s. 27-102.

⁶² Ben ilmin şehri, Ali ise onun kapısıdır.

⁶³ Hasan ile Hüseyin gözümün nurudurlar.

- Buzeyne, Muhammed (1994). *Kasidetü'l-bürde ve Muarazatuha*. Tunus: Menşuratu Muhammed Buzeyne.
- Dedes, Yorgos (2000). Was there a Greek aljamiado literature?. In: Balım-Harding, Çiğdem & Imber, Colin, eds., *The Balance of Truth: Essays in Honour of Professor Geoffery Lewis*, İstanbul: İsis.
- Ebü'l-Fidâ İsmâîl b. Muhammed Aclûnî (1932). *Keşfü'l-hafâ ve müzîlü'l-ilbâs ammâ iştehere mine'l-ehâdis ala elsineti'n-nâs*. Beyrut: Dâru İhyai't-Türasi'l-Arabi.
- Ibnü'l-Ahreş, Sa'îd (1998). *Bürdetü'l-Busiri bi'l-Magrib ve'l-Endelüs: hilâle'l-karneyni's-samin ve't-tasi' el-hicriyeyn*. Rabat: Vezaretü'l-Evkaf ve's-Şuuni'l-İslâmiyye.
- İlhan, Mevlüt (2017). Na'imî'nin Manzum Kaside-i Bürde Tercümesi. *Littera Turca Journal of Turkish Language and Literature*, C. 3, S. 4, s. 42-61.
- Kaya, Mahmut (1992). Bûsîrî. *İslam Ansiklopedisi*, C. 6. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. s. 468-70.
- Kaya, Mahmut (2004). *Kaside-i Bürde'yi Türkçe Söylemiş*. İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları.
- Kineene, Wa Mutiso (2004). al-Busiri and Muhammed Mshela: Two Great Sufi Poets. *Swahili Forum*, S. 11, s. 83-90.
- Lubis, Muhammed Bukhari (1983). *Qasidahs in honor of the Prophet: a Comparative Study Between al- Busiri's al- Burdah and Attar's Na't in his Illahi-namah*. Selangor: Penerbit Universiti Kebangsaan.
- Nametak, Fehim (2006). Avrupa'da Alhemiyyado Edebiyatı. *Türk Edebiyatı Tarihi*, C. II, (editörler: Talat Sait Halman, Osman Horata, Yakup Çelik, Nurettin Demir, Mehmet Kalpaklı, Ramazan Korkmaz, M. Öcal Oğuz). İstanbul: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Saraç, M. A. Yekta (2007). *Klâsik Edebiyat Bilgisi: Biçim-Ölçü-Kafiye*. İstanbul: 3F Yayınları.

- Sezer, İ. Hakkı (1985), *İmam Bûsîrî ve Bürde'si*. Doktora Tezi. Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Şahin, Ebubekir Sıddık (1997). *Kasîde-i Bürde'nin Türkçe Şerh ve Tercümeleri*. Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Şener, H. İbrahim (1995). *Kaside-i Bürde, Kaside-i Bür'e ve Su Kasidesi: Metin-Mukayese-Tahlil*. İzmir: İrfan Kültür Eğitim Derneği.
- Yazar, Sadık (2014). Osmanlı Dönemi Şiir Tercümesinde Karşılaşılan Biçimsel (Nazım Biçimi, Aruz ve Kafiye) Zorluklar. *Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları IX: Metnin Halleri: Osmanlı'da Telif, Tercüme ve Şerh*. İstanbul: Klasik Yayınları.
- Yazar, Sadık (2018). Amasyalı Münevver Bir Müezzin ve Muarraf: Hâfız Seyyid Hüseyin bin Seyyid Ali el-Amasî ve Eserleri. *Uluslararası Amasya Sempozyumu Tarih-Dil-Kültür-Edebiyat Bildiriler Kitabı*, C. II, Amasya, s. 1485-1501.
- Yazar, Sadık (2008). "A Manuscript Containing Selected Translations of Qaside-i Burdah", *30th Conferance of MELCOM*, Oxford/İngiltere, (yayımlanmamış bildiri).

AMASYA ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ (ASOBİD) YAYIN İLKELERİ

GENEL İLKELER

1. **ASOBİD**, akademik ve hakemli bir dergi olup yılda altışar aylık dönemler hâlinde [Haziran-Aralık] iki sayı olarak yayınlanır. Her sayıda yer alan makale sayısı 10'u geçmez. Bu bağlamda gönderilen makaleler hakem süreci tamamlanmış olması koşuluyla sıraya konulur ve sırası geldiği sayıda yayınlanır.

2. **ASOBİD**'de, sosyal bilimlerin Türk Dili ve Edebiyatı, Tarih, Sanat Tarihi, Felsefe, Sosyoloji ve Arkeoloji alanlarında kaleme alınmış bilimsel makaleler yayınlanmaktadır.

3. **ASOBİD**'e gönderilen makaleler en az iki hakem tarafından değerlendirilir. İki hakemden de olumsuz rapor alan makaleler yayınlanmaz. Bir olumlu bir olumsuz rapor alınması durumunda makale üçüncü bir hakeme gönderilir. Üçüncü hakemin raporuna göre makalenin yayınlanıp yayınlanmayacağına karar verilir. Yazarlar, hakemlerin düzeltme ve yayımlamama kararlarına editör aracılığıyla itiraz edebilirler.

4. **ASOBİD**, Türkiye Türkçesi ve İngilizcede yazılmış yazıları kabul eder. Dergiye gönderilen makaleler, notlar, tablolar ve şemalar dâhil, 3,000 ve 10,000 kelime arasında olmalı ve blok alıntılarda kelime sayısı makalenin toplam kelime sayısının %10'unu geçmemelidir. Üç (3) satırdan fazla olan alıntılar blok alıntı şeklinde yazılmalıdır. Ön inceleme sonucunda **ASOBİD** Yazım ve Yayın İlkelerine uymayan çalışmalar, yazarı tarafından düzeltilmek üzere iade edilir.

5. Yazının **ASOBİD**'e gönderilmesi, yayınlanması için başvuru olarak kabul edilir. Yazılar için telif ücreti ödenmez. Gösterilen tüm özene rağmen yayımlanan makalelerde herhangi bir kanuni takibat olması durumunda, tüm sorumluluk makalenin yazar veya yazarlarına aittir. Bu durumda gerekli maddi zarar, dava ve savunma masraflarını karşılamak da yazarların yükümlülüğündedir.

6. ASOBİD yayın kurulu makalelerin Türkçe ve İngilizce başlıklarının anlaşılmasını sağlamak için gerekli gördüğü değişiklikleri yapabilir. Yazarlar başlıkla beraber makalenin temel tezi ve alanına yaptığı orijinal katkıyı belirten bir özet ilave etmelidir. Başlık ve özet Türkçe ve İngilizce hazırlanmalıdır. Özetlerin her biri 150-300 kelime arasında hazırlanmalıdır.

7. Makalelerin indekslenmesi için yazarlar ayrıca 3-5 kelimelik Türkçe ve İngilizce anahtar kelimelere yer vermelidir.

8. Yazının başlığının altında yazar adı, unvanı, görev yaptığı kurum ve kendisine ulaşılabilir e-posta adresi gibi bilgilere yer verilmemelidir. Yazıların hangi akademisyen tarafından dergiye gönderildiği sistem yöneticisi tarafından zaten bilindiğinden, bu bilgiler, yazılar hakem sürecinden geçtikten sonra, yazıya editör tarafından eklenecektir. Dolayısıyla yazılar gönderilirken, gözden geçirilip yazara ait herhangi bir bilginin yazıda yer almadığından emin olunmalıdır. Bu husus, makaleyi inceleyecek hakemlere daha rahat hareket imkânı tanınması açısından önemlidir.

9. Yazı, dergimize gönderildikten sonra, düzeltmelerin yapılması için, hakemlerden raporların gelmesi beklenmelidir. Yazar, hakemlerin talebi doğrultusunda düzeltmiş olduğu çalışmasını, dergi editörlerine iletmelidir.

10. Dergiye gönderilen yazıların daha önce başka bir yerde yayımlanmamış olması veya aynı anda başka bir yerde değerlendirme aşamasında olmaması gerekmektedir. Yayımlanmamış sempozyum bildirilerinin yayımı ise, bildirinin sunulduğu tarihin üzerinden beş (5) yıl geçmesi ve bu durumun belirtilmesi şartıyla mümkündür.

11. Yazılar aşağıda belirtilen ASOBİD yazım ve yayım ilkelerine uygun olarak gönderilmelidir. Sisteme bu formatta girilmeyen yazılar değerlendirmeye alınmayacaktır.

Sayfa Düzeni

1. Yazılar, Microsoft Word programında yazılmalı ve sayfa ölçüleri aşağıdaki gibi düzenlenmelidir:

Kağıt Boyutu	A4 Dikey
Üst Kenar Boşluk	3 cm
Alt Kenar Boşluk	2.5 cm
Sol Kenar Boşluk	2.5 cm
Sağ Kenar Boşluk	2.5 cm
Paragraf Başı	0.5 cm
Blok Alıntı	Sol ve Sağ 3.5 cm
Yazı Tipi	Cambria
Yazı Tipi Stili	Normal
Ana Metin Boyutu	12
Blok Alıntı	10
Dipnot Metin Boyutu	10
Paragraf Aralığı	6 nk (sonra)
Satır Aralığı	Tek (1)
Metin İki Yana Yaslı Olmalı	

2. Yazılarda sayfa numarası, üst bilgi ve alt bilgi gibi ayrıntılara yer verilmemelidir.

3. Makale içerisindeki başlıkların her bir kelimesinin sadece ilk harfleri büyük yazılmalı, başka hiçbir biçimlendirmeye, yer verilmemelidir.

4. İmlâ ve noktalama açısından, makalenin ya da konunun zorunlu kıldığı özel durumlar dışında, Türk Dil Kurumunun İmlâ Kılavuzu esas alınmalıdır.

ASOBİD TÜRKÇE KAYNAK GÖSTERME REHBERİ

1. **ASOBİD** Dergisi'ne gönderilen makalelerde kaynak gösterme konusunda APA sistemi benimsenmiştir. Bu sebeple, dergimize gönderilecek makalelerin aşağıdaki kaynak gösterme sistemine uygun olması gerekmektedir.

- **Kitaplardan Yapılan Alıntılarda**

Metin içinde : (Köksal, 2016: 76)

Kaynakçada : Köksal, Mehmet Fatih (2016). *Yâ Kebîkeç*. İstanbul: Kesit Yayınları.

Metin içinde : (Açık ve Kaçar, 2013: 68)

Kaynakçada : Açık, Turan-Mücahit Kaçar (2013). *Nûr-nâme*. İstanbul: Büyüyenay Yayınları.

- **Makalelerden Yapılan Alıntılarda**

Metin içinde : (Polat, 2013: 1059)

Kaynakçada : Polat, Kemal (2013). Millî Bütünlüğümüzün Kaynakları: Türkistan'dan Anadolu'ya Gelenek ve İnanışlarımız. *Yeni Türkiye Dergisi*, C.9, S.53, s. 1055-1066.

Metin içinde : (Serbestoğlu ve Açık, 2013: 170)

Kaynakçada : Serbestoğlu, İbrahim-Turan Açık (2013). Osmanlı Devleti'nde Modern Bir Okul Projesi: Müze-i Hümâyûn Mektebi. *Gazi Akademik Bakış Dergisi*, C.6, S.12, s.167-172.

- **Tezlerden Yapılan Alıntılarda**

Metin içinde : (Murad, 2015: 18)

Kaynakçada : Murad, Sibel (2015). *Tercüme-i Aynü'l-Hayat'ta Şekil ve Zaman Ekleri (Giriş-İnceleme-Metin-Dizinler)*. Doktora Tezi, Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- **Editörlü Kitapta Bölümlerden Yapılan Alıntılarda**

Metin içinde : (Köksal, 2011: 125)

Kaynakçada : Köksal, Mehmet Fatih (2011). XVII. Yüzyıl Türk Edebiyatında Nesir. *XVII. Yüzyıl Türk Edebiyatı* (Ed. M. A. Yekta Saraç-Muhsin Macit). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları. s. 122-144.

- **Editörü Belli Olmayan Kitapta Bölümlerden Yapılan Alıntılarda**

Metin içinde : (Parlatır, 2001: 435)

Kaynakçada : Parlatır, İsmail (2001). Bilimsel Yazıların Hazırlanmasında Uygulanacak Kurallar. *Türk Dili ve Kompozisyon Bilgileri*. Ankara: Yargı Yayınevi. s. 433-449.

- **Yazmalardan Yapılan Alıntılarda**

Metin içinde : (Hüseyin b. Mansûr Amâsî: 2a)

Kaynakçada : Hüseyin b. Mansûr Amâsî. *Menâkıb-nâme-i Meşâyih-i İzâm ve Tarik-i Erbab*. Amasya Yazma Eser Kütüphanesi: 05 BA 1179. s. 2a-34b.

- **Bildirilerden Yapılan Alıntılarda**

Metin içinde : (Bulut, 2015: 286)

Kaynakçada : Bulut, İhsan (2015). Anadolu'nun Kayıp Mirası Yüzen Adaların Korunmaları ile İlgili Sorunlar ve Çözüm Önerileri. *Ulusal Jeomorfoloji Sempozyumu UJES*, Samsun: 15-17 Ekim: s. 282-290.

- **Ansiklopedi Maddesinden Yapılan Alıntılarda**

Metin içinde : (Köksal, 2005: 262)

Kaynakçada : Köksal, Mehmet Fatih (2005). Mecma'u'n-nezâ'ir. *İslâm Ansiklopedisi*. C. 28. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. s. 262-263.

Web/İnternet sitesi Alıntıları

İnternet kaynaklarında parantez içine varsa yazar adı da belirtilerek web adresinin erişim tarihi yazılmalıdır. Web adresi yazılırken, sitenin genel sayfasının adresi değil, yazıya erişimi sağlanabilecek linkin verilmesine dikkat edilmelidir.

Metin içinde : (Bekiroğlu: E.T. 11.12.2016)

Kaynakçada : Bekiroğlu, Nazan (Erişim Tarihi: 11.12.2016). "Osmanlı'da Kadın Şairler", <http://www.milliyet.com.tr/ozel/edebiyat/kadinsair/osmanli.html>.

- **Yazarlı Gazete Yazısından Yapılan Alıntılarda**

Metin içinde : (Bardakçı: 28.10.2016)

Kaynakçada : Bardakçı, Murat (28.10.2016). Yekta Hoca'nın 'Osmanlı Müellifleri'. *Habertürk*: 28 Ekim 2016.

- **Yazarsız Gazete Yazısından Yapılan Alıntılarda**

Metin içinde : (Milliyet: 21.09.2012)

Kaynakçada : Milliyet (21.09.2012). Katalonya'yı Bağımsızlık Ateşi Sardı.

- **Arşiv Kaynaklarının Kullanımı**

Başbakanlık Osmanlı Arşivi:

Metin içinde : (BOA. A. MKT. MHM. 439/79).

Kaynakçada : A. Başbakanlık Osmanlı Arşivi
Sadaret Mektubi Kalemi Mühimme Evrakı

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi:

Metin içinde : (BCA, Yassıada Tutanakları "Vatan Cephesi", 010. 09/ 212. 656.1, 10.05.1961).

Kaynakçada : B. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi
BCA: Yassıada Tutanakları "Vatan Cephesi."

Not: Sadece arşiv kaynaklarının gösterimine mahsus olmak üzere dipnot sistemi kullanılabilir.

Adres: Amasya Üniversitesi Fen_Edebiyat Fakültesi / AMASYA
Tel: 0(358) 242 16 13 - 14 **Fax:** 0(358) 242 16 16
E-mail: asobid@amasya.edu.tr <http://dergipark.gov.tr/asobid>